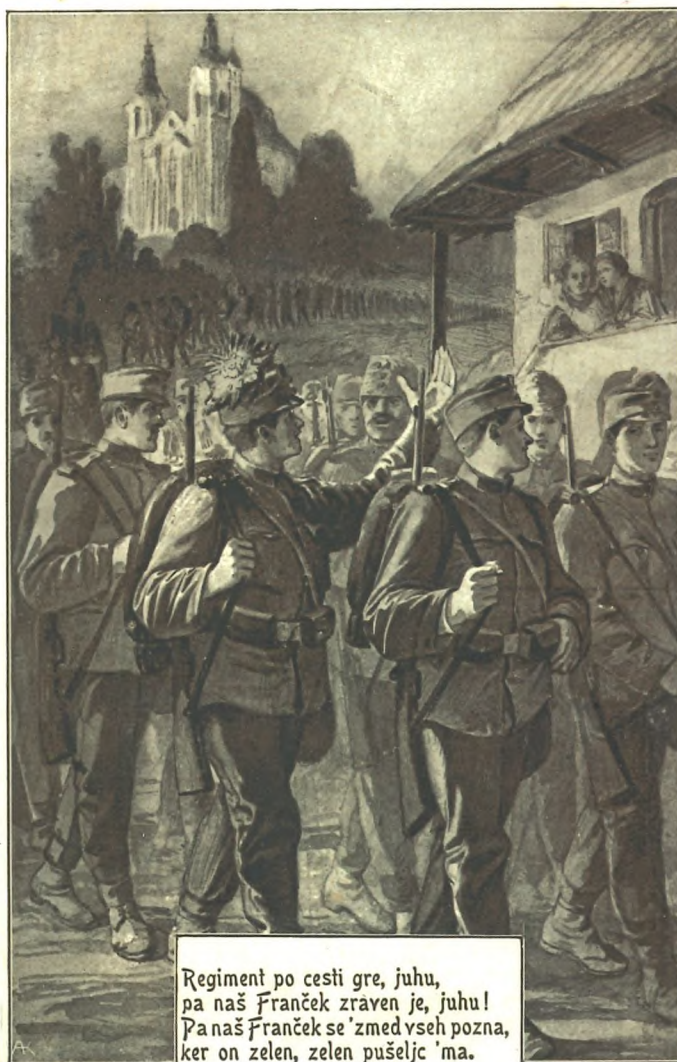

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

številka 9 / november 2014

Regiment po cesti gre, juhu,
pa naš Franček zraven je, juhu!
Pa naš Franček se 'zmed vseh pozna,
ker on zelen, zelen pušeljc 'ma.

KAZALO

UVODNIK	3
BILI SMO MED PRVIMI BEGUNCI, KI SO ZAPUSTILI GORIŠKO, Vili Prinčič	4
DRUŽINA ŠUŠTERŠIČ IZ GORJANSKEGA PRI KOMNU – SPOMIN NA PRVO SVETOVNO VOJNO IN TRAGIČEN DOGODEK LETA 1916, Mitja Močnik	8
SPOMINI JOŽEFA CVEKA NA VOJSKO	13
SREČKO ŠORLI – VOJAK TREH VOJN, Vinko Avsenak	15
CERKEV NA GORIŠKEM IN ZAČETEK PRVE SVETOVNE VOJNE, Renato Podbersič ml.	23
PRIMORSKI VOJAKI NA FRONTI USTANOVLILI VOJAŠKI PEVSKI ZBOR, Vili Prinčič	28
ANTON HAUS (1851–1917) VELIKI ADMIRAL AVSTRO-OGRSKE MORNARICE, Vasja Klavora	30
ALPINCI BATALJONA CIVIDALE V NAPADU NA PLANINO SLEME, Guido Alliney	33
SEŽANSKO LETALIŠČE NEKDAJ IN NIKOLI VEČ, Andrej Jurančič	43
S FELDBANOM ČEZ ČRNI VRH NAD IDRIJO, Anka Vončina in Ivan Rudolf	49
VOJAŠKI MARIBOR 1914–1918, Tomaž Kladnik	53
ITALIJANSKA VOJAŠKA POŠTNA SLUŽBA V GORIŠKIH BRDIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO, Branko Morenčič	60
2. BOSANSKO-HERCEGOVSKI POLK, Vinko Avsenak	65
ITALIJANSKA OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST O AVSTRO-OGRSKI VOJSKI V GALICIJI V LETU 1914, Matjaž Bizjak	74
VOJAŠKI KINO NA SLOVENSКИH TLEH, Aljaž Tulimirovič	82
AVSTRO-OGRSKE VOJAŠKE ZNAČKE MED PRVO SVETOVNO VOJNO, David Erik Pipan	87
ITALIJANSKA ČELADA MODELA FARINA, Mitja Juren	91
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO - Bojan Rustja iz Kobarida, Vinko Avsenak	94
FOTO ALBUM	100

DEVETI ŠTEVILKI NA POT

Vnuk hodi v osmi razred devetletke. Sprašuje: kaj veš o prvi svetovni vojni? Zdaj se nekaj o tem učijo, pravzaprav pogovarjajo. On ima prva najstniška leta, in če odštejem starost njegovega očeta in matere, pa še moja leta, mi približen izračun pokaže, da je moja mati štela dobrih štirinajst let, ko je ob Soči rožljalo orožje in so čez reko letele granate.

Takrat je morala v izgnanstvo, v taborišče blizu Cmureka v današnji Avstriji. Drugi so šli v Bruck na Lajti, nekateri v Belo krajino in na Kranjsko. Oblasti na eni in drugi strani fronte so prebivalstvo izselile, da so se lahko šle viteško vojno med vojaki. Prebivalstvo je s sabo vzelo le tisto, kar je moglo peljati z vozičkom ali nesti v rokah. Pot v neznanu, brez slovesa od domače hiše, polja, vrtov in pokojnih na pokopališču. Moški so šli že prej, veseli, ker so jim rekli, da bodo ob božiču že doma. Govorili so, da je treba cesarja služiti, in je bila sramota, če fant na naboru niso potrdili za soldata. Veselje je trajalo, dokler niso začeli prihajati telegrami in pisma s potrdili, da je soldat častno padel za cesarja in domovino in da je za hrabrost dobil še medaljo. Tako je vojno videla moja mati, čeprav nikoli v življenju ni prijala niti za strelivo. Njena dva brata sta bila v uniformi, stričevi sinovi se niso nikoli vrnili iz Galicije.

Vnuk posluša in prepozna, da v tej naši pokrajini narava sama nikoli ne bi mogla izklesati toliko kavern, okopov in strelskih jarkov. Ob hišah po vaseh vidi na zidove prislone tulce granat velikega kalibra, ki jih drugod ni. Prisluhne pogovorom starejših ljudi, ki se zdaj, ob stoletnici, pogosto pogovarjajo o prvi svetovni vojni in soškem bojišču ...

V Društvu soška fronta smo verni pričevalci tega že zdavnaj izgubljenega časa, ki pa se je vendar ugnezdil v narodov zgodovinski spomin. Pred več kot dvajsetimi leti smo združili zavzete zbiralce ostalin iz prve svetovne vojne, ki so si v domačijah ustvarili sistematično in smiselno urejene muzeje, a kasneje so se nekateri začeli resneje ukvarjati z označevanjem spomenikov in vojaških znamenj, z zbiranjem raznih listin, zemljevidov, predvsem pa pričevanj ljudi, ki so bili sami udeleženci, žrtve in priče vojne vihre ob Soči. Bilo je logično, da je tako nastala revija »Na fronti«, katere deveto številko držite v rokah. Tako kot vse prejšnje, tudi ta prinaša verodostojne in zgodovinsko preverjene prispevke, ki razkrivajo še neobdelana področja in resnične zgodbe iz pozabljene ali zamolčane preteklosti.

Zvesto in naši ideji predano članstvo je podprlo zamisel, da v prihodnjih dveh letih poleg že ustaljenih društvenih aktivnosti, ob pomoči stroke in podpori občinskih vodstev in sponzorjev, postavimo v našem prostoru spomenik vsem vojakom na soški fronti 1915–1917 (tovrstnega protokolarnega spomenika ni na vsej dolžini nekdanjega bojišča) in primerno znamenje v čast maršalu Svetozarju Borojeviću von Bojna, ki je tudi s pomočjo junaških slovenskih polkov zagotovil Sloveniji državne meje, ki jih ima dandanes.

Da bo tudi moj vnuk vedel in znal ceniti zgodovino.

Predsednik društva
Tadej Munih

V Podgori sem obiskovala vseh pet let osnovne šole. Pravzaprav mi petega razreda ni uspelo dokončati, ker so pouk zaradi vojne predčasno ukinili. Za učiteljico sem imela Milko Klančič, z vzdevkom Županova. Spominjam se, da sta v naši šoli poučevala še učitelja Anton Faganel in Jožef Budal.

Da je vojna nekaj grozljivega, smo v družini občutili že leta 1914. Moj najstarejši brat Jožef je bil aktivni avstrijski častnik. Ob izbruhu sovražnosti na srbski in ruski fronti so njegovo enoto poslali v močvirja ob Dnjestrju na ruski fronti. Že nekaj tednov po njegovem odhodu smo prejeli obvestilo, da je padel. Zapustil je ženo in dva majhna otroka. Leta 1914 je bil mobiliziran tudi mož moje sestre Vike, ki je bila takrat noseča in je februarja 1915 povila hčerko Marijo. Prve dni maja 1915, le nekaj tednov pred izbruhom vojne v Posočju, so mobilizirali tudi mojega brata Mirka in ga poslali na rusko bojišče. Naša številna družina je torej italijansko vojno napoved dočakala precej zdesetkana. Vojna se je pojavila iznenada in nanjo nismo bili pripravljeni, saj nas oblasti o preteči nevarnosti niso kdove kako obveščale. Videvali smo sicer enote vojakov, ki so se skozi vas vzpenjale na grič Kalvarija, vendar niso bile prav številne. Zato smo se predajali upa-

nju, da se bodo stvari kmalu umirile. Že nekaj dni po vojni napovedi so začeli nad vasjo treskati šrapneli in šele tedaj smo uvideli, da nam vojna ne bo prizanesla. Posebno hudo je bilo 6. junija 1915. Takrat so se italijanski topničarji še posebno znesli nad našim zaselkom. Spominjam se, da sem tistega dne odšla k sestri Viki na obisk. Stanovala je v bližini vaške osnovne šole, se pravi nekaj sto metrov severno od naše hiše. Ravno sem zapuščala njeno hišo, ko so nad tistim delom Podgore začeli padati šrapneli in granate. Z grozo v očeh sem odhitela domov. Tam so naju s sestro Viko in njeno malo hčerko Marijo z nestrpnostjo čakali domači. Kar so nas noge nesle, smo skupaj tekli skozi železniški podvoz do Soče, od tam pa čez južni goriški most v mesto, kjer smo zasilno zatočišče našli v italijanski kmetijski šoli. Tam in v sosednji slovenski kmetijski šoli se je kar trlo beguncev iz vasi z desnega brega Soče. Ko je obstreljevanje nekoliko ponehalo, so se nekateri opogumili in odhajali domov, da nakrmijo živino in si vzamejo še nekaj potrebnih stvari. Mojo mamo je skrbelo za usodo njene mame, moje none, ki je ostala v Podgori. Ker smo zaradi nenadnega obstreljevanja morali takorekoč nagi in bosji zbežati iz vasi, nam ni uspelo vzeti ničesar s sabo. Nismo utegnili skočiti niti do none, ki je živela v zgornjem delu vasi. Kljub obstreljevanju pa se

*Znani železniški podvoz po italijanski zasedbi avgusta 1916. Stavba na levi je bil vaški slovenski kulturni dom.
(iz zbirke Vilija Prinčiča)*

ob eksploziji granate hudo ranjen v nogo in je kar 48 ur preživel v zapuščenem strelskem jarku nekje v Galiciji. Komajda so ga rešili. Hoteli so mu odrezati nogo, a ni dovolil. V dunajski vojaški bolnici je preživel skoraj dve leti. Od te rane ni nikoli povsem okreval in je komaj sedemindvajsetleten umrl za gangreno v Podgori leta 1923.

Po razpadu dvojne monarhije smo morali Avstrijo zapustiti. Konec leta 1918 smo iz gostoljubnega St. Pöltna odpotovali dokaj negotovi usodi naproti. Zaradi razdejanja apokaliptičnih razsežnosti in tudi zaradi novih razmer, ki so nastale na Primorskem, domov v Podgoro še nismo mogli. Kot za večino sotrpinov, željnih povratka, se je naslednja etapa naše begunske poti imenovala Strnišče pri Ptujju. Tam se je nahajalo veliko barakarsko naselje, ki naj bi imelo prehodni značaj. Ta prehodnost in začasnost pa je za našo družino pomenila skoraj dve leti barakarskega življenja. Tam smo si zasilno uredili življenjske razmere in se oprijeli vsakega dela, ki je bilo na razpolago. Moja sestra je hodila šivat, jaz pa sem pomagala pri različnih delih: zjutraj sem pometala in pospravljala pisarne taboriščne uprave, popoldne pa pomagala v likalnici naselja. Kasneje sem delala tudi v skladišču. To je bilo za mlado dekle zelo naporno

delo, kajti še z dvema mladima prebivalkama tabora sem morala prenašati težke vreče sladkorja, moke in drugih živil.

Konec pomladi 1919 se je iznenada v Strnišču pojavil mož moje sestre Vike, za katerega več kot leto dni nismo vedeli ničesar. Imeli smo ga za mrtvega. Pravil nam je, da je bil ujetnik v Rusiji. Njegov prihod je pripomogel, da se je naša družina povečala še za éhega člana. Dne 6. Marca 1920 se je v Strnišču rodila Albina.

Na Goriško smo se vrnili šele okrog božiča 1920. Še dobro se spominjam, da smo pripotovali z vlakom preko Trsta in Tržiča. Od Nabrežine do Gorice smo lahko videli, kaj je vojna in kakšne strašne posledice lahko zapusti. V Gorico smo prispeli na južno mestno postajo, od tam pa smo peš odšli v Podgoro. V domačem kraju nas je že čakal moj brat Mirko, ki se je domov vrnil nekaj mesecev prej. Podgora je bila hudo zdelana, tako da so bile povratnikom na voljo bivališča v barakah, ki jih je bilo v vasi vse polno. Takrat se je tudi že začela obnova porušene Podgore in drugih krajev, ki jih je vojna prizadela. Bili smo med prvimi begunci, na koncu pa smo bili ena zadnjih družin, ki se je vrnila domov. Zdoma smo bili polnih pet let in pol.

Italijanski vojaki v porušeni Podgori poleti 1917
(iz zbirke Mitje Jurna)

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 9, november 2014

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** Tadej Munih, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak

oblikovanje in priprava za tisk: A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica iz serije »Vojska v slikah«, VIII. skupina, št. 95, avtor Anton Koželj (iz zbirke Marka Zdovca)

Na zadnji strani: Domoljubna značka s podobama cesarja Franca Jožefa I. in prestolonaslednika Karla, izdana ob 66-letnici cesarjevega vladanja, ki so jo proslavili 2. 12. 1914. (iz zbirke Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

DEVETI ŠTEVILKI NA POT

Vnuk hodi v osmi razred devetletke. Sprašuje: kaj veš o prvi svetovni vojni? Zdaj se nekaj o tem učijo, pravzaprav pogovarjajo. On ima prva najstniška leta, in če odštejem starost njegovega očeta in matere, pa še moja leta, mi približen izračun pokaže, da je moja mati štela dobrih štirinajst let, ko je ob Soči rožljalo orožje in so čez reko letele granate.

Takrat je morala v izgnanstvo, v taborišče blizu Cmureka v današnji Avstriji. Drugi so šli v Bruck na Lajti, nekateri v Belo krajino in na Kranjsko. Oblasti na eni in drugi strani fronte so prebivalstvo izselile, da so se lahko šle viteško vojno med vojaki. Prebivalstvo je s sabo vzelo le tisto, kar je moglo peljati z vozičkom ali nesti v rokah. Pot v neznano, brez slovesa od domače hiše, polja, vrtov in pokojnih na pokopališču. Moški so šli že prej, veseli, ker so jim rekli, da bodo ob božiču že doma. Govorili so, da je treba cesarja služiti, in je bila sramota, če fanta na naboru niso potrdili za soldata. Veselje je trajalo, dokler niso začeli prihajati telegrami in pisma s potrdili, da je soldat častno padel za cesarja in domovino in da je za hrabrost dobil še medaljo. Tako je vojno videla moja mati, čeprav nikoli v življenju ni prijela niti za strelivo. Njena dva brata sta bila v uniformi, stričevi sinovi se niso nikoli vrnili iz Galicije.

Vnuk posluša in prepozna, da v tej naši pokrajini narava sama nikoli ne bi mogla izklesati toliko kavern, okopov in strelskih jarkov. Ob hišah po vaseh vidi na zidove prislone tulce granat velikega kalibra, ki jih drugod ni. Prisluhne pogovorom starejših ljudi, ki se zdaj, ob stoletnici, pogosto pogovarjajo o prvi svetovni vojni in soškem bojišču ...

V Društvu soška fronta smo verni pričevalci tega že zdavnaj izgubljenega časa, ki pa se je vendar ugnezdil v narodov zgodovinski spomin. Pred več kot dvajsetimi leti smo združili zavzete zbiralce ostalin iz prve svetovne vojne, ki so si v domačijah ustvarili sistematično in smiselno urejene muzeje, a kasneje so se nekateri začeli resneje ukvarjati z označevanjem spomenikov in vojaških znamenj, z zbiranjem raznih listin, zemljevidov, predvsem pa pričevanj ljudi, ki so bili sami udeleženci, žrtve in priče vojne vihre ob Soči. Bilo je logično, da je tako nastala revija »Na fronti«, katere deveto številko držite v rokah. Tako kot vse prejšnje, tudi ta prinaša verodostojne in zgodovinsko preverjene prispevke, ki razkrivajo še neobdelana področja in resnične zgodbe iz pozabljene ali zamolčane preteklosti.

Zvesto in naši ideji predano članstvo je podprlo zamisel, da v prihodnjih dveh letih poleg že ustaljenih društvenih aktivnosti, ob pomoči stroke in podpori občinskih vodstev in sponzorjev, postavimo v našem prostoru spomenik vsem vojakom na soški fronti 1915–1917 (tovrstnega protokolarnega spomenika ni na vsej dolžini nekdanjega bojišča) in primerno znamenje v čast maršalu Svetozarju Borojeviću von Bojna, ki je tudi s pomočjo junaških slovenskih polkov zagotovil Sloveniji državne meje, ki jih ima dandanes.

Da bo tudi moj vnuk vedel in znal ceniti zgodovino.

Predsednik društva
Tadej Munih

BILI SMO MED PRVIMI BEGUNCI, KI SO ZAPUSTILI GORIŠKO

Vili Prinčič

Za Severino Frančiško Terpin sem izvedel oktobra 1996, dobrih pet mesecev po izidu moje knjige *Pregnani*, ki vsebuje skoraj sedemdeset zgodb, pričevanj goriških beguncev v prvi svetovni vojni. Zgodba Severine Terpin iz Podgore torej ni našla mesta v knjigi, je pa eno tistih pričevanj, ki si zasluži objavo. Bila je prva, ki sem si jo zapisal po izidu omenjene knjige. Ko sem s pomočjo skupnih znancev obiskal takrat 93-letno gospo Severino, je najprej z dobršno mero nejevolje in po kapljicah začela pripovedovati svoje begunske dogodivščine. Kot mi je sama povedala, je svojo zgodbo razlagala že mnogim ljudem, toda nihče ji ni zares prislulnil. Ko pa je videla, da se resnično zanimam za zgodbe iz begunskih časov, da si njeno pripoved zapisujem in jo celo snemam, se ji je razvezal jezik in prvotna zadržanost je v hipu minila. V dveh urah mi je povedala marsikaj zanimivega. Doma sem njeno zgodbo na grobo prepisal in na zemljevidu poiskal kraje, v katere je Severino zanesla begunska pot. Čez nekaj dni sem jo ponovno obiskal in ji napisano prebral. Ko je slišala svojo zgodbo, je kar poskočila od veselja, sem in tja še kaj dodala in me nato prosila, da to ali ono popravim. To sem seveda tudi storil in zgodbi dal dokončno podobo. Žal pa mi okoliščine niso omogočile, da bi jo objavil v kakem

glasilu, tako da je napisano ostalo »pozabljeno« v predalu. Medtem je Severina umrla, njena zgodba pa je v tej številki revije *Na fronti* končno ugledala luč sveta. Tako je pripovedovala nekdanja begunka iz Podgore:

Náša družina je bila številna. Poleg očeta Andreja (letnik 1861) in mame Ivanke Perko (1864) smo bili še otroci: Jožef (1885), Fanica (1887), Albin (1891), Ludovika - Vika (1892), France (1894), Mirko (1896), Andrej (1899), Ljudmila (1900) in jaz, ki sem se rodila 3. junija 1903. Imela sem še dva brata, a sta umrla že zelo zgodaj. Naša hiša je stala v južnem delu Podgore, ob železniški progi Gorica-Videm. Temu predelu domačini še danes pravijo Vas. Naša družina je bila delavska, saj so bili tako oče kot moja brata zaposleni v podgorski tovarni papirja. Možnosti zaposlitve so bile v tistih časih zelo skromne, zato so bile izselitve zelo pogoste. Tudi naša družina se izseljeništvu ni mogla izogniti in ga je na lastni koži okusila še pred prvo svetovno vojno. V presledku treh let smo izgubili kar tri člane družine. Najprej se je v Argentino leta 1910 izselila sestra Fanica, leto kasneje brat France, dvanaajstega leta pa še drugi brat Albin.

Goriški begunci na romanju v Mariji Zell leta 1916. Med njimi je tudi mama Severine Terpin. (iz zbirke Vilija Prinčiča)

V Podgori sem obiskovala vseh pet let osnovne šole. Pravzaprav mi petega razreda ni uspelo dokončati, ker so pouk zaradi vojne predčasno ukinili. Za učiteljico sem imela Milko Klančič, z vzdevkom Županova. Spominjam se, da sta v naši šoli poučevala še učitelja Anton Faganel in Jožef Budal.

Da je vojna nekaj grozljivega, smo v družini občutili že leta 1914. Moj najstarejši brat Jožef je bil aktivni avstrijski častnik. Ob izbruhu sovražnosti na srbski in ruski fronti so njegovo enoto poslali v močvirja ob Dnjestru na ruski fronti. Že nekaj tednov po njegovem odhodu smo prejeli obvestilo, da je padel. Zapustil je ženo in dva majhna otroka. Leta 1914 je bil mobiliziran tudi mož moje sestre Vike, ki je bila takrat noseča in je februarja 1915 povila hčerko Marijo. Prve dni maja 1915, le nekaj tednov pred izbruhom vojne v Posočju, so mobilizirali tudi mojega brata Mirka in ga poslali na rusko bojišče. Naša številna družina je torej italijansko vojno napoved dočakala precej zdesetkana. Vojna se je pojavila iznenada in nanjo nismo bili pripravljeni, saj nas oblasti o preteči nevarnosti niso kdove kako obveščale. Videvali smo sicer enote vojakov, ki so se skozi vas vzpenjale na grič Kalvarija, vendar niso bile prav številne. Zato smo se predajali upa-

nju, da se bodo stvari kmalu umirile. Že nekaj dni po vojni napovedi so začeli nad vasjo treskati šrapneli in šele tedaj smo uvideli, da nam vojna ne bo prizanesla. Posebno hudo je bilo 6. junija 1915. Takrat so se italijanski topničarji še posebno znesli nad našim zaselkom. Spominjam se, da sem tistega dne odšla k sestri Viki na obisk. Stanovala je v bližini vaške osnovne šole, se pravi nekaj sto metrov severno od naše hiše. Ravno sem zapuščala njeno hišo, ko so nad tistim delom Podgore začeli padati šrapneli in granate. Z grozo v očeh sem odhitela domov. Tam so naju s sestro Viko in njeno malo hčerko Marijo z nestrpnostjo čakali domači. Kar so nas noge nesle, smo skupaj tekli skozi železniški podvoz do Soče, od tam pa čez južni goriški most v mesto, kjer smo zasilno zatočišče našli v italijanski kmetijski šoli. Tam in v sosednji slovenski kmetijski šoli se je kar trlo beguncev iz vasi z desnega brega Soče. Ko je obstreljevanje nekoliko ponehalo, so se nekateri opogumili in odhajali domov, da nakrmijo živino in si vzamejo še nekaj potrebnih stvari. Mojo mamo je skrbelo za usodo njene mame, moje none, ki je ostala v Podgori. Ker smo zaradi nenadnega obstreljevanja morali takorekoč nagi in bosi zbežati iz vasi, nam ni uspelo vzeti ničesar s sabo. Nismo utegnili skočiti niti do none, ki je živela v zgornjem delu vasi. Kljub obstreljevanju pa se

Znani železniški podvoz po italijanski zasedbi avgusta 1916. Stavba na levi je bil vaški slovenski kulturni dom. (iz zbirke Vilija Prinčiča)

je čez kak dan mama opogumila, se odpravila na desni breg Soče in na naše veselje pripeljala s seboj prestrašeno nono.

V Gorici nismo ostali dolgo, največ teden dni. Uvrstili so nas v eno prvih skupin beguncev z Goriškega. Peš smo se napotili do Volčje Drage, kjer smo stopili na vlak in po celodnevni vožnji izstopili v Lipnici na Štajerskem, kjer se je nahajalo veliko barakarsko naselje, namenjeno beguncem s soške fronte. Naša skupina je bila med prvimi prisilnimi gosti tega nič kaj vabljivega kraja. Predvsem je bil zaprepaščen moj oče, ki se nikakor ni mogel sprijazniti z mislijo, da bo njegova družina životarila in hirala po barakah. Kjer je bilo mogoče, je iskal možnosti, da bi družino spravil stran od tistega nesrečnega kraja. Ne vem po kakšnih zvezah mu je po kakem mesecu naposled uspelo stakniti vabilo neke družine, ki je med begunci iskala ljudi za pomoč pri delu na veliki kmetiji. Vabilu smo se takoj odzvali in smo brez oklevanja in polni upanja odpotovali iz Lipnice. Z vlakom smo dolgo potovali proti severu Avstrije. Kraju, ki leži kakih trideset kilometrov jugozahodno od St. Pöltna, je bilo ime St. Leonhard, kmetija pa je ležala nekoliko stran in je bila stisnjena v zelo ozki dolini. Razen neba nad sabo nismo videli ničesar. Že

prvi dan po prihodu v to izgubljeno dolino smo imeli veliko poplavo. Voda je zalila vse spodnje prostore našega začasnega bivališča. Oče je bil zbegan, ostali zaprepaščeni in razočarani. Uvideli smo, da nam bo v tem kraju trda predla. Odločili smo se za takojšen odhod. Dolina je bila naš gostitelj le dva dni.

Naša naslednja postaja je bila St. Pölten. To je bilo večje mesto zahodno od Dunaja. Stanovanje smo našli v hiši nekoliko izven mesta. Ta hiša je postala naš dom za naslednja tri leta. Stanovanje ni bilo veliko, kajti razpolagali smo samo s kuhinjo in spalnico. V teh dveh prostorih se je gnetlo kar veliko ljudi. Oče je kmalu zatem našel delo v stroki, v kateri je bil najbolj doma, saj se je zaposlil v mestni tovarni papirja. V njej smo občasno delali tudi ostali člani družine in reči moram, da smo si ustvarili še kar znosne življenjske razmere. Dobro smo se naučili tudi nemškega jezika. Ne spominjam pa se, da bi bili tam še drugi begunci z Goriškega.

V St. Pöltnu smo izvedeli, da je moj brat Mirko v bolnišnici na Dunaju. Enkrat sem ga tudi sama obiskala. Bil je tako izčrpan in upadel, da ga skoraj nisem prepoznala. Povedal mi je, da je bil

Razdejana Podgora po vojni
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

ob eksploziji granate hudo ranjen v nogo in je kar 48 ur preživel v zapuščenem strelskem jarku nekje v Galiciji. Komajda so ga rešili. Hoteli so mu odrezati nogo, a ni dovolil. V dunajski vojaški bolnici je preživel skoraj dve leti. Od te rane ni nikoli povsem okreval in je komaj sedemindvajsetleten umrl za gangreno v Podgori leta 1923.

Po razpadu dvojne monarhije smo morali Avstrijo zapustiti. Konec leta 1918 smo iz gostoljubnega St. Pöltna odpotovali dokaj negotovi usodi naproti. Zaradi razdejanja apokaliptičnih razsežnosti in tudi zaradi novih razmer, ki so nastale na Primorskem, domov v Podgoro še nismo mogli. Kot za večino sotrpinov, željnih povratka, se je naslednja etapa naše begunske poti imenovala Strnišče pri Ptujju. Tam se je nahajalo veliko barakarsko naselje, ki naj bi imelo prehodni značaj. Ta prehodnost in začasnost pa je za našo družino pomenila skoraj dve leti barakarskega življenja. Tam smo si zasilno uredili življenjske razmere in se oprijeli vsakega dela, ki je bilo na razpolago. Moja sestra je hodila šivat, jaz pa sem pomagala pri različnih delih: zjutraj sem pometala in pospravljala pisarne taboriščne uprave, popoldne pa pomagala v likalnici naselja. Kasneje sem delala tudi v skladišču. To je bilo za mlado dekle zelo naporno

delo, kajti še z dvema mladima prebivalkama tabora sem morala prenašati težke vreče sladkorja, moke in drugih živil.

Konec pomladi 1919 se je iznenada v Strnišču pojavil mož moje sestre Vike, za katerega več kot leto dni nismo vedeli ničesar. Imeli smo ga za mrtvega. Pravil nam je, da je bil ujetnik v Rusiji. Njegov prihod je pripomogel, da se je naša družina povečala še za enega člana. Dne 6. Marca 1920 se je v Strnišču rodila Albina.

Na Goriško smo se vrnili šele okrog božiča 1920. Še dobro se spominjam, da smo pripotovali z vlakom preko Trsta in Tržiča. Od Nabrežine do Gorice smo lahko videli, kaj je vojna in kakšne strašne posledice lahko zapusti. V Gorico smo prispeli na južno mestno postajo, od tam pa smo peš odšli v Podgoro. V domačem kraju nas je že čakal moj brat Mirko, ki se je domov vrnil nekaj mesecev prej. Podgora je bila hudo zdelana, tako da so bile povratnikom na voljo bivališča v barakah, ki jih je bilo v vasi vse polno. Takrat se je tudi že začela obnova porušene Podgore in drugih krajev, ki jih je vojna prizadela. Bili smo med prvimi begunci, na koncu pa smo bili ena zadnjih družin, ki se je vrnila domov. Zdoma smo bili polnih pet let in pol.

Italijanski vojaki v porušeni Podgori poleti 1917
(iz zbirke Mitje Jurna)

DRUŽINA ŠUŠTERŠIČ IZ GORJANSKEGA PRI KOMNU – SPOMIN NA PRVO SVETOVNO VOJNO IN TRAGIČEN DOGODEK LETA 1916

Mitja Močnik

V začetku leta 2011 me je po telefonu poklical gospod Mario Šušteršič iz Trsta, vnuk Valentina in Karoline Šušteršič iz Gorjanskega in sin Jožeta Šušteršiča, po domače Pepija, ki je po vojni delal kot pek v Trstu, kjer je tudi spoznal prodajalko kruha Marijo, roj. Bassanich, s katero sta si ustvarila dom in družino v Trstu. Z lepo besedo in prijaznim glasom mi je omenil, da v svoji knjigi *Komenski Kras 1914–1918* opisujem dogodek, v katerem je leta 1916 njegova stara mama Karolina Šušteršič izgubila levo roko ob zadetku granate v njihovo hišo v Gorjanskem št. 65.

Seveda sem se razveselil njegovega klica in razkritja ozadja tega tragičnega dogodka, ki ga je kasneje v eni od šolskih nalog opisal njegov oče, že omenjeni Jože Šušteršič (Pepi). Dogodek je zanimiv tudi zato, ker je bil 19. septembra 1916 omenjen tudi v časopisu *Slovenec* na strani št. 3.

Čas teče in spomin z leti peša, tudi imena in dogodki se pozabljajo in se z ustnim izročilom spreminjajo, zato si najprej oglejmo člane nesrečne družine Šušteršič, ki je preživljala tragiko vojne kot številne družine na Krasu in v Posočju v obdobju 1915–1917 in še kasneje. Soprog Karoline Šušteršič, Valentin Šušteršič, se je 15. februarja 1876 rodil v Gorjanskem št. 65 očetu Valentinu in materi Francki Šušteršič (roj. Terčon v Klanцу št. 7 pri Komnu). Po poklicu je bil

kamnosek in kmet, a kruh si je služil na železniški postaji v Nabrežini. Umril je 16. junija 1927 v Gorjanskem, v 52. letu starosti. Karolina Šušteršič, rojena Milanič, se je 18. 2. 1880 rodila v Volčjem Gradu št. 44 očetu Joškotu Milaniču in materi Katarini Milanič, rojeni Abram. Umrila je pri 46 letih, 20. aprila 1926 v Gorjanskem, kjer je tudi pokopana. Poročila sta se 11. junija 1900. V zakonu se jima je rodilo deset otrok, vendar jih je pet že zelo zgodaj umrlo. Hči Ludvika se je poročila v Gorjanskem z Alojzom Uršičem in imela sta dve hčerki, Jelko in Marico in sina Ludvika. Druga hči Marija se je poročila v Trst s Hrevatinom in imela dve hčerki, Anamarijo in Ivanko. Sin Gabrijel je ostal doma v Gorjanskem in se poročil z domačinko Zofijo, s katero je imel dve hčerki, Liljano in Silvano ter sina Slavka. Sin Jože (Pepi), se je poročil v Trst z Marijo Bassanich, s katero je imel sina Maria. Peti otrok, sin Viktor, ni bil poročen in je umrl zelo mlad, potem ko so ga fašisti po zverinskem mučenju še na pol živega vrgli v eno od kraških brez.

Toliko na kratko o družini Šušteršič iz Gorjanskega. Kako so preživeli prvo svetovno vojno in kako je Jože (Pepi), oče Maria Šušteršiča, kot osemletnik videl tragično nesrečo družine skozi otroške oči, pa bomo izvedeli iz naslednjega šolskega zapisa. Besedilo in obliko zapisa sem namenoma pustil nedotaknjeno v originalu, brez lektoriranja in slovničnih popravkov.

Karolina in Valentin Šušteršič med vojno (zbirka Maria Šušteršiča)

SPOMINI IZ OTROŠKIH LET

(zapisal: Jože Šušteršič - Pepi)

To je bilo pred svetovno vojno, ko sem začel hoditi v šolo na Gorjanskem pri Komnu. Rabili smo še takrat kamnite tablice in svinčnike, pisali pa smo poševne in navpične črke. Ko sem se naučil pisati abecedo, sem končal prvi razred, nato so se začele počitnice.

Bilo je 24. maja 1915, ko sem slišal prvič grmenje topov, pušk in strojníc; nebo je bilo vse v plamenu in bliskalo se je od eksplozij bomb. Slišal sem ljudi, ki so govorili, da je tam pri Ronkah blizu Doberdoba fronta; zato sem šel ves preplašen spat.

Drugi dan, ko sem vstal, sem že videl prve ranjence, katere so na nosilih prinesli s fronte: 7 jih je bilo, ubožci so bili lepo postreženi, naposled so jih vozili z vozovi, avtomobili, nato so rekvirirali¹ šolo, potem eno hišo, drugo, tako da je bilo pol vasi spremenjene v bolnišnico.

Kar sem videl grozot in slišal joka in stoka, to je bilo nekaj strašnega. Nato so se pojavile bolezni vseh vrst: kolera, tifus, malarija. Dobro se spominjam, kako je moja stara mati zjutraj hodila v šolo, kjer je bila bolnica, ribala je pod, kjer je ležal ranjen častnik. Opoldne je prišla domov in takoj v posteljo in zvečer je že umrla. Nato sta prišla dva vojaka z zdravnikom in jo odnesla proč.

Nam so vse postelje znosili na dvorišče in sežgali, potem so pa zaprli 15 dni našo hišo, da nismo smeli z doma. In tako je šlo po vrsti, danes ena hiša, jutri druga, da je bilo v kratkem času tričetr hiš zaprtih. Pomlad je minula, poletje tudi, prišla je jesen. Treba se je bilo pripraviti za drugi razred, a kje naj bi pričeli pouk?

Za silo so vendar preskrbeli pri nekem kmetu sobo, tako da se je lahko vršil pouk za vsak razred enkrat ali dvakrat na teden. Ali vsega skupaj sem bil v drugem razredu dvakrat ali trikrat in tako sem tudi končal drugi razred.

Bilo je 15. oktobra zvečer. Bili smo vsi doma in tudi sosedje so bili pri nas, kakor je pač vaški običaj, da se pri kom zberejo in razgovarjajo.

Kar se zasliši trkanje po vratih. Oče odgovori: »Naprej.« Pojavi se nekoliko vinjen feldžandarm² in pravi: »Iz te hiše morate proč nocoj ali pa jutri pred šesto uro zjutraj, ker bo ob šestih in tričetr padla granata na to hišo.«

Kdo je bil on in kako je to vedel, Bog si ga vеди, vinjen je bil in kdo bi

Družina Šušteršič iz Gorjanskega po tragičnem dogodku leta 1916
(zbirka Maria Šušteršiča)

mu verjel? Oče mu na kratko reče: »Kaj ste prišel strašit? Tukaj so otroci. Bolje storite, če se poberete.« In tako se je končal tisti večer. Oče je delal pri železnici v Nabrežini. Zjutraj je vstal kot po navadi in šel v službo. Nas petero otrok z materjo in s starim očetom smo tistega dne vstali bolj zgodaj kot običajno, ker smo dobili vojaški ukaz za odhod.

Mati nam je naročila vsakemu kako delo, a jaz in moj brat sva šla v sobo in sva se igrala s šivalnim strojem; mislila sva: »Če tudi ga pokvariva, saj mati ga tako misli pustiti doma.«

Bilo je tričetr na sedem, ko zaslišimo strašanski grom in žvenket stekla. Ne vem povedati, čez koliko časa sem prišel k zavesti, ko

¹ zasesti objekt za vojaško uporabo

² Feldgendarm (nem.) – vojaški orožnik, žandar.

Uničena domačija po zadetku italijanske granate
(fototeka Goriškega muzeja)

sva se znašla z bratom v kotičku pod ruševinami in v dimu; nato sva se zvlekla ven in jokaje iskala mater³ in ostale.

Hotel sem iti v kuhinjo, a ni bilo mogoče, ker je bila vsa porušena, nato zaslišim glas moje matere, ki je vpila. »Kje so otroci?«

Zagledal sem samo glavo in kosti leve roke, ki so štrčale izpod razvalin in ji odgovorim: »Mama, jaz sem tukaj.« »Kje so pa drugi?« me vpraša in mi naroči: »Teci po ljudi, da me rešijo.« Tekel sem po vasi od enega do drugega, ali vsi so bili preplašeni, ker so padale granate zaporedoma. Jokaje in ves obupan pritečem spet domov. Kar zagledam dva vojaka z nosili, ki sta že začela mater reševati, in ko sta jo izkopala iz ruševin, sta jo odnesla na nosilih.

Ko nas je šele dobro uro potem vseh pet otrok bežalo, sem začutil vso našo veliko zgubo. Iz hiše nismo mogli vzeti ničesar. Čim

smo bežali, je že druga granata padla tik pred nami, pet metrov od mene, k sreči ni eksplodirala, ker je padla na zemljo, ali tako blizu, da so drobci zemlje prifrčali v mene; nato sem začutil znak udarca na svojem licu, da se je pojavila kri, in tako smo dospeli do sosednje vasi Volčji grad.

Tam smo se ustavili pri svojih sorodnikih in čakali večera⁴. Ob devetih zvečer je prišel oče⁵, ker je zvedel že v Nabrežini za našo nesrečo, toda ker se je hotel prepričati, se je napotil proti domu. Po cesti je srečal vaščane. Ti so mu odsvetovali iti domov, ker je na hišo padla granata in je vsa družina spodaj zasuta.

Tako nam je pravil oče. Prišel je domov. Hiša je bila en sam kup razvalin in gorelo je še; vzeti ni mogel ničesar. Obupan je bil in ni vedel kam sedaj.

³ Karolina Šušteršič (roj. Milanič), rojena 18. 2. 1880 v Volčjem Gradu.

⁴ Pri družini Milanič v Volčjem Gradu št. 44, kjer je bila rojena Karolina.

⁵ Valentin Šušteršič, roj. 15. 2. 1876 v Gorjanskem št. 65.

*Pogled na zadeto hišo s sosednjega dvorišča
(iz zbirke Simona Kovačiča)*

Pogled na nekdanjo domačijo družine Šušteršič s sosednjega dvorišča. Levi objekt je bila nekoč hiša Gorjansko št. 65, ki jo je zadela italijanska granata, desni gospodarski objekt je ostal skoraj nespremenjen. (foto Mitja Močnik)

Srečal je še enega vaščana in ga vprašal o nas in ta mu je povedal, kaj se nam je pripetilo. Tako se je oče napotil za nami in nas končno našel.

Drugi dan je bilo treba naprej. Muk, ki jih je imel oče z nami, ni mogoče opisati, ker nas je bilo pet otrok; najstarejši je imel 13 let, najmlajši pa 4 leta⁶. Dospeli smo v Sežano. Od vseh strani so prihajali begunci. Na postaji so nam delili menažo⁷.

Žandarmi so bili zmeraj za nami in so nas podili na vagone, da nas popeljejo v Štajnklam⁸ v barake.

Ker ni bilo to nikomur po godi, so se vsi obotavljali. Takrat je bilo prvič, da sem slišal neprijetne zaničljive besede: »Ferfluhte taljener, hund taljener, ferfluhte«⁹ (beguncem) i.t.d.. To preganjanje je trajalo tri dni. Nato se je očetu posrečilo, da je našel majhno sobico pri svojem prijatelju v Orleku, tako da smo bili pod streho in da smo se izognili tistemu preganjanju.

Huda zima je bila in tam smo živeli kakor cigani: lačni, nagi in bosí. Tako so pretekli 4 meseci in še ničesar nismo vedeli o usodi naše mamice.

Nekega dne se vrne oče iz službe bolj zadovoljen kot običajno, po-tegne časopis iz žepa (»Goriška straža«)¹⁰, ter z solzami v očeh reče: »Veste, otroci, da mama še živi in jo zdravijo v ljubljanski bolnišnici. Poglejte tukaj v časopisu piše.« Takoj drugega dne se oče napoti v Ljubljano. Kako veseli smo bili, tistega dne nismo občutili ne mraza ne lakote.

V nestrpnem pričakovanju očetove povrnitve smo peli ves dan: »Bog daj sonce, da bo prišla mama.«

Oče se je povrnil čez dva dni in nam povedal, da bo mama kmalu prišla k nam, toda tu je očka postal resen, mama je dosti trpela in ni več kakor prej: odrezali so ji levo roko. Otroci smo zajokali, a se takoj tudi potolažili: »Samo, da se kmalu vrne«, smo si mislili. Po dolgem pričakovanju je prišla tudi mati med nas in kljub vsem njenim bolečinam poskrbela za nas, da smo bili spet kot se spodobi.

Civilni ranjenci z Goriškega. Dne 17. t. m. je bila pripeljana v ljubljansko deželno bolnico Karolina Suštersič, 36 let stara žena posestnika Valentina iz Gorjanskega št. 65, okr. Sežana, ki je bila dne 15. t. m. ranjena od laške granate v lastni hiši, ko je spravljala skupaj nekatere stvari. Odtrgalo ji je levo roko v rami. Mož imenovane je vojaški delavec na kolodvoru v Nabrežini, njunih 5 nedorastlih otrok je sedaj nezna-no kje.

Članek v časopisu Slovenec
z dne 19. 9. 1916, stran 3

V Orleku sem začel hoditi v tretji razred, ali vsega skupaj niti en mesec, ker so bile ovire radi vojne in tako sem končal tretji razred. Potem sem stanoval v Sežani in tudi tu sem zahajal malo v šolo, ker je bilo tudi tu polno vojaštva.

Nekega večera se spet zasliši grmenje topov in nebo je bilo vse v ognju. Drugi dan sem vstal in sem videl polno zastav, to je bilo, kadar je bil umik italijanskih čet do reke Piave.

In vsi veseli smo se zopet pripravljali na vrnitev v svojo domačo vas. In tako se je tudi zgodilo. Prišli smo domov in naposled se je tudi vojna končala. Tri dni po končani vojni, ko bi morali uživati največje veselje, so se pojavili dvatisočletni kulturniki.¹¹ Tako so nam naložili nov jarem.

Začel sem hoditi v šolo zadnje leto. Poučevali so malo po slovensko, malo po italijansko, tako da ni bilo vse skupaj nič.

Kdo je kriv moje nezadostne izobrazbe? Vojna, potem pa... Visoka dvatisočletna kultura, ki nam je poitalijančila pouk in onemogočila vsako res slovensko šolo.

⁶ Pepi, Viktor, Marija, Gabrijel in najstarejša hči, katere ime je pozabljeno.

⁷ Vojaška hrana oz. vojaški obrok hrane.

⁸ Steinklam v Avstriji, begunski center za številne prebivalce Krasa in Goriške.

⁹ Pravilno: *Verfluchten Italiener, Hund Italiener, verfluchten* (slov.: »Prekleti Italijan, pes Italijanski, prekleti.«).

¹⁰ Tu se je Pepi zmotil, saj je časopis *Goriška straža* začel izhajati po vojni leta 1918, omenjeni članek o Karolini pa je bil objavljen v časopisu *Slovenec* z dne 19. 9. 1916 na strani številka 3.

¹¹ Porogljivo o italijanski vojski, ki je po Londonskem sporazumu zasedla Primorsko.

SPOMINI JOŽEFA CVEKA NA VOJSKO¹

Jožef Cvek se je rodil 8. 3. 1890 v Podleskovci v Baški grapi. V družini je bilo 11 otrok. V vojsko je šel okrog leta 1911. Leta 1920 se je poročil z Marijo Kobal iz Logaršč, kjer sta gospodarila na kmetiji. V zakonu sta se jima rodili 4 otroci. Jožef je bil zelo dober gospodar, saj je bil naravno inteligenčen in je v mnogočem izboljšal gospodarjenje na kmetiji. Znal pa je tudi privzgojiti svojim otrokom in vnukom ljubezen do domačije. Med 2. svetovno vojno je družina delala za partizane, saj je bila v hiši partizanska javka. Najmlajši sin je komaj 16-leten padel kot borec Gradnikove brigade. Leta 1961 se je z družino starejše hčere preselil v Tolmin, a njegovi vnukinji skrbita za domačijo in ohranjata spomin na prednike. Umrli je v Tolminu leta 1983, pokopan je pa v Podmelcu.

Jožef Cvek, vojak tržaškega 97. pehotnega polka, slikan pred prvo svetovno vojno v Trstu (iz družinskega arhiva)

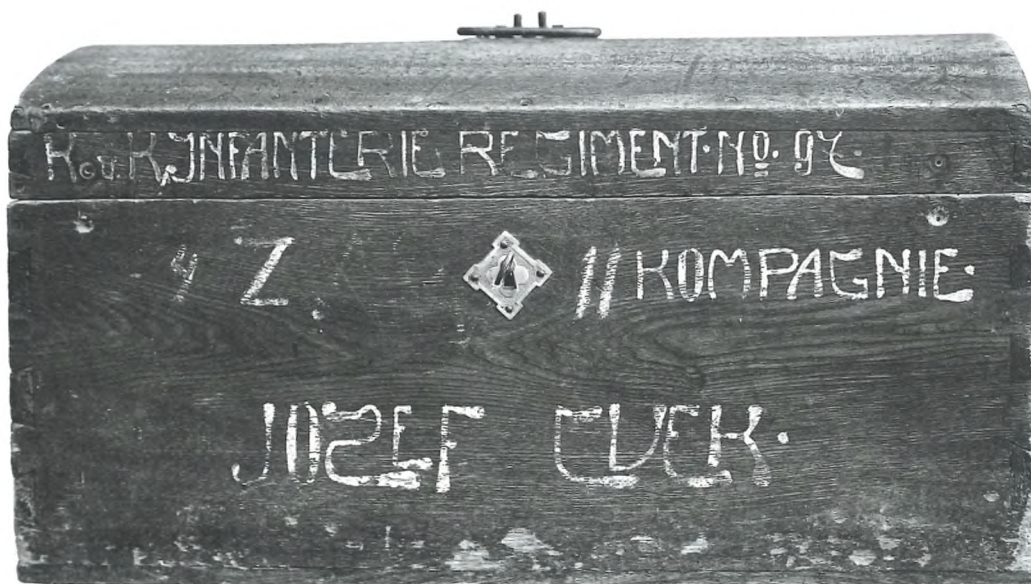
Pismo

V našem polku v Trstu je bilo veliko slovenskih fantov. Dobro smo se razumeli in si pomagali ob različnih priložnostih. V tistem času pismenost med mladimi fanti ni bila preveč razširjena. Mnogi niso znali brati in pisati, ker niso nikoli hodili v šolo. Jaz tudi nisem, a ker sem se želel naučiti, sem se branja in pisanja naučil na paši! Tudi nemško dobro znam. Znanje vedno prav pride! Imel sem tovariša, ki je imel doma dekle. Ona je znala pisati in pisala mu je k vojakom. Pa kaj ko si njen izbranec s pismi ni mogel kaj dosti pomagati. Pa me je nekega dne prosil, naj mu preberem dekletovo pismo. »Seveda ti ga preberem,« sem bil takoj za to. Usedel sem se na stolico in vzel pismo. Pripravil sem se na branje, ko mi je tovariš stopil za hrbet in mi z rokama pokril ušesa. »Ja kaj pa počneš?« sem se začudil. »Ej, ne boš ti poslušal, kaj meni moja punca piše!« mi je odločno povedal. No, tako je, če si neveden. Lahko izpadeš neumno. Zato se je treba učiti!

Petelinovi krivci za častnike

Leta 1916 sem bil vojak v Celovcu. V polku smo imeli kape, na katerih smo nosili krivce divjega petelina. Teh ni bilo tako enostavno dobiti in častniki so si razbijali glavo, kako priti do lepih okrasov na svojih kapah. Pa sem se ponudil, da jim jih priskrbim, če mi dajo deset dni dopusta. Ker je bil moj dom na območju italijanske fronte, dopust za nas Primorce ni bil mogoč. A želja po okrasju na kapah je bila za častnike prevelika skušnjava. Domislili so se, da

¹ Njegova vnukinja Nevenka Janež iz Tolmina nam je prijazno posredovala drobne, a vendarle zanimive zapise vojnih dogodivščin, ki jih je Jožef Cvek zapisal po spominu.

*Vojaški kovček Jožefa Cveka.
Iz napisa je razvidno, da je pred vojno služil v tržaškem 97. pehotnem polku, v 4. vodni 11. stotnije.
(iz zapuščine Jožefa Cveka, foto Simon Kovačič)*

me pošljejo domov službeno, s posebno nalogo. Temu se je reklo *ofener befel*.²

Dovoljenje, ki sem ga dobil, je veljalo osem dni. Osem dni doma! Vesel sem se podal na pot, dobro sem poznal domače rovtne in vedel, kje bom hitro našel petelina. Veselil sem se snidenja z domačimi, na nevarnosti fronte nisem mislil. Vzel sem puško in šel. Ko sem prišel domov, niti nisem šel k domačim, ampak takoj na petelina. Proti vrhu hriba, blizu mesta, na katerem so se ruševci običajno zadrževali, sem zaslišal značilni kr-kr-k-k. Počasi sem se približeval. Miroval sem, ko je bil tiho, in previdno hodil, ko je pel. Pod mojimi koraki se je tu in tam udril zmrznjen sneg in sem moral počakati, da sem se tiho izvlekel iz njega. Že sem se zbal, da me bo začutil v svoji bližini. Lezel sem proti njemu, po kolenih, nazadnje že po trebuhu. Košata smreka mi je čisto blizu pevca ponudila zavetje. Nameril sem in ustrelil. Zadel sem ga med petjem, stegnil se je kot rjuha in padel v grapo. Podal sem se za njim v prepadno globel. S težavo sem prišel do njega in ga srečno prinesel na vrh. Potem pa domov! Za cel teden! Ko sem se s svojim plenom vrnil v Celovec, sem bil pa junak!

Plavalna šola

V naših govcih se nihče ni naučil plavati. Ni bilo potrebe, saj v bližini ni bilo nobene večje vode. Vojaška leta pa so mi ponudila priložnost, da osvojim to veščino. Služil sem v Celovcu in moj nadrejeni se mi je ponudil, da me v Vrbskem jezeru nauči plavati. Takoj sem se navdušil nad predlogom. Mislim sem, da pojdeva kar k jezeru in v vodo. A sem se zmotil! Ukazal mi je, naj prinesem klop, ki smo jo imeli pred kasarniško stavbo. Šel sem ponjo. Dolga je bila, kakih šest nas je lahko sedelo na njej. »Lezi nanjo, na trebuh!« mi je komandiral. Legel sem. »Zdaj pa takole zamahni z rokami,« je pred mano z rokama zarisal krog. Ubogal sem. Pa sem tri dni po kakšne pol ure na dan pod njegovo komando tako mahal in so se mi sovojaki tudi malo smejali. Četrty dan mi je pokazal, kaj moram delati z nogami. In spet sem tri dni vadil tiste noge. Konec tedna sva začela spravljaliti skupaj gibe rok in nog. Čez en teden sva šla k jezeru. Šel sem v vodo poskusit, koliko sem se naučil. Že pri tretjem poskusu sem se uspešno obdržal na vodi. Plaval sem! Čez nekaj časa sem priplaval na drugi breg jezera. No, pa se mi tovariši niso prav nič več smejali!

² *Odprto povelje*, dovoljenje za potovanje. Brez njega je vojak tvegalo obtožbo dezertstva (nem. *Offener Befehl*).

SREČKO ŠORLI – VOJAK TREH VOJN¹

Vinko Avsenak

Srečko Šorli je bil iz zavedne primorske družine, ki je po pretresih prve svetovne vojne zaradi odločne domoljubne države krvavela in trpela še pod italijanskim potujčevalnim škornjem v času med obema vojnoma in v narodnoosvobodilnem boju druge svetovne vojne.

Njegov oče Janez je imel dva zakona. V prvem zakonu s Katarino Kusterle so se mu rodili Tomo, Nežka, Luka in Matej, v drugem z Ano Bizjak pa Janez, Marička, Srečko, Jožef in Franc. Srečko se je rodil 11. januarja 1899 v Tolminu, kjer je končal tudi osnovno šolo. Pri sedmih letih starosti mu je umrla mati, oče pa pri desetih. Zato je njega, sestro Maričko, brata Jožeta in Franca vzela k sebi v Sv. Lucijo (danes Most na Soči) sestra Nežka iz prvega zakona. Z možem Štefanom sta jim bila kot mati in oče. Ob vzpostavitvi soške fronte se je družina podala v begunstvo in se raztresla po več krajih. Še preden se je Srečko v Sv. Luciji izučil za čevljarja, se je v juniju 1915 komaj 16-leten zaposlil v industriji vojaške usnjene opreme v Gradcu. Toda ko je dopolnil 18 let, so ga 20. februarja 1917 v Gradcu potrdili za vojaško službo. Najprej so ga poslali k 97. tržaškemu pehotnemu polku v Radgono, potem pa je po vmesnih postajah urjenja in spoznavanja z vojaškimi veččinami njegov pohodni bataljon odšel na romunsko bojišče, na katerem je ostal do zloma Avstro-Ogrske v oktobru 1918.

Po dolgem pretehtavanju je Romunija po uspehih ruskega generala Brusilova 28. avgusta 1916 vstopila v vojno na strani antante, toda združene nemške in avstro-ogrške sile (9. nemška in 1. avstro-ogrška armada) pod poveljstvom nemškega generalpolkovnika Mackensena so jo do konca leta 1916 premagale in iz Transilvanije (Sedmograško)² zavzele večji del države. V severovzhodni Romuniji se je ob reki Siret³ osnovala nova fronta, na kateri so se v pozicijski vojni spopadale rusko-romunske enote z nemško-avstro-ogrskimi. Združena vojska pod poveljstvom pruskega pehotnega generala Johannesesa von Ebena, sestavljena iz nemške 9. armade in dveh avstro-ogrskih armad (1. in 7.), je po propadli ruski julijski ofenzivi v Galiciji, zadnji ofenzivi ruske vojske v prvi svetovni vojni in znani pod imenom ruskega vojnega ministra Kerenskega, 6. avgusta 1917 na reki Siret prešla z 10 divizijami v ofenzivo proti ruski 4. (general Ragoza) in 6. armadi (general Zurikov) ter 1. in 2. romunski

*Srečko Šorli, vojak 27. domobranskega pehotnega polka
(iz zbirke Ande Bernard)*

armadi (general Cristescu oziroma general Averescu). Po več bitkah pri Focșaniju je zavezniška vojska konec avgusta prodrla čez mejno reko Prut in v septembru 1917 zavzela zahodni del Moldavije.

O tem obdobju je Srečko Šorli zapustil kratke, skromne spomine, ki pa so vendarle dragoceni, saj je vojna vihra slovenske vojake na ta območja vzhodne fronte redkeje zanesla. Od vseh slovenskih polkov se je na tej fronti boril le ljubljanski 27. črnovojniški pehotni polk, v katerega je bil iz 27. domobranskega pehotnega polka dodeljen tudi 30. pohodni bataljon Srečka Šorlija.

¹ Podatke o Srečku Šorliju, njegove spomine, fotografije, članke in osebna pričevanja, ki jih skrbno hrani njegova hči Anda Bernard in iz katerih sem povzel njegovo življenjsko pot, mi je prijazno posredovala njegova nečakinja Tatjana Božič, roj. Šorli iz Tolmina, za kar se ji v svojem imenu in v imenu uredništva revije pristrčno zahvaljujem.

² Dežela, ki je nekoč spadala pod Ogrsko, danes pa pod Romunijo (glavno mesto Cluj-Napoca), vendar v njej še danes živi večmilijunska madžarska manjšina.

³ Reka na vzhodu Romunije, levi pritok Donave (nem. Sereth, madž. Szeret).

Skupina plamenometalcev na urjenju na Sedmograškem. Srečko Šorli stoji v zadnji vrsti kot drugi z desne strani. (iz zbirke Ande Bernard)

Odšel sem najprej v Radgono k 97. tržaškemu polku, že naslednjega dne pa sem bil poslan z nekaterimi drugimi v Admont na Zgornjem Štajerskem, od tam pa v Rottenmann,⁴ le par postaj od Admonta, kjer je bilo poveljstvo 27. domobranskega polka.⁵ Tu so nas do 20. junija učili vojaških veščin, nakar smo se odpeljali proti fronti kot 30. maršbataljon.⁶ Nismo vedeli, ali gremo na italijansko ali romunsko fronto. Šele ko smo se odpeljali z Gradca proti Madžarski, smo vedeli, da gremo proti Romuniji, katere del sta zasedli avstro-ogrski in nemška vojska. Peljali smo se čez Ogrsko na Sedmograško do neke postaje, od tam pa smo marširali do večje vasi Morgonde.⁷ Tu so živeli večinoma priseljeni Nemci, ki so se bavili s

kmetijstvom, bilo pa je tu tudi veliko ciganskih družin kakor povsod po Ogrski in še posebno v Romuniji.

Par tednov po prihodu v Morgondo sem bil poslan na tečaj ognjemetalcev⁸ v mesto Nagy Sink, tudi na Sedmograškem, kjer sem ostal nekako tri tedne, nato sem se vrnil k četi v Morgondi. Prvi dan septembra istega leta smo odpotovali z vlakom proti Romuniji in čez dva dneva prispeli v mesto Focșani.⁹ Že proti večeru smo odmarširali v kake 3 ure oddaljeno vas Mircești, kjer smo prenočili na premočenem travniku pred vasjo. Tu smo bili dodeljeni k 5. četi domobranskega polka št. 27,¹⁰ že čez nekaj dni pa sem

⁴ Rottenmann, avstrijsko mesto na Zgornjem Štajerskem

⁵ 27. domobranski pehotni polk, kasnejši 2. gorski strelski polk, je imel naborni okoliš v Ljubljani in Trstu, sedež pa v Ljubljani. V njem je bilo okrog 86% vojakov slovenske narodnosti.

⁶ Pohodni bataljon. S pohodnimi bataljoni so vojaške oblasti popolnjevale vrzeli v polkih.

⁷ Madžarsko ime za kraj v osrednji Romuniji (rom. Merghindeal), okrog 200 km severozahodno od Bukarešte.

⁸ Specializirani vojaki, plamenometalci, ki so s posebnimi aparati, plamenometi, pod pritiskom bruhalo na sovražnika gorečo snov.

⁹ Mesto na Siretu, na skrajnem vzhodu Romunije, okrog 160 km severovzhodno od Bukarešte. Poleti 1917 je bilo tu središče hudih spopadov. Od začetka leta 1917 do maja 1918 se je pri Focșaniju s svojo topniško enoto boril tudi nadporočnik Alojz Goriup s Proseka nad Trstom. V svojem dnevniku omenja tudi ljubljanski 27. črnovojniški pehotni polk, v katerega je bil iz 27. domobranskega pehotnega polka dodeljen tudi Srečko Šorli (glej Alojz Goriup, *Od Galicije do Južne Tirolske, Vojni dnevnik 1914-1918*, Založba Mladika, Trst, sept. 2014).

¹⁰ Napačna navedba, kajti Srečko Šorli je iz 27. domobranskega pehotnega polka prešel v ljubljanski 27. črnovojniški polk

Vojaška kuhinja v Romuniji (iz zbirke Aleša Senice)

bil dodeljen k napadalni četi, »šturmkompaniji«,¹¹ ki je bila v vasi Radulești, nedaleč od reke Siret, kjer so bile bojne linije, na drugi strani reke pa so bili Rusi. Tu smo ponoči patroljirali pred našimi postojankami. Večkrat je prišlo do topniškega obstreljevanja z obeh strani, pravega stika z Rusi na drugi strani Sireta pa nismo imeli. Hrana je bila za tiste čase kar dobra, ker smo imeli za četnega poveljnika dobrega častnika, ki je zelo skrbel za moštvo, a tudi hrane takrat v Romuniji še ni primanjkovalo.

Menda je bilo 10. marca 1918, ko so se pojavili pred našimi postojankami romunski parlamentarci, ki so prosili za premirje. Tiste dni se je namreč pripravljala ofenziva Avstro-Ogrske in Nemčije, s katero naj bi udarili čez Siret in zasedli kraje v Moldaviji, tja do glavnega mesta te pokrajine, Iași.¹² Sprejeto je bilo premirje in še nekaj časa smo ostali na teh položajih, spomladi pa smo šli v zaledje v vas Ras-

toaca.¹³ Še pred tem smo bili nekaj časa v tako imenovanem gozdu »Negrowald«, nedaleč od vasi Ciuslea,¹⁴ kjer smo tudi bili nekaj dni. Iz Rastoace smo hodili na stražo v okolico, tja do vasi Risipiti. V začetku maja smo bili premeščeni v mesto Caracal¹⁵, kjer sem dobil tri tedne dopusta, da sem odpotoval domov. Prišel sem k stričevim¹⁶ na Jesenice in tu so mi povedali, da so se naši že vrnili domov na Primorsko. Podal sem se k sestri na Most na Soči, kjer so že začeli za silo obnavljati porušeni dom. Po dopustu sem se zopet vrnil v Caracal in nekaj dni zatem je bil bataljon premeščen v mesto Pitești, kjer smo ostali par tednov v vojašnicah romunske vojske. Čez nekaj tednov smo bili zopet premeščeni, in sicer v manjše mesto Dragașani. Od tu sem bil nekoč poslan z manjšo enoto v mesto Ramnicu Valcea,¹⁷ iz katerega so po železnici odpošiljali živino iz Romunije na Madžarsko in dalje v Nemčijo. Ti časi so bili za Romunijo najbolj težki, saj je vojska domala izropala to deželo. Ko smo prišli tja v

¹¹ Jurišna, naskakovalna stotnija (iz nem. *Sturmkompanie*)

¹² Mesto ob reki Prut, levem pritoku Donave, mejni reki med Romunijo in Moldavijo.

¹³ Vas 5 km jugovzhodno od Focșanijev.

¹⁴ Vas 10 km severovzhodno od Focșanijev.

¹⁵ Mesto v južni Romuniji, okrog 40 km od bolgarske meje oziroma Donave.

¹⁶ Srečko Šorli je na Jesenicah obiskoval brata svoje matere in njegovo družino (Bizjakove).

¹⁷ Pitești in Ramnicu Valcea, mesti okrog 100 km oziroma 150 km severozahodno od Bukarešte.

Mladež romunskih ciganov (iz zbirke Aleša Senice)

jeseň leta 1917 je bilo še vsega dosti, po mestnih ulicah so ponujali živila in tudi tobaka ni manjkalo. Spominjam se, da nam je poveljnik čete naročil, da naj pošljemo domov 10 kg moke, ki smo jo lahko dobili v skladišču. Res smo lahko pošiljali 10-kilogramske pakete in jaz sem jih kar 20 poslal sestri na Jesenice, ki je tam kot begunka živela z družino. Prejela jih pa je 18, dva sta se izgubila. Nemci so lahko pošiljali pakete v teži 20 kg. Kot že omenjeno, pa je bila ta dežela proti koncu vojne do kraja izropana. Trdim lahko, da smo bili vsaj Slovenci, ki smo imeli nekako večino po številu v tem polku, še nekako priljubljeni pri domačinih, a ne tako Madžari in Nemci. Mi smo se nekako naučili vsaj nekaj romunskih besed, da smo se za silo pogovorili z domačini, in to nam je precej pripomoglo k boljšemu sožitju. Iz Dragašanija smo bili premeščeni v mesto Craiova¹⁸ ob Donavi, ki je tam mejila Romunijo in Bolgarijo. Tu smo imeli straže ob Donavi, na kateri so bile zasidrane ogrske vojne ladje, »monitorji«.¹⁹ Tu so neke noči Madžari ubili in oropali nekega domačina, ki se je po premirju vrnil iz romunske vojske. Mati ga je zjutraj našla na cesti, vila roke in vzdihovala: »O domnule domnita, ce morit mi Dimitriu!« Po naše bi bilo: »O gospod Bog, zakaj je umrl moj Dimitrij.« Iz Craiove

so nas poslali v vas Islaz, nedaleč od izliva reke Olt²⁰ v Donavo. Tu smo ostali do razpada stare avstro-ogrske monarhije in 1. novembra 1918 smo se podali na pot proti domu. 17 dni smo marširali počez čez Romunijo do Ogrske in po petdnevni vožnji z vlakom prispeli v Ljubljano, kjer sem se 23. novembra 1918 zvečer prijavil kot prostovoljec za obrambo naše severne meje.

Med bivanjem v Romuniji sem bil tudi v Bukarešti, Ploestiju in v nekaterih drugih mestih, na poti na dopust pa tudi v nekaterih ogrskih mestih. Z vožnje po Romuniji, ko smo se nekeje ustavili, se spominjam nekega napisa na križu: »Aica odih un soldat Roman, morte pentru patria.« Tu počiva romunski vojak, padel za domovino, bi nekako bilo po naše.

Takrat so Italijani zasedli že vso našo Primorsko, zato sem se prostovoljno prijavil v novo formirano jugoslovansko vojsko. Nekaj časa sem bil v Ljubljani, nato pa sem s 5. četo planinskega polka odpotoval na Koroško, menda prvega dne januarja 1919. Tu sem se udeleževal raznih bojev proti Avstrijcem za ohranitev naše Ko-

¹⁸ Mesto na jugu Romunije, okrog 60 km severno od Donave.

¹⁹ Vojna rečna plovila.

²⁰ Levi pritok Donave, ki teče s severa proti jugu Romunije.

roške Jugoslaviji in za obrambo naše severne meje. Obhodil sem velik del Koroške in bil v marsikateri borbi in marsikdaj sem bil v življenjski nevarnosti, posebno tedaj pred Labotom,²¹ ko sem dobil strel v hrbet, a je krogla prebila le čutarico in ostala v perilu.

Srečko Šorli je torej vstopil v bojne vrste generala Rudolfa Maistra in se v njih udeležil mnogih bitk do krajnih meja slovenskega etičnega ozemlja. Ko se je njegov polk 22. novembra 1918 iz Romunije vrnil v Ljubljano, je na železniški postaji izvedel, da so Italijani zasedli Primorsko in da preti resna nevarnost, da si tudi Avstrijci vzamejo velik kos naše Štajerske in Koroške. Zato so se častniki in vojaki v polku kot prostovoljci množično prijavljali v novoustanovljeno jugoslovansko vojsko, ki naj bi zaščitila ozemlja na Štajerskem in Koroškem, poseljena s slovenskim prebivalstvom. Po njegovih podatkih se je bojev za severno mejo udeležilo od 800 do 1000 prostovoljcev iz primorskih krajev, ki jih je zasedla nova italijanska oblast. Večinoma so bili vključeni v tržaški bataljon jugoslovanskega planinskega polka, ki je bil kasneje preimenovan v 40. pehotni polk. Kot stalni tajnik Zveze borcev za severno mejo je Srečko Šorli te boje, v katerih je s puško v roki obhodil Ziljsko dolino, Rož, Podjuno, Celovec, Velikovec, Gospo Sveto in mnoga druga področja Koroške, opisoval v člankih, ki jih je pisal za lokalna glasila in časopise (*Železar*, *Gorenjski glas*, *TV-15*, radio Jesenice, radio Ljubljana – *Še pomnite tovariši?* itd.).

Ko se je naš II. bataljon planinskega polka 1. januarja 1919 odpehljal z vlakom proti Koroški, smo se dobro zavedali, da nas čakajo težke naloge. Že na železniški postaji v Dravogradu smo se spravili na nemške napise in jih trgali ali premazali. Tako smo počeli tudi na drugih postajah vse do Sinče vasi,²² od katere smo nadaljevali pot do Velikovca. Na trgu nas je pozdravil general Rudolf Maister, ki nam je tu na kratko orisal naše naloge in dolžnosti do novonastale Jugoslavije in naše manjšine na Koroškem. Primorski prostovoljci smo bili še posebno navdušeni, ko je dejal, da ne bomo pozabili tudi na slovenske rojake na Primorskem, ki so sicer z Londonskim sporazumom prišli pod Italijo. Dejaj je, da bomo ustanovili primorsko legijo, ki bo po končanih bojih za severno mejo obračunala tudi z Lahi. Žal je bil tudi on prevelik idealist. Medem ko nam je Maister govoril, je več domačinov iz Velikovca stalo ob strani in že tu smo videli nekatere tople

obraze, ki so nas prijazno pozdravljali. Bili pa so tudi taki, ki so mrko gledali preko naših glav, saj je bilo dobro znano, da je bil Velikovec nemčursko gnezdo. Toda v mestu je vendarle živelo veliko slovenskih zavednih družin, medtem ko je bila okolica povsem slovenska.

Srečko Šorli se je v svojih zapisih pogosto dotaknil odnosov koroškega prebivalstva do slovenskih vojakov. Koroški Slovenci, ponavadi kmetje, so jih na svojih skromnih domačijah gostoljubno sprejemali, čeprav so po prvi svetovni vojni sami živeli v pomanjkanjih vseh vrst.

Naslednji dan smo se nastanili v Grebinju, v osnovni šoli. Tu smo na robu mesta, na cesti proti Pustrici,²³ spoznali zavedno slovensko družino, Ručigaj, ki je imela gostilno. Radi smo vanjo zahajali, saj so to bili res najbolj zavedni slovenski rojaki. Dva dneva po našem prihodu v Grebinj je desetina 1. voda 5. čete, katere poveljnik je postal poročnik Drago Janežič, zamenjala stražo čete poročnika Toneta Malgaja, dobre pol ure hoda od Grebinja proti Pustrici. Straža je bila na nekem grebenu pod Pustrico, stanovali pa smo v hišici, v kateri so poleg gospodarja in njegove žene prebivali še trije otroci. Vsi smo se stiskali v tesnih prostorih, a nikdar nismo slišali, da bi gospodar ali njegova žena kaj pogodrnjala. Mož je bil delavec in zaveden Slovenec, čeprav je živel na obrobju ozemlja slovenskega rodu. Rad nam je storil kakšno uslugo, mi pa smo mu poskušali to na kak način povrniti. Težko mu je bilo, ko smo se čez 14 dni od njega poslavljali in se brez boja, kdo ve zakaj, umaknili iz Grebinja. Kdo ve, kakšna je bila nadaljnja usoda tega zavednega rojaka. Ko sem se oktobra istega leta ponovno vrnil v Grebinj k tržaškemu bataljonu, sem namreč našel hišo našega znanca prazno.

Po umiku iz Grebinja smo zasedli položaje nasproti trga Vovbre²⁴ in se nastanili pri nekem kmetu, tudi zavednem Slovencu. Tudi tu smo bili prijazno sprejeti in postali smo kar dobri prijatelji, čeprav je imel gospodar zaradi večkratnega obstreljevanja kar precej škode. To ga je motilo pri delu in tudi družina se ni mogla prosto gibati okrog hiše. Na tej kmetiji sem srečal ostarelega človeka, ki je govoril v podbrškem narečju, pomešanim s koroško govorico. Doma je bil v podbrških hribih in je že kot mladenič odšel z doma za kruhom. Udinjal se je pri kmetih in drvarjih, na stara leta je pa našel

²¹ Kraj na avstrijskem Koroškem, v Labotski dolini (nem. Lavamünd im Lavanttal).

²² Vas okrog 8 km južno od Velikovca (nem. Kühnsdorf).

²³ Grebinj (Griffen) in Pustrica (Pustritz), koroški vasi okrog 8 km oziroma 12 km severovzhodno od Velikovca (Völkermarkt).

²⁴ Kraj okrog 4 km severovzhodno od Velikovca (nem. Haimburg)

zatočišče na tej domačiji. Solze je imel v očeh, ko smo odhajali, saj je po dolgih letih srečal tu mlade ljudi iz svojega rojstnega kraja.

Naš bataljon je bil proti koncu januarja premeščen v Dravograd, a že čez par dni je naša 5. četa s poveljnikom Dragom Janežičem odšla na Ojstrico nad Dravogradom. Tudi tu smo se vgnezdili v veliko kmečko sobo in med enomesečnim bivanjem nismo nikdar slišali žal besede. Radi smo pomagali pri raznih hišnih delih, če pač nismo bili na straži ali patrolji. Na patroljo smo hodili daleč na Konj planino. Poročnik Janežič se je nastanil na Ojstrici v župnijski sobi, v kateri je bila bogata knjižnica. Župnik je bil močno zaveden Slovenec, in ko sem pregledoval razne knjige, mi je dejal, da si jih lahko izposojam, a da moram paziti nanje. To sva se s prijateljem Franjom Pavlico rada koristila.

Srečko Šorli se seveda ni mogel izogniti tudi grenkim spominom na zaključne boje, po katerih se je morala slovenska vojska umakniti in njeno usodo prepustiti v roke tujih diplomatov, ki so potem po še neuspelem, poznem posegu srbske vojske odločitev razmejitve med Avstrijo in Državo SHS preložili na plebiscit.

Naša slabo pripravljena ofenziva, ki je bila poleg tega z napadom na Labot s strani Dravograda 28. aprila 1919 menda še izdana, se je klavrno končala. Imeli smo precej mrtvih in ranjenih, sovražnik pa je zajel velik del 7. čete našega bataljona s poveljnikom Černetom. Umakniti smo se morali proti Dravogradu in naslednji dan smo se podali na Sv. Lovrenc, s katerega pa smo se morali tudi kaj kmalu umakniti. Po hribovitih krajih smo povsod naleteli na dobre naše ljudi, v dolini pa tu in tam tudi nam sovražne, kar je bilo razumljivo. Tiste dni je padel tudi Tone Malgaj iz Celja, ki je s svojo četo med prvimi zasedel slovenske kraje na Koroškem. Preko Maribora in Celja je naš bataljon prispel v Slovenj Gradec in od tam po cesti do Svete Jeditr, kjer smo po hribovih zasedli nove položaje. Tu sem se spoznal s praporščakom Stanetom Žagarjem, ki je postal poveljnik našega 1. voda 5. čete. Tu na meji med Koroško in Štajersko so bili dobri ljudje, vsaj tisti, s katerimi smo se srečevali v teh gorskih krajih, in radi se nanje spominjamo. Skromno so živeli, a vedno so nam radi kaj pomagali. 28. maja istega leta se je začela naša zadnja ofenziva, ki je bila res dobro pripravljena in izvedena. Praporščak Žagar nas je določil v patroljo pet tovarišev, ki smo bili skupaj že v številnih akcijah. Naslednje jutro smo imeli nalogo izslediti sovražnika, ki je zadnje dni z minometom pogosto obstreljeval naše položaje. Na koncu gozda, kjer se svet nagne proti Dravi, smo ob majhni kmečki hiši opazili dva sovražnikova stražarja in

takoj smo to javili Žagarju. Napad je povsem uspel in sovražnik je imel velike izgube, saj je samo enemu od 20 sovražnikovih vojakov uspelo pobegniti. Poleg tega smo zaplenili minomet, dve težki strojnici, precej pušk in drugega streliva ter orožja. Tako smo s te točke začeli ofenzivo, ki je v dobrem tednu pognala sovražnika z vsega ozemlja, na katerem je prebival slovenski rod. Ob pohodu smo se zadržali v Libeličah, kjer so nas toplo sprejeli, potem pa smo šli preko Pliberka ob Dravi naprej in mimo Velikovca proti Krki. Ob tej reki so nas nedaleč od Malega Št. Vida še zadrževali strelci z druge strani Krke, a tudi ti so morali kaj kmalu utihniti. Nadaljevali smo pot in prekoračili Krko pri Št. Lipšu. Od tu smo prišli daleč v gore, s katerih je bil lep razgled proti celovski kotlini in proti gradu pri Št. Vidu ob Glini. Nekateri domačini so se umaknili z umikajočimi se sovražniki in zato je bila marsikatera domačija zapuščena. Tu smo se šele prav zavedali, kako so naši sovražniki ljudem lagali, češ da smo vojska divjakov, da nikomur ne prizanašamo in da so z nami tudi Srbi, ki na splošno vse pobijajo. Velika je bila nemška propaganda in zato ni čudno, da ji je marsikdo nasedel. Ko pa so videli, da nismo divjaki, smo postali dobri prijatelji. Po vrnitvi s hribov v St. Lipš smo se nastanili v tamkajšnji šoli. Tudi v tem kraju je bilo veliko zavednih slovenskih družin, a tudi naših nasprotnikov. Tu je bil po nesreči ubit domačin, nemčur, in zato je bila za naslednji dan iz Celovca najavljena zavezniška preiskovalna komisija. Izvedeli smo, da bodo v njej Italijani, zato smo čez cesto razpeli veliko slovensko zastavo. Italijanski polkovnik in še dva italijanska častnika so se morali globoko pripogniti v avtomobilu, da jih ni zastava oplazila. Bili so razburjeni, saj kaj takega niso pričakovali. Še huje je bilo, ko smo zapeli pesmico, v kateri je bil verz »saj Gorica je slovenska, brez Slovencev Gorice ni!« Polkovnik nas je moral vsaj nekaj razumeti, ker je glasno dejal, seveda po italijansko, da »nikoli več«. Le razsodnosti praporščaka Staneta Žagarja gre zahvala, da nismo laškega kolonela in njegove z avtom vred zvrnili v cestni jarek. Kmalu zatem smo se morali na zahtevo zaveznikov umakniti na levi breg Krke. Nekaj časa smo bili v Malem Št. Vidu, nedaleč od Krke, kjer je bilo takrat veliko zavednih slovenskih družin in kjer so nas imeli radi. Seveda so bili med njimi tudi ljudje, ki so se nas nekako bali, ker so bili pač primerno nahujskani. Tu smo vsi priskočili na pomoč kmetu, kateremu je zagorelo gospodarsko poslopje, in obstajala je velika nevarnost, da se mu vname tudi stanovanjska hiša. Najprej smo mu reševali živino, potem pa nekako omejili ogenj, tako da na koncu le ni imel občutne škode.

Srečko Šorli je precej vrstic posvetil tudi manj znanim bojem prostovoljcev za tako imenovani jeseniški trikot, po katerem so takoj

po vojni začeli posegati grabežljivi prsti Italijanov, a tudi Avstrijcev. Na Gorenjskem so italijanske poskuse, da bi zasedli zgornjesavsko dolino, med novembrom 1918 in januarjem 1919 uspešno preprečili slovenski prostovoljci, okrog 150 fantov z Jesenic, iz Podkorena, Rateč, Kranjske gore in Gozda Martuljka, ki jih je po vrnitvi s Piave začel zbirati nadporočnik Karel Šefman iz Kranjske Gore. Osnovni italijanski cilj je bil namreč zagotoviti nemoteno povezavo med Dunajem in Trstom preko bohinjske železnice in med Trento in Trbižem preko Vršiča. Italijani so zasedli Belo peč in prišli tik pred Rateče, približno do tam, kjer danes poteka slovensko-italijanska meja. Prodrli so tudi čez Vršič, a so se zaustavili, ker so s slovenske strani razširili govorice, da jih čaka korpus Bosancev, teh pa so se Italijani zaradi slabih izkušenj s soškega bojišča bali. Njihova izvidnica je prišla celo do Jesenic, a se je vrnila. Prodor iz Trbiža pa so gornjesavski prostovoljci ustavili tako, da so najprej uničili kretnice na železnici, potem pa v zasedi s štirimi strojnicami pričakali kolono italijanskih tovarnjakov. Italijani so se morali umakniti. Podoben način so uporabili tudi pri italijanskem poskusu prodora iz Podbrda v Bohinjsko Bistrico, kamor so Italijani prišli z vlakom. Bohinjski prostovoljci so jih v spremstvu Srbov zavrtili in poslali nazaj. Srečko Šorli je bil med drugimi zaslužen, da so Karlu Šefmanu in njegovim prostovoljcem v Podkorenu in na železniški postaji na Jesenicah, na kateri so se prostovoljci tudi zbirali, postavili plošči z naslednjim napisom: »Če v onih časih ne bilo bi nas, še večji kos slovenske zemlje bi odnesel tuji plaz.«²⁵

Potem je Srečko Šorli še zapisal: *Po končanih bojih sem bil od julija do septembra 1919 pri vojaški policiji v Ljubljani, nato pa sem se vrnil na Koroško k tržaškemu bataljonu. Čakal sem namreč, da bom sprejet v finančno službo, saj sem izpit za sprejem medtem že opravil. Službe pa nisem nastopil, ker mi je sestra Nežka sporočila, da naj pridem domov, ker da imajo veliko dela. Pustil sem torej nameravano zaposlitev in se proti koncu leta 1919 skrivaj podal preko meje.*²⁶

Po vrnitvi se je zaposlil in sedem let delal pri čevljarskem mojstru Taljatu pri Sv. Luciji. V tem času je bil stalni član odbora Prosvetnega društva in njegov soustanovitelj, sodeloval je pri pevskem zboru in dramskemu odseku ter se vztrajno boril proti fašističnemu potujčevanju. Leta 1923 je s prijatelji strgal italijansko zastavo s pročelja stavbe italijanskega vojaškega poveljstva v Sv. Luciji, kak teden zatem pa je na visoki smreki med Sv. Lucijo in Modrejem zaplapolala slovenska zastava, ki so jo italijanski policisti s težavami sneli in zažgali. Leta 1926 je v Tolminu ustanovil čevljarsko delavnico in v njej zaposlil 12 zavednih mladeničev, nato pa odprl še trgovino obutve. V začetku leta 1927 je začel sodelovati s tajno organizacijo TIGR. Tesno je sodelo-

val z voditeljima Zorkom Jelinčičem in Albertom Rejcem. Na skrivaj je prejemal slovenske knjige, predvsem pa protifašistične publikacije v slovenščini in italijanščini, ki jih je skrival v zapuščenem čebelnjaku ob Tolminki. Propagandni material je tudi sam nosil na Gorenjsko čez bohinjsko-tolminske gore ali pa preko kurirjev. Ena od kurirk je bila tudi Ljubka Šorli, hči Srečkovega brata Luka, učiteljica, pesnica in kulturna delavka, ki se je leta 1933 poročila z zborovodjem, narodnim buditeljem Lojzatom Bratužem, ki je februarja 1937 umrl po strašnih mukah, potem ko so mu fašisti dali piti rabljeno motorno olje. Srečko Šorli je pred fašističnimi prireditvami delil protifašistične letake vsem celicam po tolminskih vaseh, da so jih tigrovci ponoči raztrosili ali podtaknili družinam po vaseh. 5. julija 1928, na predvečer sv. Cirila in Metoda, je s tovarišem zažgal kres na tolminskem gradu, medtem ko so drugi fantje na pobočju Ježe istočasno izvedli močno eksplozijo. Kmalu ga je doletela policijska preiskava, a so ga čez dva tedna zaradi pomanjkanja dokazov izpustili. Ker mu je grozila aretacija, a je bil pravčasno obveščen, je leta 1930 ilegalno zbežal v Jugoslavijo, na Jesenice, kjer so že prej živeli njegovi sorodniki. Svojo delavnico v Tolminu je prepustil mlajšemu bratu Jožefu.²⁷

O svojem odhodu je zapisal takole: *Ko sta bila marca 1930 aretirana tigrovca Z. Jelinčič in T. Rutar, se mi je zdelo, da je že čas, da pobegnem, ker so fašisti prišli na sled naši organizaciji. Ko sem se odpravljaj proti Mostu na Soči s kolesom, me je komisar²⁸ vprašal, kam grem. Dejal sem mu, da grem v Trst in da se vrnem naslednjega dne. Naročil mi je, naj mu nekaj prinesem. Ko pa je čez dva dni izvedel, da sem že v Jugoslaviji, je mož strahovito rohnel, češ da ga še nihče ni tako prevaral.*

Na Jesenicah je odprl novo čevljarsko delavnico in trgovino, se poročil in dobil hčerko. Takrat je bilo na Jesenicah veliko emigrantov iz Primorske in zbirali so se okrog društva *Soča*. Srečko je na Jesenicah še vedno ostal aktiven tigrovec. V njegovi delavnici je občasno prespalo tudi po 15 tigrovcev. Leta 1931 je kar 51-krat ilegalno prešel mejo na grebenu bohinjsko-tolminskih gora. Na Javornikih

²⁵ Verz jeseniškega pesnika Mihe Klinarja.

²⁶ Srečko Šorli se je 26. decembra 1919 preko jugoslovansko-italijanske meje vrnil v Sv. Lucijo (Most na Soči).

²⁷ Primorski slovenski biografski leksikon, Goriška Mohorjeva družba, 15. snopič, Gorica, 1989, str. 572 in 573.

²⁸ Policijski komisar Bicchi v Tolminu. Ta je Srečku Šorliju že prej odvzel potni list, ker ni šel na volitve.

je nosil čez mejo orožje v skupini 30 tigrovcev. Italijanska kvestura ga je v Jugoslaviji po poročevalcu – ovaduhu redno spremljala in o njem poročala ministrstvu v Rim še deset let po njegovem odhodu, vse do leta 1940 (podatki iz rimskih arhivov).

Iz tega obdobja sta se ohranili dve zanimivi anekdoti. Srečko Šorli je med bivanjem na Jesenicah veliko hodil tudi v planine. Ko je bil je na vrhu Mahavščka – Velikega Bogatina nad Komno, s katerega je videl tudi domači Tolmin, je bratu Jožefu poslal razglednico s pozdravi. Ker pa Italijani ne bi smeli vedeti, da je bil na državni meji, saj bi lahko prejemnik imel težave, je na razglednici pozdrave namesto z Bogatina poslal s »Premožnika« (besedna igra: bogat – Bogatin, premožen – Premožnik).

Tigrovski kurirji so z jugoslovanskimi graničarji imeli dobre odnose. Komandir graničarjev v Bohinju je bil seznanjen z delovanjem organizacije TIGR in je tudi poznal nekatere tigrovce. Tako je kurirjem dajal dovoljenja, da so se neovirano gibali podnevi in ponoči ob meji ali preko nje. Graničarji so bili večinoma Srbi, ki so služili svoj vojaški rok, starejšim pa je to bila služba. Razumeli so borbo tigrovcev. Podnarednik v karavli na Suhi je tigrovce marsikdaj povabil na kavo, drugi iz karavle pod Globokim pa je marsikdaj šel z njimi, ko so na meji, navadno pod Tolminskim Kukom, čakali na kurirja Jakoba Rutarja. Komandir na Suhi je imel psa, ki mu ga je podaril tigrovec Franc Fortunat iz Volč in kateremu so dali ime Mussolini. Pes je bil kurirjem dober prijatelj, saj jih je velikokrat spremljal od Suhe proti Črni prsti ali pa na Globoko in proti Bogatinu. Šorli je zapisal: *Nekoč sva s podnarednikom šla s Črne prsti proti Suhi in pes Mussolini je veselo tekal pred nama. Že od daleč sva zagledala na Rodici skupino italijanskih turistov, s katerimi sta bila tudi dva obmejna miličnika. Ko smo prišli v bližino, je pes začel močno lajati in se zaganjati proti Italijanom. Podnarednik je začel klicati psa po imenu in italijanski turisti so kaj čudno gledali in poslušali, kako graničar kliče psa po imenu njihovega dučēja. Tako so lahko ugotovili, da tega imena nima le laški fašistični diktator, ampak tudi navaden graničarski pes.*

V drugi svetovni vojni se je Srečko Šorli ob nemškem napadu na Jugoslavijo pridružil »soški legiji« in potem že poleti 1941 deloval za OF. Ker je bil izdan, ga je aprila 1943 gestapo aretiral in ga po 4 mesecih mučenja v zaporih v Begunjah interniral v koncentracijski taborišči Dachau in Flossenbürg. Ko se je v juliju 1945 vrnil, je bil na Jesenicah še naprej družbeno-kulturno aktiven. Bil je poslovođa v svoji nekdanji trgovini, potem pa vodja trgovine Kurivo. Upokojil se je v šestdesetih letih. Kljub visoki starosti je vztrajno zahajal v visokogorje. V 83. letu

starosti je 10. julija 1982 med planinsko turo iz Podbrda v Bohinj na Baškem sedlu (Vrh Bače) omahnil v prepad in preminil.²⁹

V družini Šorli je poleg že omenjene Ljubke Šorli, p. Bratuž vredno na tem mestu omeniti še nekatere druge člane. Srečkovi bratje iz očetovega prvega zakona, Tomo, Luka in Matej, ter brat Janez iz drugega zakona so bili v prvi svetovni vojni vojaki avstro-ogrske vojske. Janez se ni vrnil iz ruskega ujetništva. Prvorojeni Tomo je bil pravnik in politik. Gimnazijo je končal v Gorici, potem pa je študiral pravo v Gradcu. Med študijem je delal pri dr. Henriku Tumi v Gorici. Med prvo svetovno vojno je bil kot poročnik avstro-ogrske vojske v bitki pri Krasnem (Galicija) ranjen in ujet. Med ujetništvom je v ruske časopise pisal o jugoslovanskem vprašanju. Junija 1915 se je prijavil v srbsko vojsko in odšel v Niš. Tu je postal član Jugoslovanskega odbora in nato njegov tajnik. Ko se je ta preselil v Pariz, je Tomo Šorli še vedno v njem uspešno delal vse do konca vojne. Po vojni ga je jugoslovanska vlada imenovala za izvedenca v etnografski sekciji jugoslovanske delegacije na Pariški mirovni konferenci in ob podpisu Saintgermainске mirovne pogodbe. Potem pa se je raje umaknil v istrski Podgrad, kjer je delal kot notar, podžupan in predsednik hranilnice. Zaradi narodne zavesti je pod fašizmom doživljal razne krivice.³⁰

Jožef Šorli, oče Tatjane Božič, roj. Šorli in Srečkov mlajši brat, kateremu je ta prepustil čevljarstvo delavnico v Tolminu, je drago plačal svojo ljubezen do domovine. Čevljarstva se je učil najprej v Tolminu, potem pri svaku Taljatu pri Sv. Luciji, po letu 1915 pa je živel kot vojni begunec na Jesenicah. Zaradi povojnih neznošnih fašističnih pritiskov na Slovence ter na njihovo prosvetno in gospodarsko dejavnost se je zapisal podtalnemu protifašističnemu delovanju. Po prevzemu bratove čevljarke delavnice in trgovine je postal tudi vodja tajne organizacije TIGR v Tolminu in okolici. K njemu so prihajali vodje celic na posvete in vodil je sestanke tigrovcev. Marca 1943 so ga Italijani aretirali skupaj s 7 člani odbora OF v Tolminu. V zloglasnih tržaških zaporih na ulici Coroneo, v katerih so fašisti Jožefa Šorlija strahovito mučili, je ostal zaprt do kapitulacije Italije. Po izpustitvi je nadaljeval z odporniškim delovanjem in sodelovanjem v NOB, dokler ga ni 15. avgusta 1944 aretirala gestapo in ga zelo bolnega poslal najprej v Dachau, potem pa v Mathausen, kjer je končal v krematoriju.³¹

²⁹ Primorski slovenski biografski leksikon, Goriška Mohorjeva družba, 15. snopič, Gorica, 1989.

³⁰ Prav tam, str. 573.

³¹ Prav tam, str. 567.

CERKEV NA GORIŠKEM IN ZAČETEK PRVE SVETOVNE VOJNE

Renato Podbersič ml.

V prelomnih dneh ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 je goriška duhovščina prevzela vlogo posrednika med državo in državljani. Katoliški duhovniki so ljudem s prižnik posredovali ukaze vojaških oblasti, odloke in zahteve civilnih oblasti ter sporočila humanitarnih organizacij. Enotno so se vključili v propagandno-podporni stroj, ki ga je poglajala avstro-ogrška država, tako njeni vojaški kot upravni organi. Preveval je domovinski duh, skrb za cesarja in državo. Vojaški vpoklic in obramba domovine sta veljala za dolžnost vsakega katoličana. Goriška duhovščina, tako slovenska kot furlanska in italijanska, je bila zvesta avstro-ogrski državi in habsburškemu cesarju. Ta odnos je večkrat prišel do izraza, zlasti ob cesarskih obiskih na Goriškem, ob državnih obletnicah in na šolskem področju. Sicer je bilo bojno razpoloženje čutiti tudi v avstrijski Katoliški cerkvi. Dunajski nadškof in kardinal Gustav Piffel¹ je grajal Srbijo, ki je tudi po njegovem mnenju stala za atentatom v Sarajevu, in pritrjeval, da je potrebno Srbijo ustrezno kaznovati. V nagovoru vernikom v katedrali sv. Štefana na Dunaju je izjavil, da predstavlja vojna božji glas, ki govori skozi topovske cevi. Podobnega mišljenja je bil praški kardinal Leo Skrbensky von Hrište,² ki je menil, da je vojna proti Srbiji pravična, in je vernike vzpodbujal, naj molijo za zmago avstrijskega orožja. Isto stališče je imel tudi ves madžarski episkopat.³ Za Cerkev na Goriškem in nadškofa Frančiška B. Sedeja je to pomenilo spopad, ki je imel tudi duhovne razsežnosti. Večina avstro-ogrskih škofov je izražala globoko vdanost habsburški vladarski družini in posledično državi. Imeli so jo za branik krščanstva, zato so v vojni videli napad na Habsburžane in seveda krščanstvo. Hkrati pa so verjeli, da lahko pomeni vojna neko notranje očiščenje za državo in družbo. Mislili in upali so, da bodo po vojni nastopile razmere, ko bo nemški (liberalni) vodilni sloj pripravljen sklepati kompromise. Podobno razmišljanje je jeseni 1914 opazno tudi pri škofih Ilirske cerkvene province,⁴ o čemer je škof Jeglič zapisal: *Včeraj sem bil v Gorici čestitat metropolitu*

*za god (Franciscus Borgia) in za 60 letnico. Prišel je tudi škof Karlin in škof Pederzoli. Škoda, da je škof Mahnič zamudil. Zraven smo se dogovorili a) da pišemo na naučno ministerstvo radi dr. Udeja, ki je slovenskim duhovnom očital veleizdajstvo etc.; b) da vojski napravimo spomenico na vlado za pravice Slovencev in Hrvatov; c) da pri škofovskem sestanku tudi po vojski sprožimo spomenico o verskem položaju in zahteva, kaj naj se pri nas popravi (javna morala etc.).⁵ Prva »vojna« okrožnica goriškega nadškofa Sedeja nosi pomenljiv naslov *Alea iacta est!*⁶ Izdana je bila 29. julija 1914, le dan po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji, in je bila pisana v latinščini. Iz vsebine in namena moremo sklepati, da podpisani nadškof Sedej sam ni verjel v mirno rešitev nastale krize po uboju prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu.⁷*

Že po začetku prvih vojaških operacijah na vzhodni in jugovzhodni državni meji je bil iz goriške nadškofije poslan odlok, ki so ga v nedeljo, 2. avgusta 1914, brali po cerkvah:

Danes bode od 3.–4. ure popoldne izpostavljeno v javno češčenje presveto Rešnje Telo. Molili bomo skupno za srečno in kmalu končano vojsko, molili bomo za presvitlega cesarja, za naše vojake in domovino. Pridite v obilnem številu. Pri nas bo vsaki dan ob 6. uri sveta maša pred izpostavljenim svetim Rešnjim Telesom in potem molitve za srčen izid vojske. Boljše je sveta maša z blagoslovom kot samo večerni blagoslov. Pridite k sveti maši vsaki dan v obilnem številu. Med vsako sveto mašo bo vsak duhovnik priporočal Bogu naše vojake, po vsaki sveti maši pa se bode molilo en oče naš in češčeno Marijo za srečen izid vojske.⁸

Tovrstne priprošnje in molitve so se odvijale po vseh župnijah, npr. tudi v Batujah: *S septembrom so se začele molitve za srečen izid vojske. Poleg nedelj in praznikov je bila vsaki petek sv. maša pred izpostavljenim Najsvetejšim z molitvami ob vojski. Mnogi so pristopali k sv. obhajilu.⁹*

¹ Friedrich Gustav Piffel (1864–1932), dunajski nadškof od leta 1913 do smrti. Maja 1914 je bil imenovan za kardinala.

² Leo Skrbensky, s plemiškim imenom »von Hrište« (1863–1938), nekdanji vojaški kurat avstro-ogrške vojske, od decembra 1899 praški nadškof. Leta 1901 je bil imenovan za kardinala.

³ Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat 1914–1918*, Narodna knjiga, Beograd 1978, str. 302–304; *Benedetto XV, I cattolici e la prima guerra mondiale*, zbornik referatov z znanstvenega posveta v Spoletu, 7.–9. september 1962, u. Giuseppe Rossini, Rim 1963, str. 815–820.

⁴ Od leta 1830 je goriški nadškof nosil naslov *ilirski metropolit*. V to metropolijo so kot sufragani spadale tržaško-koprška, ljubljanska, poreško-puljska in krška škofija.

⁵ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), *Jegličev dnevnik*, 4. zvezek, 9. oktober 1914.

⁶ V prevodu: *Kocka je padla!* Ta znameniti rek je izrekel rimski vojskovodja Julij Cezar., ko je leta 49 pr. Kr. prekoručil reko Rubikon in začel državljansko vojno.

⁷ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritiensis*, Gorica 1914, str. 58.

⁸ Župnijski arhiv Solkan, *Oznanilna knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 2. avgust 1914; Župnijski arhiv Šempas, *Oznanilna knjiga župnije Šempas 1910–1915* (naprej so strani izrgane iz zvezka).

⁹ Župnijski arhiv Batuje, *Župnijska kronika* (v originalu: *Zgodovina in zapiski župnije od začetka do l. 1928*), zapis za leto 1914.

Goriški nadškof Sedej je duhovnikom naročil, da oznanijo posebne molitve za čas vojne:

1. ob nedeljah po sv. maši ali po molitvi dodatek: *Molimo za cesarja, vojake in domovino ter tri Očenaše in tri Češčena Marija;*
2. po vsaki tihi sv. maši en Očenaš in ena Češčena Marija.
3. Mašniki pri sv. maši pa opravljamo še posebno molitev za čas vojske.¹⁰

Zaradi vojne se je okrepila povezanost z lokalnimi svetniki in zavetniki. Duhovniki so vzpodbujali njihovo čaščenje, da bi jim ti izprosili varnost in mir. Pomnožile so se tudi različne oblike cerkvenih obredov. Primer iz solkanske župnije: *Danes popoldne služba božja, po blagoslovu poljubovanje svetinj svetega Roka. Pridite so priporočit svetemu Roku, žalostni časi so.*¹¹

Duhovniki so pomagali utrjevati spoznanje o nezamenljivi združljivosti države in Habsburžanov. Vojno napoved in avstro-ogrski vstop v vojno so večinoma šteli za nujni domovinski dejanji. Hkrati so ostarelemu cesarju Francu Jožefu namenili nesporno voditeljsko vlogo in ga obdali s plaščem nezmotljivosti v težkih vojnih časih. Zanj so posebej prosili tudi v Solkanu: *V torek rojstni dan presvitlega cesarja Franca Josipa. Če kedaj potrebuje presvitli cesar naše molitve, potrebuje jih letos. Pridite k sveti maši vsi, ki morete, in prosite Boga pomoči za preljubo domovino in njenega ljubljeneza cesarja.*¹²

Prosvetiteljska vloga Cerkve je prišla do izraza pri pridobivanju vernikov za načrte državnih in paradržavnih organov ter ustanov civilne družbe. V Gorici je deloval Slovenski odsek Deželnega pomožnega društva za Rdeči križ. Med člani je bilo veliko goriških duhovnikov.¹³ Čeprav je imel Rdeči križ kot nevladna in človekoljubna organizacija med vojno velike zadolžitve, marsikje te organizacije niso poznali. V Šempasu jih je o tem podučil tedanji župnik Blaž Grča¹⁴:

Po vseh mestih v Avstriji pa tudi po drugih državah obstoji društvo, ki se imenuje »Rudeči križ«. Namen društva je ob času vojske skrbeti za ranjene vojake. Slovenski oddelek tega društva je poslal prošnjo

*do vsih občin, da bi nabirali milodare za ranjene vojake. V ta namen bo bira jutri popoldne v cerkvi. Kdor pa daruje vsaj eno krono naj prinese k meni, da se zapiše njegovo ime med dobrotnike.*¹⁵

Ljudje, zlasti mobiliziranci, so se večinoma v velikem številu odzivali na priporočila krajevnih duhovnikov k obisku maše in prejemu sv. obhajila pred odhodom v vojaške enote. *Milo so še odmevale orgle, z bridkostjo v srcu so peli pevci, ki so odhajali na bojno polje. Med sv. mašo in zlasti med obhajilom so se skoro vsi solzili.*

Zaradi odhoda mož in fantov na fronto se je spremenilo tudi sodelovanje pri bogoslužju. V Batujah se je spremenila sestava cerkvenega pevskega zbora: *Ker so skoro vsi pevci odšli na bojno polje, se je vpeljal za cerkveno petje mešan zbor.*¹⁶

Tik pred vojno so na Mirenskem gradu začeli delovati slovenski lazaristi (Misijonska družba). Po deželi so sloveli kot voditelji duhovnih vaj. »Misijonarji na Gradu«, kot so se podpisali, so v začetku oktobra 1914 vabili tudi mobilizirance: *Duhovne vaje za rekrute, ki morajo vže 25. t. m. k vojakom, bodo prih. nedeljo in pondeljek t. j. 10. in 11. t. m. pri žalostni M. B. na Gradu v Mirnu. Ako kedaj, potrebno je gotovo v sedanjih resnih časih našim fantom novincem, da poskrbe za svojo dušo ter dobe nekaj lepih navkov in navodil za vojaško življenje v vojnem času. Prosimo čč. gg. dušne pastirje, da priporočte te duhovne vaje novincem svoje duhovnije. Ker se oglasi za prih. nedeljo gotovo dosti mladeničev bodo naslednjo nedeljo in pondeljek t. j. 18. in 19. okt. druge duhovne vaje za ostale mladeniče.*¹⁷

Z začetkom vojne se je v deželi povečala vojaška prisotnost. Po vaseh so se nastanili vojaki različnih polkov in veroizpovedi. Duhovniki so se jih razveselili, saj so čutili v vojski podaljšano roko oblasti. Vendar se je pojavila nova nevarnost na področju javne morale. Neredko se je namreč dogajalo, da so krajevna dekleta rada gledala za postavnimi fanti v vojaški službi. Spet je bil duhovnik tisti, ki je skrbel za javno moralo. Tako je bilo tudi v kuraciji Bilje. Tamkajšnji kurat Ciril Zamar¹⁸ je med pridigo na mali šmaren (8. september)

¹⁰ Župnijski arhiv Šempas, *Oznanilna knjiga, deveta nedelja po binkoštih*, 2. avgust 1914.

¹¹ Župnijski arhiv Solkan, *Oznanilna knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 16. avgust 1914.

¹² Prav tam.

¹³ *Edinost*, 30. avgust 1914, str. 3.

¹⁴ Blaž Grča, rojen leta 1846 v Preddvoru na Gorenjskem. Mašniško posvečenje je prejel leta 1871. Deloval je v goriški nadškofiji. Leta 1892 je prišel iz župnije Čepovan v Šempas. Več mandatov je bil tudi član goriškega deželnega zbora. Po vojni se je umaknil v ljubljansko škofijo. Umril je 25. decembra 1938 v Kranju.

¹⁵ Župnijski arhiv Šempas, *Oznanilna knjiga*, 16. avgust 1914.

¹⁶ Župnijski arhiv Batuje, *Župnijska kronika*, zapis za leto 1914.

¹⁷ *Novi čas*, 8. oktober 1914, str. 3.

¹⁸ Ciril Zamar, rojen leta 1878 v Medani v Brdih. Mašniško posvečenje je prejel leta 1904. V Bilje je prišel leta 1911 in ostal tam do smrti, 19. aprila 1940. Bil je velik narodnjak. V Biljah se je izkazal tudi na socialnem in gospodarskem področju, saj je vodil tamkajšnje posojilnico.

Avstro-ogrski častniki in vojaki na ogledu poškodovane cerkve v Prvačini med prvo svetovno vojno (fototeka MPG)

1914 na vernike naslovil priporočilo in opozorilo: *Imamo sedaj vojake – priporočam, da ste proti njim potrpežljivi, da odnesejo iz Bilj in ohranijo na Bilje lepe vtise in spomine. Dekleta naj bodo pametna, ne pa tako lahkomišeljna, da se jim drugi smejejo.*¹⁹

Ob začetku vojne so se po državi pojavili begunci, ki so bežali pred vojnimi strahotami. Umikali so se predvsem iz avstro-ogrskih dežel, Galicije, Bukovine in tudi jugovzhodne Dalmacije, ki so se znašle sredi spopadov. Veliko teh beguncev je našlo zatočišče na Kranjskem, medtem ko jih na Goriškem praktično ni bilo. So se pa goriški duhovniki zavzemali za pomoč tem beguncem in tudi sami zbiral potrebna oblačila in potrebščine zanje.

Časopisje je občasno objavljalo zapise denarnih darov za begunce z vzhoda in med darovalci je bilo veliko katoliških duhovnikov. Izvemo, da je vikar Josip Abram, Obloke-Hudajužna, za gališke begunce namenil 10 kron, vikar G.H. Črnigoj, Lokavec pri Ajdovščini, pa je v isti namen daroval 34 kron in 60 vinarjev.²⁰

Begunci z vzhoda so našli zaščitnike tudi pri cerkvenih voditeljih, med katerimi velja omeniti zlasti ljubljanskega škofa Antona B. Jegliča. Tudi goriški nadškof in ilirski metropolit Sedej se je zavzel zanje, kljub temu da na ozemlju svoje nadškofije ni imel beguncev. V taborišču Thalerhoff pri Gradcu je bilo oktobra 1914 več kot 5000 političnih internirancev iz vzhodnih dežel, ki so bili večinoma uniati. Nadškof Sedej si je prizadeval za izgradnjo njihove zasilne cerkve in je na škofijsko duhovščino naslovil prošnjo: *Deshalb wende ich mich über Ersuchen des zuständigen Militärkommandos an den hochw. Diözesanklerus mit der Bitte, dieses Werk der Nächstenliebe durch Spenden oder Sammlungen fördern zu wollen.*²¹ Njegov poziv je nedvomno sodil v okvir vzhodne politike Katoliške cerkve ob izbruhu prve svetovne vojne. V tem so njeni voditelji poleg ostalega videli tudi spopad verskih razsežnosti, saj so se bali pravoslavne prevlade in uničenja uniatiov oziroma grkokatolikov.²²

Ob izbruhu vojne so se spremenile tudi gospodarske razmere,

¹⁹ Župnijski arhiv Bilje, *Oznanilna knjiga*, 8. september 1914.

²⁰ Slovenec, 30. december 1914, str. 4.

²¹ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (ACAG) – Nadškofijski arhiv v Gorici, fond Arcivescovi, b. Sedej 2, dokument 378, 14. oktober 1914. Prevod: »Zatorej se na podlagi prošnje pristojnega vojaškega poveljstva obračam na prevzvišeno škofijsko duhovščino, da bi blagovolila v duhu ljubezni do bližnjega podpreti nabirko.«

²² *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Gortiensis*, 18. januar 1915, Pastir. pismo vernikom o vojni, str. 33–39.

*Kapucini v Sv. Križu (danes Vipavski Križ) med prvo svetovno vojno
(fototeka Dolomitenfreunde Dunaj)*

povečali so se posegi države v smeri planskega gospodarstva. Čeprav je večina vojakov naivno pričakovala, da bodo kot zmagovalci do božiča že doma, se je vojna zavlekla. Država je potrebovala tudi svež kapital, zato so se začela vrstiti vojna posojila (*Kriegsanleihe*), ki so omogočala pridobivanje denarja za nadaljevanje vojne. Tudi goriški duhovniki so bili vneti vzpodbujevalci razpisov za vojna posojila. Nekateri so jih tudi sami vpisovali, saj so menili, da je denar namenjen za zmago katoliške Avstrije.

Na angelsko, to je prvo oktobrsko nedeljo leta 1914, so se na Mirenskem gradu zbrale vse Marijine družbe iz goriške okolice.²³ Prišlo je okrog 6000 članic. Slovesno mašo je daroval prošt in deželni glavar msgr. dr. Luigi Fajdutti. Okoliški duhovniki so priredili pravcato propagandno akcijo in dekleta vzpodbujali k udeležbi. Zunaj romarske cerkve so bili postavljeni slavoloki in na enem se je lesketal zlat napis: »Marija nam pomaga, Avstrija da zmaga.«

Na Goriškem je jeseni 1914 vladal navidezen mir. Vrstile so se cerkvene slovesnosti za mir in zmago. Velika procesija »za sre-

čen izid vojske«, ki jo je vodil nadškof Sedej, je bila 13. septembra 1914. Vila se je iz goriške stolnice do frančiškanskega samostana na Kostanjevici. Procesija se je zaključila z mašo, ki jo je daroval nadškof Sedej. Ljubljanski časopis *Slovenec* je med drugim poročal: *Pobožnega ljudstva je bilo ogromno število.*²⁴

Nasploh so se na Goriškem v oktobru 1914 vrstile molitve za mir in zmago avstro-ogrskega orožja v vojni: *V kapucinski cerkvi v Gorici se bo celi mesec oktober opravljala sv. rožni venec, nato blagoslov z Nasvetejšim in sicer zvečer ob 6. uri navadne dni, ob nedeljah pa ob 4. in pol, da se izprosi zmago naši vojski in zopetni mir.*²⁵

V romarski cerkvi na Sveti Gori je bila 8. novembra 1914 velika procesija solkanske župnije »za zmago našim vojakom zoper vse sovražnike našega cesarstva«. Pozivu glavnega organizatorja, solkanskega župnika Jakoba Rejca, naj bi se sodeč po časopisnih poročilih odzvalo skoraj devet tisoč vernikov. Mašo je daroval goriški nadškof Sedej, pridigal pa deželni glavar Fajdutti.²⁶

Podobne procesije »za mir in zmago« so se odvijale tudi drugod po

²³ Renato Podbersič ml., *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Ljubljana, 2004, str. 51.

²⁴ *Slovenec*, 16. september 1914, str. 4.

²⁵ *Novi čas*, 1. oktober 1914, str. 5.

²⁶ *Slovenec*, 12. november 1914, str. 3; *Novi čas*, 12. november 1914, str. 3–4.

deželi. Bile so del ljudske tradicije, ki je še posebej prišla do izraza v težkih trenutkih vojne nevarnosti. Krajevna duhovščina je seveda take izraze ljudske vernosti podpirala in pri tem aktivno sodelovala. Poleg Svete Gore je bilo v jesenskih dneh leta 1914 in pomladnih dneh leta 1915 zelo oblegano drugo najbolj znano romarsko središče v goriški nadškofiji, otok Barbana v gradeški laguni. Tja so romali predvsem Furlani iz vzhodne Furlanije. Tudi lokalni verski listič *La Madonna di Barbana* je zabeležil povečano število romarjev v primerjavi z leti pred začetkom prve svetovne vojne. Prihajalo je predvsem kmečko prebivalstvo različnih starosti, spolov in socialnega stanu. Med njimi je bilo veliko tudi vpoklicanih vojakov, ki so se odpravljali na fronto. Vsem je bila skupna molitev in prošnja za čimprejšnjo vrnitev.²⁷

Čeprav je nadškof Sedej večkrat javno izražal lojalnost, vdanost državi in cesarski družini in je imel vojno za pravično izbiro izzvanega, se Cerkev na Goriškem ni neposredno vmešavala v vojaške zadeve, ni npr. zbirala vojaške prostovoljce za odhod na fronto. Tudi ni podatkov, ki bi kazali, da je nadškof Sedej obiskoval posamezne vojašnice na Goriškem. V tem se je razlikoval od škofa Jegliča, ki se je rad udeleževal vojaških proslav in agitiral za prostovoljce:

*V ponedeljek 15/2 sem bil v Gorici. Prišel je tudi tržaški škof Karlin. Povedal sem o pozivu da delamo za prostovoljne strelce. V Gorici in v Trstu tega poziva ni.*²⁸ Nedvomno drži, da je bil vojaško-politični položaj Ljubljane nekoliko drugačen od Gorice.

Konec leta 1914 so se že nakazovali novi problemi. Dotedanja avstro-ogrška zaveznica Italija, ki je ob začetku spopadov razglasila nevtralnost, je začela kazati sovražen odnos.

Pravzaprav so si vsi vpleteni v svetovno vojno prizadevali, da bi Italijo pridobili na svojo stran. Sveti sedež se je znašel v neugodnem položaju. V Italiji je še vedno ostajalo prisotno tako imenovano rimsko vprašanje, to je nerešen položaj med italijansko liberalno državo in Svetim sedežem oziroma Cerkveno državo. Papež in svetovalci so si prizadevali, da bi Italijo zadržali izven konflikta, kajti zavedali so se, da je habsburška monarhija branik katoliške vere v srednji in vzhodni Evropi. Tako so se že v začetku jeseni 1914 s posredovanjem Svetega sedeža začela pogajanja.²⁹ O verjetnem italijanskem vstopu v vojno je nekoliko sramežljivo in zgolj poročevalsko pisalo časopisje, odmeve najdemo tudi pri škofu Jegliču:

Vojska in Italija

*Iz Trsta mi piše škof Karlin; pri meni je bil cesarski namestnik Hohenlohe in je trdil, da nam bodo že v mesecu februarju Italijani vojsko napovedali. Ako pritegne še Italija, izgubljeni so. To bo dokaz, da se združujejo brezverni prostozidarji zoper verno Avstrijo. Saj oficialna Italija je zoper vojsko. Pač pa jo hočejo imeti skrivne ateistične družbe.*³⁰

Spomladi 1915 je bilo že popolnoma jasno, da se vojni z Italijo ni mogoče izogniti. To so pokazale tudi priprave na bližajoči se vojni spopad. Državne oblasti so začele izvajati ukrepe za zaščito jugozahodne državne meje. Z vzhodne fronte so v naglici pripe-ljali vojaške okrepitve, začeli so z izgradnjo obrambnih sistemov. Seveda je tudi duhovščina slutila, da se nekaj pripravlja. Večina slovenskih duhovnikov, tako tistih na odgovornih mestih kot pode-želskih župnikov, vikarjev in kuratov, je menila, da so za vse krivi Italijani. To potrjuje pismo škofa Jegliča, namenjeno duhovnikom in vsem vernikom, objavljeno v *Slovencu* ob italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno: *Italija je namreč napadla Avstrijo, ker je katoliška, ker je še edina močna obramba sv. Očeta in svete katoliške Cerkve. Zato jo hočejo uničiti prostozidarji, odpadniki od Boga in sovražniki Jezusovi.*³¹

Nadškof Sedej je očitno predvideval, da se bliža konec navideznega miru tudi v goriški nadškofiji. Na odgovorno mesto tolminskega dekana je aprila 1915 imenoval mirenskega župnika Ivana Rojca,³² dotedanjega dolgoletnega dekana Jožefa Kraglja³³ pa upokojil. Prav tako je duhovnikom iz vzhodne Furlanije odredil, da so marca in aprila 1915 na nadškofijo poslali vrednejše predmete in cerkveno posodje ali pa so jih zakopali ali zazidali v domačem kraju.³⁴ Goriška nadškofija se je ob koncu maja 1915 znašla v vojni na lastni zemlji.

²⁷ *La Madonna di Barbana*, leto 4, 4. april 1915, str. 91.

²⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), *Jegličev dnevnik*, 4. zvezek, 20. februar 1915.

²⁹ Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, str. 35-56; Guido Verucci, *La Chiesa nella società contemporanea*, Laterza, Roma-Bari, 1999, str. 3-4.

³⁰ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), *Jegličev dnevnik*, 4. zvezek, 27. december 1914.

³¹ *Slovenec*, 29. maj 1915, stran 2.

³² Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu. Mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v goriški deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo. Sredi novembra 1915 je tudi uradno postal nadškofov delegat za dušno pastirstvo med slovenskimi begunci. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrl je v Tolminu 2. septembra 1928.

³³ Jožef Kragelj, rojen leta 1845 v Volčah, posvečen 1868 v Gorici. Od 1877 župnik in dekan v Tolminu. Umrl je 16. avgusta 1917 kot begunec v Ljubljani.

³⁴ Giuseppe del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Videm, 1939, str. 380.

PRIMORSKI VOJAKI NA FRONTI USTANOVILI VOJAŠKI PEVSKI ZBOR

Vili Prinčič

Že od nekaj je bilo zborovsko petje med Slovenci zelo priljubljeno. Te navade nismo opuščali niti v najtežjih trenutkih, ki jih v zgodovini našega naroda ni bilo malo. Petje nas je držalo pokonci, nam dajalo moč, nas spodbujalo in nam vtisnilo pečat pripadnosti. Prepevanje je bržčas bodrilo tudi vojake na fronti, ki so si prav s to preprosto obliko izražanja domoljubnih in osebnih čustev lajšali tegobe in so lažje prenašali grozote vojne. To se je dogajalo tudi v prvi svetovni vojni. Vojaki so prepevali na pohodih, v zakloniščih in v zaledju, najbrž tudi v strelskih jarkih. Iz obdobja prve svetovne vojne je izšlo kar nekaj pesmi, ki so jih slovenski fantje prepevali na fronti in so se ohranile do današnjih dni. Podobno se je najbrž dogajalo tudi med vojaki drugih narodov, ki jih je usoda pahnila v klavnico prve svetovne vojne. Vedno pa sem bil prepričan, da je do petja prišlo v spontanih in ne v organiziranih oblikah. Poznali smo sicer vojaške godbe, ki so nastopale v zaledju, kamor so občasno prihajali tudi glasbeniki klasičnih zvrsti, nismo pa zabeležili primerov, da bi ustanavljali pevske zборе na sami fronti in to s pevci, ki so se borili v prvih bojnih vrstah.

Pred kakimi dvajsetimi leti sem začel temeljito zbirati zgodbe ljudi, ki jih je izbruh prve svetovne vojne pognal v pregnanstvo. Med temi je bil tudi bratranec mojega očeta, ki sem ga imenoval stric Lojze. Njegova družina Prinčič je živela v zgornjem Oslavju na začetku goriških Brd, na predelu, ki so ga Italijani zasedli že prve dni vojne. Mama in trije majhni otroci so begunska leta preživeli deloma na Siciliji, deloma pa v Piemontu, medtem ko je mož oziroma oče Alojz služil cesarju v 7. stotniji 27. domobranskega pehotnega polka. Stric Lojze mi je pripovedoval, da se je njegov oče vedno hvalil, da so na fronti pri Bovcu primorski fantje ustanovili pevski zbor in da so prepevali znano *Gozdič je že zelen*. Pripoved me je seveda začudila in sem si jo zapisal, pa čeprav nisem bil nadvse prepričan, da je zgodba resnična.

Da pripoved ni iz trte zvita, sem ugotovil kakih šest let kasneje. Leta 2002 smo po občnem zboru Društva soška fronta imeli v gosteh gospo Jasmino Pogačnik, ki je predstavila knjigo – dnevnik svojega deda Franca Zupančiča, ki je bil v prvi svetovni vojni avstro-ogrski častnik. Ob pisanju dnevnika je tudi veliko fotografiral in posnetke

Vojaški pevski zbor, fotografiran 24. 11. 1915

Na posnetku so: 1. pevodja, štabni narednik Tršelič Ivan, Cerklje na Dolenjskem; 2. pešak Berginc Franc, Drežnica; 3. p. Paglovec Ciril, Čepovan; 4. p. Makuc Jože, Podgora; 5. p. Prinčič Alojz, Pevma; 6. p. Čermelj Izidor, Vrtovin; 7. p. Šušmelj Andrej, Grgar; 8. poddesetnik Baloh Franc, Sedlo; 9. p. Rožič Sebastjan, Števerjan; 10. p. Peršolja Janez, Kojsko; 11. p. Golob Franc, Kojsko; 12. p. Kristančič Miha, Kožbana; 13. p. Mikluš Florjan, Kojsko; 14. p. Paglovec Andrej, Čepovan; 15. p. Makovec Alojz; 16. p. Gruden Anton, Ozeljan; 17. četovodja Premik Anton.

*Na začetku leta 1917 so avstro-ogrski vojaki že nosili jeklene čelade.
(iz zbirke Tomaža Budkoviča)*

pošiljal domov, tako da so se vsi ohranili. Si morate misliti, kakšno je bilo moje začudenje, ko sem med fotografijami v knjigi naletel tudi na fotografijo z vojaškim pevskim zborom in z Alojzom Prinčičem med drugimi tenorji! Zgodba strica Lojzeta je torej bila resnična! Pisec dnevnika, nadporočnik Franc Zupančič z Gorenjskega, je bil natančen, saj je pevce na fotografiji oštevilčil in pod njo napisal tudi njihova imena in tudi kraje, iz katerih so prihajali. Iz imen krajev je razvidno, da so bili skoraj vsi pevci po rodu iz ožjega predela Goriške, le pevodnja je prihajal iz Cerkelj na Dolenjskem. Posnetek je nastal 24. 11. 1915 v zaledju fronte pod Koritnico in Kalom pri Bovcu. Koliko časa je vojaški zbor deloval ni znano. Verjetno ne dolgo, kajti vojni dogodki niso dopuščali dolgotrajnih kulturnih dejavnosti.

Stric Lozje mi je marsikaj povedal o vojni poti svojega očeta Alojza. Najprej se je bojeval v Rusiji, nato so ga premestili na italijansko fronto, na bojišče med Plavami in Kanalom in nato pri Bovcu, kjer so slovenski vojaki ustanovili pevski zbor. Enoto so potem premestili na Kras in jo med prvimi opremili z jeklenimi čeladami. Do tedaj so avstro-ogrski vojaki nosili le vojaške kape, ki pa borca na fronti niso ščitile pred granatnimi drobcami in kamenjem. Na Fajtjem hribu je bil Alojz huje ranjen. Ob eksploziji granate mu je večji kamen padel na glavo in jo je kljub jekleni čeladi hudo skupil. Pretres možganov je bil tako močan, da je za kake tri mesece popolnoma oslepel. Zdravil se je v neki vojaški bolnišnici na Češkem. Ko je ozdravel, so ga ponovno poslali v Rusijo, poleti 1918 pa ponovno na zahod. Med postankom v Gorici je poveljnika prosil za dovoljenje, da skoči domov na Oslavje. Dovoljenje je dobil, a se ni več vrnil

v enoto, vsaj takoj ne. Na Oslavju je bilo polno barak in v njih so bile velike količine hrane in drugega blaga, ki so ga tam Italijani zapustili po polomu na Soči. Izbral si je barako, ki je bila najbližja njegovemu nekdanjemu domu, in vanjo več dni nosil vsakovrstno blago, ki bi po koncu vojne lahko prav prišlo. Opazil pa je, da žandarji zelo vneto iščejo morebitne dezertarje, in vedel je, da jih vojaška sodišča po pravilu obsojajo na smrt. Zato se je odločil, da se ponovno pridruži svoji enoti. Peš se je napotil proti Plavam, češ da išče izgubljeni polk. Nekje v zahodni Furlaniji pa so ga prejeli žandarji in so njegovi zgodbici o izgubljenem polku le delno verjeli. Skupaj z drugimi sotrpini so ga zaprli v večjo barako, v kateri so ostali precej časa skoraj brez hrane in pijače. Ob razsulu avstro-ogrske vojske so na jetnike popolnoma pozabili in so jih rešile šele napredujoče italijanske izvidnice. S tem pa Alojzovega križevega pota še ni bilo konec. Moral je še v italijansko ujetništvo v Campobasso v deželo Molise. Njegova družina je bila takrat še v Piemontu in tja je prispelo obvestilo, da je oče živ in kje se nahaja. Ko se je vrnil na Oslavje, je seveda takoj skočil do barake, v katero je pred nekaj meseci tako vneto nosil vsakovrstne dobrine. Našel pa jo je prazno. Šele kasneje je izvedel, da so jo izpraznili nekateri domačini, ki so na Oslavje prišli pred njim in niso vedeli, kdo je vse to pripravil. Družina se je iz italijanskega begunstva vrnila tik za njim. Svoje drage je lahko objel po skoraj petih letih. Udarec, ki ga je v glavo dobil na Fajtjem hribu, mu je pustil trajne posledice in v naslednjih letih se mu je zdravstveno stanje poslabšalo. Vedno so ga mučili močni glavoboli, ki so se v drugi polovici tridesetih let spremenili v napade božjasti. Umril je med enim od teh napadov leta 1941 v bolnišnici v Gorici.

ANTON HAUS (1851–1917) VELIKI ADMIRAL AVSTRO-OGRSKE MORNARICE

Mag. Vasja Klavora

Veliki admiral avstro-ogrske mornarice, Anton Haus, je bil rojen 13. junija 1851 v Tolminu, kar izvemo iz rojstne knjige tolminskega župnišča. Rodil se je očetu Jožetu Matiji Hausu in materi Mariji Valter, hčerki znanega slikarja iz Olomouca. Družina se je pred Antonovim rojstvom preselila v Tolmin iz Slovenj Gradca, kjer je bil Jožetov oče Anton nekaj časa tudi župan. V Tolminu je bil Jože Matija Haus potem upravnik večjega posestva. V družini so se rodili štiri otroci, dva dečka in dve deklici, in vsi so bili rojeni v Tolminu. Anton je bil tretji po vrsti. Zapisano je, da je bil oče Jože nadarjen mož, da je imel zelo rad glasbo in je igral na več glasbil. Tudi mali Anton je kaj kmalu vzljubil klavir in violino, rad je tudi risal. Tako je bilo tudi s sestro Katarino, poročeno von Escherich, ki se je posvetila glasbi in postala znana avstrijska skladateljica. Mirno družinsko življenje v Tolminu je leta 1859 prekinila očetova nenadna in prezgodnja smrt. Mati se je odločila, da se s štirimi otroki preseli v Novo mesto, da je bila tako v bližini svoje sestre Matilde, ki je bila poročena z grofom dr. Ferdinandom Trenzom in je živela na gradu Draškovec pri Šentjerneju. Sprva se je kot vdova s štirimi otroki kar težko preživljala, a pozneje, ko so Trenzovi kupili v Novem mestu hišo za svoje otroke, so se tja preselili tudi Hausovi. Končno so lahko zaživeli brezskrbnejše življenje in sestri sta se lahko posvetili šolanju svojih otrok. Počitnice so vsi skupaj preživljali na gradu Draškovec.

Anton je v Novem mestu najprej obiskoval osnovno šolo, jeseni leta 1862 pa je kot enajstletnik vstopil v 1. razred državne gimnazije, ki je imela odlične profesorje, večinoma frančiškane. Med njimi je bil tudi pater Bernard Vovk, predavatelj fizike in ravnatelj gimnazije od leta 1857 do 1867. Po upokojitvi se je Vovk leta 1884 preselil v Kostanjevico nad Gorico, zadnja leta svojega življenja pa je preživel v Nazarjih. Vsi Antonovi sošolci so bili Slovenci in v gimnazijskih letnih poročilih je bil kot Slovenec naveden tudi Haus. Šesti, sedmi in osmi razred gimnazije je dokončal na višji gimnaziji v Ljubljani, kjer je imel slovenščino za obvezni predmet. Poučeval jo je Josip Marn, znani slovenski slovníčar. Haus je bil že na novomeški gimnaziji odličnjak, še posebno je bil nadarjen za matematiko in jezike. Izbral si je tudi pouk latinščine. Poleg slovenščine in nemščine se je ob študiju na Pomorski akademiji in v času službovanja učil še hrvaščine, madžarščine, italijanščine, francoščine, angleščine in španščine. Bil je torej pravi poliglot. Pogovorno in pisno slovenščino je povsem obvladal, kar dokazujejo njegova pisma. Slovensko ljudstvo in deželo je imel rad. Tudi poročil se je z Dolenjko Ano Karolino Trenz, s katero se je še kot otrok igral na Draškovcu, na katerem je pozneje, če je le mogel, rad preživljal počitnice. Naročen je bil tudi na *Dolenjske novice*.

Portret Antona Hausa

Kot najboljši dijak ljubljanske gimnazije se je Anton Haus leta 1869 vpisal na Pomorsko akademijo na Reki. Že kot kadet je izstopal s poglobljenim znanjem fizike, kemije in matematike. Leta 1873 je šolanje na Pomorski akademiji končal in bil potem v letih od 1886 do 1892 na njej tudi predavatelj. V tem obdobju je napisal učbenik za Pomorsko akademijo, leta 1891 pa je objavil odmevno strokovno knjigo *Osnove oceanografije in morske meteorologije* (*Grundzüge der Ozeanographie und maritimen Meteorologie*).

V letih od 1900 do 1902 je bil Anton Haus kot poveljnik korvete *Donau* na Kitajskem, kamor je avstro-ogrska monarhija napotila svoje vojno ladje, da bi skupaj z zavezniškimi silami (ZDA, Francija, Velika Britanija, Rusija, Japonska, Nemčija in Italija) zatrla tako imenovano boksarsko vstajo. Boksarji so bili pripadniki protizahodnjaškega gibanja, nenaklonjenega trgovanju Kitajske z zahodom, tujim vplivom in krščanskim misijonarjem, njihov upor pa je povzročila predvsem revščina in brezposelnost. Uporni Kitajci, pripadniki tajnega gibanja Pravične in složne pesti, so za sebe trdili, da z urjenjem, h kateremu

je spadalo tudi boksanje, lahko postanejo neobčutljivi za svinčenke. Od tod naziv boksarska vstaja. Zavezniške sile so vstajo zatrle in Anton Haus je ostal na Kitajskem do leta 1902. Po vrnitvi z Daljnega vzhoda v domovino so mu decembra 1905 podelili čin kontraadmirala in postal je poveljnik rezervne eskadre. Leta 1907 je kot predstavnik Avstro-Ogrske sodeloval na 2. mirovni konferenci v Haagu in odslej se je njegova vojaška kariera strmo vzpenjala. 1. aprila 1911 je postal viceadmiral in leta 1912 inšpektor za vojno mornarico. Po upokojitvi admirala Rudolfa Montecuccolija je bil 24. februarja 1913 imenovan za poveljnika in načelnika avstro-ogrške vojne mornarice, obenem so mu podelili čin admirala. Od tega leta naprej je bil tudi vodja Mornariške sekcije pri Vojnem ministrstvu. Ob začetku prve svetovne vojne je bil poveljnik vojne mornarice, a po splošni mobilizaciji aprila 1914 tudi poveljnik bojnege ladjevja, ki je tedaj še sodelovalo v trojni zvezi (Avstro-Ogrska, Nemčija, Italija) in je bilo aktivno v južnem delu Jadranskega morja. Po italijanski vojni napovedi in napadu 24. maja 1915 je avstro-ogrsko ladjevje že naslednji dan izplulo in obstreljevalo italijanska pristanišča in kopenske komunikacije na vzhodni obali Jadranskega morja. Cilji napada so bili predvsem pristanišča Ancona, Pesaro, Rimini, Porto Corsini in železniška proga vzdolž jadranske obale. Morda je prav to obstreljevanje upočasnilo premike italijanske kopenske vojske proti vzhodu, saj so bili med drugim poškodovani številni mostovi. Povzročilo je paniko v prizadetih mestih in zaskrbljenost italijanskega vrhovnega poveljstva, zaveznikom pa razodelo, da Italija ni pripravljena na vojno, saj so se vse avstro-ogrške ladje vrnile v bazo brez izgub. Po začetnih spopadih Kraljevine Italije in avstro-ogrške monarhije je admiral Haus v vseh nadaljnjih vojnih dogajanjih skušal ohranjati obrambno obliko bojevanja in ognjeno moč svojega ladjevja ob jadranski obali. Pri teh odločitvah je imel podporo svojih podrejenih poveljnikov—admiralov, posebno Erwina T. Raispa von Caliga iz Slovenj Gradca in Maksimilijana Njegovana, ki je po Hausovi smrti prevzel poveljstvo avstro-ogrške mornarice. Velike avstro-ogrške ladje niso posegale v boj, vseskozi so bile aktivne le manjše plovne enote, rušilci in podmornice. Admiralova strategija *fleet in being* – ladjevje na varnem v pristanišču, bi lahko rekli, se je obnesla in v vsej vojni Italijani niso resneje ogrozili jadranske obale. 28. maja 1916 je cesar Hausa povišal v čin velikega admirala avstro-ogrške vojne mornarice (*Grossadmiral Österreichisch-Unga-*

Značka z upodobitvijo velikega admirala Antona Hausa (iz zbirke Davida Erika Pipana)

rischen Kriegsmarine). Haus je bil edini avstro-ogrski mornariški častnik, ki je že v času življenja prejel ta najvišji čin.

Ko se je Anton Haus 29. januarja 1917 z vlakom vračal z Dunaja v Pulj je čutil znake močnega prehlada, kašljal je in ni se počutil dobro. V Pulju ga je pred železniško postajo pričakala častna stotnja in sedel je v avto, ki ga je popeljal do pristana, kjer ga je čakal čoln admiralske ladje *Viribus Unitis*. Kljub slabemu počutju in rahli vročici, ki ga je že zajela, se je na ladji sestel s podrejenimi poveljniki. Govorili so o tem, da bi ladjevje aktivneje poseglo v dogajanja in s tem skušalo razbremeniti branilce na soškem bojišču. Hausovo splošno stanje se je čez noč in naslednji dan poslabšalo. Zdravniki so ugotovili hudo pljučnico, ki je ob visoki vročini že oslabela srce in ves organizem. Hausu, ki je nemočno ležal v kabini svoje admiralske ladje, se je kljub skrbi številnih znanih zdravnikov, ki so bili zbrani okrog njega in ga skušali z vsemi razpoložljivimi zdravili tedanje dobe rešiti, zdravstveno stanje iz dneva v dan poslabševalo. Morda bi njegovemu oslabelemu srcu pomagalo le še hitro delujoče zdravilo strofantin, a tega je bilo

Pogreb admirala Antona Hausa v Pulju. Za vojakoma, ki salutirata, stoji generalpolkovnik Borojević. (Tedske slike, 21. 3. 1917)

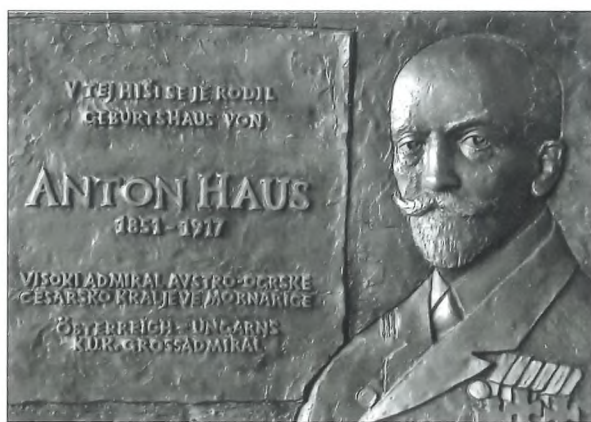
moč dobiti le na Dunaju. Poveljnik tržaškega pomorskega vojnega območja, kontraadmiral Alfred von Kudelka, je 7. februarja po to zdravilo napotil na Dunaj celo letalo z najbolj zanesljivim pilotom, toda letalo se je vrnilo prepozno. 8. februarja 1917, ob 1. uri in 12 minut, je veliki admiral Anton Haus v starosti 65 let umrl. Čez dva dni so stekle pogrebne svečanost in umrlega admirala so prenesli z admiralske ladje na pomol puljskega pristanišča. Pokopali so ga na puljskem Mornariškem pokopališču.

Pogreba se je udeležil tudi cesar Karl kot tudi vsi visoki poveljniki avstro-ogrške vojske in mornarice, med njimi tudi poveljnik avstro-ogrške 5. armade na soškem bojišču generalpolkovnik Boroevič. Dne 27. oktobra 1917 je cesar velikega admirala Antona Hausa posmrtno odlikoval z najvišjim odlikovanjem avstro-ogrške monarhije, s poveljniškim križcem reda Marije Terezije. Po prvi svetovni vojni, ko je Pulj pripadel Italiji, so admiralove posmrtne ostanke leta 1925 prenesli na Dunaj.

Sredi avgusta 2012 je bila v Tolminu spominska slovesnost ob odkritju spominske plošče Antonu Hausu, na katero je tolminski župana Uroš Brežan povabil predstavnike slovenskega Ministrstva za obrambo, avstrijskega veleposlaništva v Ljubljani in druge goste. Po županovem nagovoru sta spominsko ploščo odkrila državni sekretar Peter Stavanja in avstrijski veleposlanik dr. Erwin Kubesch. Bakreno ploščo s podobo velikega admirala, delo kiparja Damijana Kracine, so namestili na steno obokane vhodne veže Hausove rojstne hiše v središču Tolmina. Le malo ljudi v Tolminu je do tedaj vedelo, kdo je Anton Haus, še manj, da je to njegov rojstni kraj. Domačin Silvester Gabršček, diplomirani etnolog in profesor sociologije, je prvi opozoril na znamenitega Tolminca, zbral potrebno gradivo in dal pobudo, da se s spominsko ploščo spomnimo velikega rojaka, nosilca avstro-ogrškega najvišjega mornariškega odlikovanja in čina.

Rojstna hiša admirala Antona Hausa v središču Tolmina (levo od hotela).
Na steni obokane vhodne veže je pritrjena spominska plošča.
(foto Vasja Klavora, 2012)

Spominska plošča Antonu Hausu v Tolminu
(foto Vasja Klavora, 2012)

Viri:

- Jože Barovič, *Bolezen in smrt našega rojaka admirala Anotna Hausa*, revija ISIS, november 2006.
- A. D. Bubnov, *Istorija pomorskih ratova*, 3. knjiga, Dubrovnik, 1930.
- Paul G. Halpern, *Anton Haus: Osterreich-Ungarn Grossadmiral*, Graz, Wien, Koln, 1998.
- *Haus Antun*, Pomorska enciklopedija, št. 3, Zagreb, 1956.
- Stanislav dr. Južnič, *Frančiškanske vojaške vede*, revija Obramba, maj 2009.
- Članki o življenju in smrti admirala Antona Hausa: Tedenske slike; št. 8, letnik IV, 21.2.1917, str. 91. Tedenske slike; št. 11, letnik IV, 14. 3. 1917, str.118. Tedenske slike; št. 12, letnik IV, 21. 3. 1917, str. 12. Tedenske slike, št. 20, letnik IV, 16. 5. 1917, str. 22

ALPINCI BATALJONA CIVIDALE V NAPADU NA PLANINO SLEME

Našel sem okostja alincev ob puški ...

Guido Alliney

Na začetku prve svetovne vojne se je več bataljonov alincev, razporejenih v skupini A in B, bojevalo v Zgornjem Posočju, med Kalom in Vodil Vrhom. Njihova zgodba je dosti poznana po zaslugi številnih publikacij, med katerimi je treba v prvi vrsti omeniti klasično delo Emilia Faldelle, *Storia delle truppe alpine* (Zgodovina alpskih enot).¹ Toda posamezni dogodki niso bili obdelani v vseh podrobnostih, ki pa so za sodobno zgodovinarje vendarle pomembne.

Med nje nedvomno spada napad, ki ga je 2. junija 1915 izvedel bataljon Cividale na planino Sleme, med Maselnikom in Slemenom, v kotlini Krna, vasjo pod istoimensko goro in Batognico. Opisi Faldelline knjige (*Storia delle truppe alpine*), kratke madžarske publikacije Lajosa Négyesija, posvečene bojni poti III. bataljona 46. pehotnega polka iz Szegeda,² ki je branil planino, pa tudi novejših publikacij³ niso povsem brez netočnosti in so v vsakem primeru skopi s podatki. Kot primer naj navedem, da niso povsem jasne italijanske izgube. Razni zapisi namreč navajajo 450 padlih alincev, drugi jih pa zmanjšujejo na 250.⁴

Teh zgodovinskih vrzeli se je pred devetdesetimi leti lotil že general Adriano Alberti, ki je bil v letih 1919–1924 vodja *Zgodovinskega urada* pri Glavnem štabu italijanske vojske. Z izrecnim namenom, da »uredi pripovedi o vojaških dogajanjih na naši fronti«⁵ in s tem obvaruje pomen italijanskih vojaških operacij pred podcenjevalno kritiko doma in po svetu, je Alberti hotel dopolniti uradno dokumentacijo povsod tam, kjer je bila pomanjkljiva. Ker je poročilo o delovanju bataljona Cividale v *Zgodovinskem dnevniku* zelo kratko in splošno, se je Alberti obrnil na častnike, ki so sodelovali v enoti in so tedaj še redno služili v italijanski vojski.

Dnevnik se je tako obogatil z novimi prilogami častnikov, ki so v juniju 1915 vsi služili v bataljonu Cividale: s poročilom polkovnika Angela Baya in majorja Maria Girotta iz leta 1922 ter majorja Silvia

Alpinski častniki pri Kobaridu poleti 1915
(iz zbirke Guida Allineya)

Brisotta, spisanega že leta 1916. Toda te dokumente kasnejši zgodovinarji niso uporabili in zato predstavljajo pomemben, še neobjavljen vir, ki je bil osnova naše obnove dnevnih dogodkov. Tej smo kasneje dodali še pričevanje častnika bataljona Cividale, podporočnika Carla Mazzonija, ki so ga tistega dne zajeli Avstrijci in ki je po vrnitvi v Italijo podal podroben opis dogodka.

Napad

Zahajajoče sonce osvetljuje veliko piramido Krna, ki se kaže nad zamračeno soško dolino. Večerne sence se počasi dvigajo po pobočjih gore in naposled ovijajo sam vrh, tako da na poznopoldanskem nebu ostane le medel sinjemoder sij. Tišino pretrga hrušč 900 alincev bataljona Cividale, ki si na travnikih in graph pod planino Zaslav iščejo primerno mesto za prenočevanje na prostem. Do večera tega 1. junija 1915 se je vojna zdela bolj podobna daljšemu planinskemu pohodu kot pa bojem za združitev Italije, katerih tiskane podobe so se uokvirjene kazale po javnih uradih.

¹ E. Faldella, *Storia delle truppe alpine*, 3 vol., Cavallotti Editori - Edizioni Landoni, Milano, 1972, vol. I, str. 215.

² N. Lajos, *46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben*, Hadimúzeum Alapítvány, Budimpešta, 2007.

³ Ministero della Guerra, Comando del Corpo di Stato Maggiore, Ufficio Storico, *Riassunti storici dei Corpi e Comandi della Guerra 1915-1918, Alpini Reggimenti - Battaglioni*, vol. X, parte II, Libreria dello Stato, Roma, 1931, p. 1019; Faldella, *Storia delle truppe alpine*, I, str. 215.

⁴ M. Balbi, L. Viazi, *Spunta l'alba del sedici giugno... La Grande Guerra su Monte Nero, Monte Rosso, Vrata, Ursic, Sleme e Mrzli*, Mursia, Milano, 2000, str. 73.

⁵ A. Alberti, *L'attività dell'ufficio storico negli ultimi due anni*, »Rassegna dell'Esercito Italiano« 5-6 (1922), str. 276.

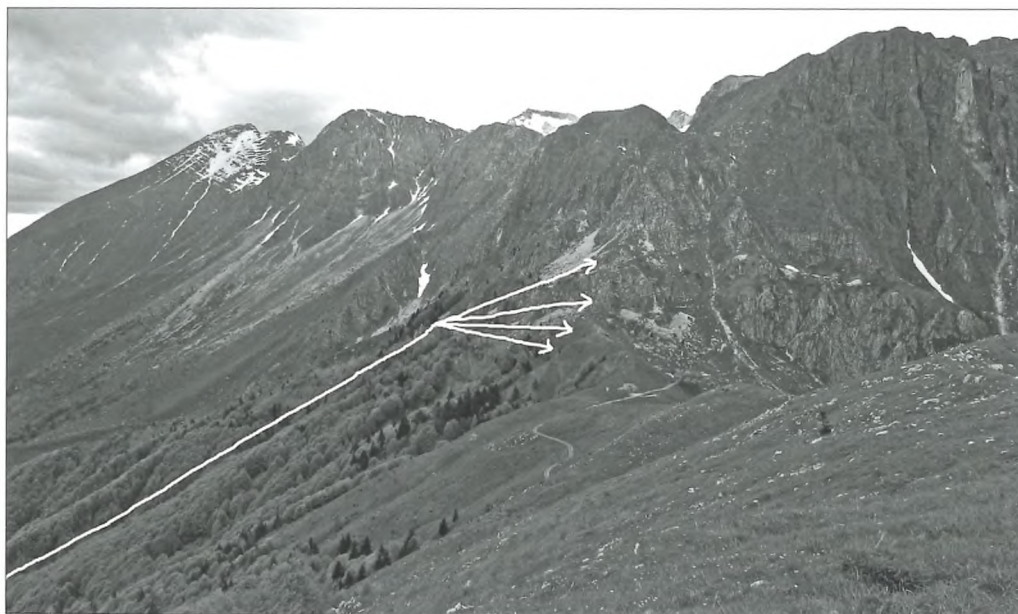
Bataljon je bil prvi, ki je prešel mejo pri Solarjih na Kolovratu in je po kratkem boju zavzel Sleme in Ježo, kjer je osvojil majhno utrdbo cesarskih orožnikov. Bilo je malo mrtvih in ranjenih, vsega skupaj šestnajst. Potem se je bataljon spustil v soško dolino in se po težavnih mulatjerah povzpel do kotline Drežnice. Tu se je enota 31. maja utaborila na ravnici planine Pleče, a že naslednjega dne je polkovnik Tedeschi, poveljnik skupine A, ukazal spust v kotlino vasi Krn, kjer naj bi se kot rezerva skupine namestili na grebenu južno od planine Leskovca. Pod vodstvom slovenskih alincev, poznavalcev teh krajev, je bataljon Cividale dosegel sedlo med Plečami in Planico in se pripravil na prenočitev. Alpinci so bili dobre volje. Vojaško življenje jim je nudilo dobro hrano in napori niso bili večji od tistih v civilnem življenju, a tudi srečanje s številnimi mladeniči iz drugih dežel jim je bila priložnost za navezavo novih poznanstev in veselja. Dvajset bataljonskih častnikov se je družilo po skupinah. Mladi podporočniki, nekoliko odmaknjeni in s cigareto v roki, so se pogovarjali o civilnem življenju in prekinjenem študiju, medtem ko so resnejši poveljniki stotnij proučevali vojaške zemljevide ter kazali po njih kote in vrhove. Vedelo se je, da so Avstrijci kopali jarke in postavljali žične ovire na Slemenu in Mrzlem Vrhu in da jih bodo Italijani napadli, preden bodo postale neosvojljive trdnjave.

Preteklo noč je bataljon izgubil poveljnika, majorja Ignazia Bacigalupa, ki je dobil visoko vročino in je moral poveljstvo prepustiti

najstarejšemu stotniku, Angelu Bayu, katerega je kot poveljnika 76. stotnije zamenjal podporočnik Stoppato. Ostale stotnije so ostale pod poveljstvom svojih stotnikov: stotnika Della Bianca v 16., stotnika Tempia v 20. in stotnika Girotta v 110. stotniji. Kot vse enote italijanske vojske je tudi bataljon Cividale imel v prvih mesecih vojne na razpolago skromno število avtomatskega orožja. Od dveh strojničnih oddelkov Maxim jim je bil dodeljen le eden, t.j. V., kateremu je poveljeval podporočnik Rossi. VI. oddelek pod poveljstvom podporočnika Brisotta je ostal v Kobaridu in čakal na orožje, ki je še manjkalo. Dve strojnici, še zapakirani, sta prispeli iz tovarne 1. junija in pozno zvečer 2. junija je oddelek dobil ukaz, da se pridruži bataljonu v vasi Krn.

Povsem nepričakovano je ob treh ponoči stotnika Baya dosegel ukaz, da ob zori napade planino Sleme, na sedlu med Slemenom in Malim Stadorjem in s tem krije levi bok 42. pehotnega polka, ki bo istočasno skušal zavzeti vrh Slemena. Bataljon naj bi nato nadaljeval prodor in se spustil v dolino Tolminke v smeri Zatolmina, kjer bi se združil z bataljoni alincev, ki naj bi tja prispeli po zavzetju Mrzlega Vrha in Vodil Vrha.

Častniki so takoj sklicali zbor in v noči so se zaslišali hripavi ukazi narednikov in kletvice devetstotih mladeničev v abruški govorici, furlanščini in slovenščini, ki so si morali v naglici zložiti nahrbtnike

Sedlo Sleme s Krnom in Batognico v ozadju. Z belimi puščicami je označena smer napada bataljona Cividale oziroma njegovih štiri stotnij. (iz zbirke Guida Allineya)

Zračni posnetek bojišča. Na levi je žleb, po katerem so se vzpenjali alpinci, v sredini prodnata kotanja, ki jo je zasedel bataljon Cividale, na desni pa sedlo Sleme. (foto Željko Cimprič)

Slika avstro-ogrskih položajev na planini Sleme. Slika je bila posneta leta 1917 in prikazuje strelske jarke, izkopane po napadu bataljona Cividale. (iz zbirke Guida Allineya)

in se podati na pot pod zvezdnatim nebom, ko se je na vzhodu komajda začelo svetiti. Bataljon je v dolgi vrsti kmalu krenil po temačnih travnikih pod planino Kuhinja. V predstraži sta bila dva voda 76. stotnije pod poveljstvom podporočnika Antoniacomija, tema pa sta sledila preostala voda 76. stotnije, 110. stotnja in oddelek strojnic Maxim, za njimi pa še 16. in 20. stotnja. Niti častniki niso zadovoljivo poznali terena, in ker se niso zavedali skorajšnosti spopada, so menili, da bodo lahko položaje pregledali ob dnevni svetlobi. Da bi jih avstrijske straže ne opazile, so se stotnije prikrije v globokih in strmih žlebovih pod Stadorjem in se začele po njih vztrajno vzpenjati. Teren je bil ob vsakem koraku težavnejši, skalnat in poraščen z nizkim grmičevjem, ki je oteževalo gibanje. Možje so morali hoditi v gosjem redu in, preobremenjeni z nahrbtniki, so si od časa do časa privoščili postanke. Da bi italijansko topništvo na Plečah ne izgubilo iz oči prve italijanske črte, so si vojaki pritrdili na nahrbtnike bele rute. Toda ko so prišli do konca žleba, so se zopet znašli na težavnem in strmem pobočju, ki enoti, preštevilni za tako stisnjeno bojišče, ni dovoljevalo primerne razvrstitve.

Zato so se odločili, da pustijo nahrbtnike med zadnjimi drevesi v gozdu, kjer so postavili tudi obvezovalnico. Povezava z 11. gorsko topniško baterijo, ki je morala podpreti napad s Pleč, je bilo zaupana optični zvezi s heliografi. Ob petih so počili prvi zamolčki puškini strelji. Ko so izvidniki prispeli pod avstrijske položaje, so bili opaženi, a niso mogli počakati na preostanek bataljona. Podporočnik Antoniacomi je videl cesarske vojake, kako so tekli v postojanke, in se je odločil, da napreduje z izvidniškimi patroljami in prepreči sovražnikovo razvrsti-

tev. Bil je ranjen z nekaj svojimi vojaki, a je vseeno uspel upočasniti sovražnikovo razporeditev. Na sedelcu je zagledal dva sovražnikova gorska topa brez topničarjev, toda ni se mogel premakniti. Medtem so se drugi vodi 76. in 110. stotnije postavili v bojno črto in odprli ogenj na branitelje planine. Vodi so se pomešali na ozkem pobočju, ki je vodilo do prelaza, a so se morali ustaviti pred obveznimi prehodi, ki so bili na muhi avstrijskih strelcev. Da bi lahko dosegli planino, bi nujno morali premagati strme, plazovite žlebove, v katerih so bili prehodi mogoči le na redkih in težavnih mestih. Alpinci so se na njih nakopičili in več desetih jih padlo pod sovražnikovim ognjem.

Medtem je Brisotto dospel v Krn z novimi strojnicami, a bataljon je že odšel. Častnik je spet stopil na pot, da bi dohitel bataljon, ki se je že bojeval na planini Sleme, toda zgrešil je žleb in se je znašel preveč desno, kjer ni imel prostora za namestitev orožja in vidnega strelnega polja, tako da je v bitki lahko sodeloval le kot gledalec. Nemočno je gledal, kako so avstrijski strojničarji postavili svoje orožje, katerega zaporni ogenj je zaustavil napredovanje prvih vodov. Opazil je tudi, kako se je posadka dveh gorskih topov hitro zbrala in začela streljati s šrapneli na zgoščene vrste alpincev. Izgube so bile strašne, kajti naskakovalna kolona je ostala brez kakršnega koli kritja in se ni mogla premikati.

Medtem je podporočniku Rossiju uspelo s svojimi možmi prenesti strojnice preko enot 110. stotnije. Pri tem so morali z nemalo težav premagati plazovite žlebove, potem pa so s strojnicama Maxim odprli ogenj, ki je pometel ravnico na sedlu. Strojnični ogenj je kosil po topničarjih obeh gorskih topov, tako da so alpinci uspeli z boka

Avstro-ogrsko topništvo na planini Sleme (iz zbirke Guida Allineya)

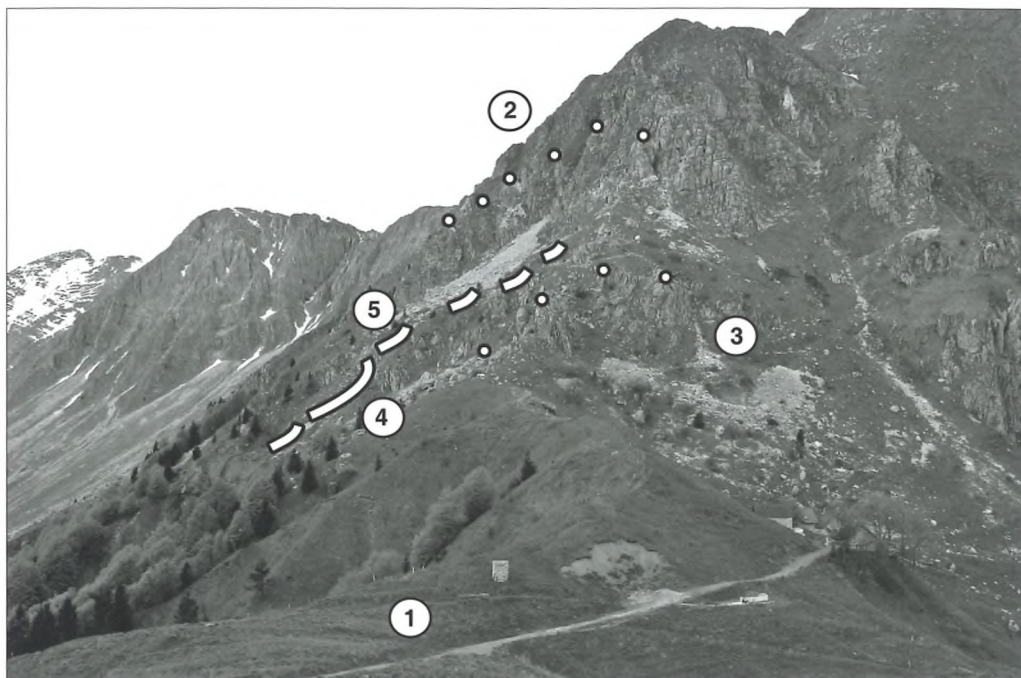
naskočiti njuni posadki. Topničarji so se do zadnjega branili s topovskim streljanjem in metanjem ročnih bomb, toda na koncu so morali zapustiti svoje topove. Praporščak von Thurn, poveljnik drugega topa, je nadaljeval s streljanjem, dokler ni že obkoljen »kot zadnji v bateriji našel junaško smrt«. ⁶ Avstrijci so se umaknili na sedelce, se ustavili za travnatim grebenom in s tem omogočili alpincem v prvih bojnih vrstah malo predaha. Toda položaj se s tem ni rešil, kajti enotam ni uspelo napredovati preko sedla. Zaradi pomanjkanja prostora so se rezervne enote nakopičile na stezi, ki je povezovala sedlo s planino Kuhinja in so s tem postale odlična tarča avstrijskim strelcem. Nekaterim vodom različnih stotnij pa je vendarle uspelo prodreti do prodnate kotanje pod Malim Stadorjem, kjer jih je z vzhoda ščitil skalnati in rušnati greben. Kotanja je bila posejana z večjimi skalami, ki so nudile določeno zaščito, tako da so se alpinci lahko oddahnili. Podporočnik Mazzoni je priganjal svoje može iz I. voda 110. stotnije naprej in ti so se zagnano povzpeli po strmih skalnatem žlebu pod vrhom, medtem ko je podporočnik Oliviero iz 76. stotnije napredoval proti vzhodnemu grebenu kotanje.

Ogenj teh enot je presenetil cesarske vojake in jih za trenutek zmedel. Madžarski III. bataljon 46. pehotnega polka je bitka povsem izmučila in ta enota je utrpela hude izgube. Napočil je trenutek odločitve. Ob šestih je italijansko topništvo začelo z obstreljevanjem, ki pa ga zaradi jutranjih meglic niso mogli voditi heliografi. Zato je streljalo prekratko in zadevalo prve vrste bataljona Cividale. Mazzoni se teh trenutkov takole spominja: »... takoj se je razlegel krik: saj to je naše topništvo! Tedaj je iste alpince, ki so prej s tako vneto prodirali pod sovražnikovim ognjem, popadla panika in so začeli v neredu bežati«. ⁷

Mazzoni je na čelu svojega voda, visoko gori v žlebu vpil na alpince, naj se ustavijo. Pretil jim je tudi s pištolo v roki, toda položaj napadalcev je postajal vse težji. Avstrijski vojaki so se pojavili na skalah, ki so s severa in zahoda obdajale negotovo kotanjo, začeli streljati ter metati ročne bombe in kamenje alpincem v hrbet. Medtem so italijanski topovi kalibra 65 mm s planine Pleče podaljšali strelno razdaljo in s tem zadevali skalnati greben, kar je povzročilo povečano kršenje skal in kamenja, ki je pometlo številne alpince. Številni ranjenci so se

⁶ R. Baumgarten, *Die tote Batterie am Krn*, in H. Kerchnawe, E. Ottenschläger, *Ehrenbuch unserer Artillerie*, II, Göth Verlag, Dunaj, 1935, str. 334-335, na katerih poveljnik cesarske baterije opisuje boje.

⁷ C. Mazzoni, *Rapporto sulla cattura. 2 giugno 1915*, Fondo F 11, Archivio Ufficio Storico Stato Maggiore Esercito Italiano (v nadaljevanju Aussme).

Shematska rekonstrukcija bitke.

1. položaj dveh avstro-ogrskih gorskih topov
 2. položaji madžarskih strelcev, ki so udarili alpincev v hrbet
 3. kraj smrti podpolkovnika von Rizzetija
 4. položaj dveh italijanskih strojnic, ki sta onesposobili posadko obeh gorskih topov
 5. črta, ki jo je bataljon Cividale dosegel pred umikom
- (iz zbirke Guida Allineya)

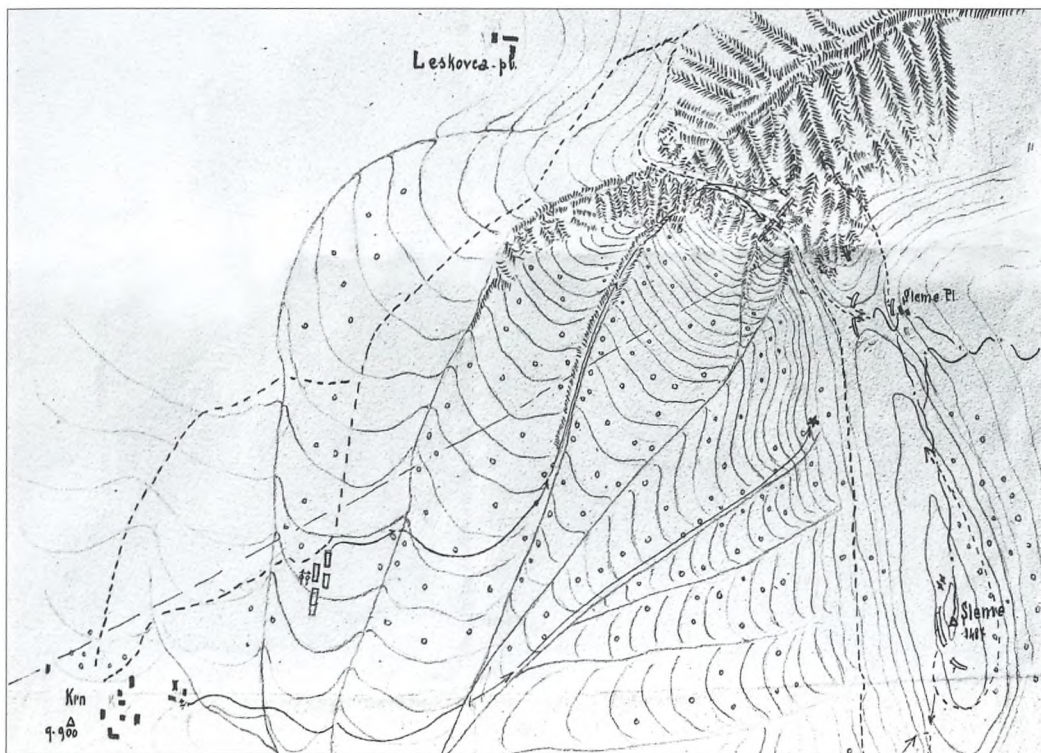
skušali prebiti do obvezovalnice v gozdu. Tam so zdravniki že porabili vso vodo, obveze in drugo opremo ter niso bili več v stanju nuditi zdravniške pomoči stotini ranjencev, ki so se tja zgrnili z bojnega polja. Manjkala so tudi nosila, tako da težkih ranjencev, ki so potrebovali takojšnjo zdravniško pomoč, niso mogli prenesti do vasi Krn.

Stotnik Giroto se je pojavil na robu kotanje in zagledal podporočnika Mazzonija, kako kriči tam zgoraj in zahteva okrepitve, toda prehod preko kotanje je bil nemogoč. Giroto mu je to skušal dopovedati in mu mahal s klobukom, a ga je v glavo zadel drobec avstrijske granate, da je za trenutek oslepel. Njegovi alpinci so ga odvedli do obvezovalnice, medtem pa se je kotanja spremenila v pravo klavnico. Podporočnik Zancani jo je poskušal prekoračiti, da bi dosegel Mazzonijeve in Olivierove moče, toda v glavo ga je zadela krogla in se je moral ves krvav umakniti. Desetnik Umberto Scutero iz 16.

stotnije je zagledal Mazzonija in mu zaklical »Pridem jaz!«. Toda ko se je obrnil proti alpincem poleg sebe sta ga smrtno zadel dva izstrelka. Olivierov vod so s hrbta držali na muhi strelci z grebena, s sedla pa so nanj streljale strojnice. Častnik je še naprej spodbujal svoje vojake in usmerjal njihovo streljanje, a nenadoma se je zgrudil med ostale padle. Tako je umrl Giuseppe Oliviero iz Racconigija.

Medtem je brigada Modena napadala Sleme, toda neuspešno. I. bataljon 42. pehotnega polka se je uspel prebiti do avstrijskih žičnih ovir, a se je znašel na težkem terenu brez obrambe na bokih, ker je na njegovi desni strani III. bataljon 42. pehotnega polka nekoliko zaostal, na levi pa bataljon Cividale ni napredoval. Tako se je bil prisiljen umakniti do kote 1000.⁸ S tem je omogočil Avstrijcem, da svoje rezervne enote premaknejo s Slemena na planino Sleme, kamor sta prihitela dva pehotna voda z dvema strojnicama IV. bataljona

⁸ Zgodovinski dnevnik 42. pehotnega polka poroča, da je bataljon tega dne izgubil 10 častnikov in 350 vojakov.

Skica bitke, ki jo je narisal podporočnik Brisotto. (AUSSEME)

58. pehotnega polka,⁹ ki sta takoj povsem uničila skupine alpincev, katerim je že uspelo doseči prelaz.

Bitka je bila sedaj izgubljena, kajti alpinci niso imeli več moči, da bi ponovili napad na sovražnikove sveže enote, razvrščene na sedlu. Stotnik Bay je torej izdal ukaz za postopen umik na začetne položaje, na katerih so čakale stotnije, da bi se zoperstavile morebitnemu avstrijskemu protinapadu. Tudi ranjenemu podporočniku Rossiju je kljub zelo naprej pomaknjenemu položaju uspelo rešiti svoje može in dve strojnici. Moštvo je ostalo na robu gozda do popoldneva in ga je občasno zmotil le kakšen redek topovski strel, nato pa so se preživeli vrnili v vas Krn.

V naslednjih dneh ne bodo v dnevnik enote zapisali dokončnih ocen izgub in spomini častnikov navajajo delno različna števila. Bay in Giroto domnevata, da so izgubili 6 častnikov in 200 vojakov, od katerih je bilo 100 ujetih ali mrtvih, a njihova trupla niso bila pobrana. Brisotto, ki je 4. junija sestavil seznam padlih, ranjenih in pogrešanih, pa trdi, da je le-teh bilo 280, in pri tem upošteva, da se je v naslednjih dneh okrog 15 alpincev vrnilo v enote. Na vsak način smo daleč od števila 450, ki ga za izgube navaja *Zgodovinski povzetek* bataljona Cividale in ki so ga kasneje povzemali Emilio Faldella in drugi. Navedbam udeležencev bojev je bližje število 250, ki ga predlagata Balbi in Viazzi, ki pa ne omenjata arhivskih virov.¹⁰

⁹ Bataljon je spadal v avstro-ogrsko 8. gorsko brigado, a so ga dodelili v okrepitev 3. gorski brigadi. Avstrijsko uradno poročilo opisuje boj z naslednjimi besedami: "... po hitri odločitvi je poveljnik III. bataljona 46. pehotnega polka povedel svoj bataljon v napad proti alpincem, pri čemer je bataljon podprla gorska topniška baterija. Poveljnik je padel in ista usoda je doletela mnoge njegove hrabre vojaše. Baterija, postavljena v neposredni bližini pehotnega ognja, je izgubila dva častnika in skoraj vse topničarje. Le po zaslugi rezerv IV. bataljona 58. pehotnega polka je bil odpor alpincev strl." (citirano v Ministero della Guerra, Comando del Corpo di Stato Maggiore, Ufficio Storico, *L'Esercito italiano nella Grande Guerra*, vol. II, Istituto Poligrafico, Rim, 1929, str. 152, opomba 22).

¹⁰ Za bibliografijo glej zgoraj opombi 3 in 4.

Konec bojev

Tistega junijskega popoldneva pa se niso umaknili vsi alpinci. Vodi, ki so prodrli v težavno kotanjo, so bili še v njej, obkoljeni med skalami, in Avstrijci so jih lahko zadevali z vseh strani. V upanju na okrepitev za nadaljevanje vzpona se je podporočnik Mazzoni dolgo zadržal na vrhu žleba, kjer so ga drobci ročne bombe lažje ranili v vrat in mu preluknjali klobuk. Ko pa ni več slišal hrupa boja v smeri sedla, se je prepričal o nesmiselnosti položaja in se je zato odločil za spust z žleba do kotanje, kjer je prevzel poveljstvo nad preostalimi alpinci.

Mazzoni je tedaj razporedil vojake po vzhodnem grebenu in jim ukazal, naj usmerijo ogenj na nižje ležeče sedlo. Opoldne so se Avstrijci poskusili dokopati do dveh topov, ki sta še vedno osamljena ždela na sedelcu, toda ogenj Mazzonijevih vojakov jim je povzročil precej izgub. Luigi Simoncig, Mazzonijev častniški sluga, se je odlikoval po strelski natančnosti in je ustrelil nekaj konjev gorske topniške baterije.

Avstrijcem je bila številčna moč teh enot neznana in tudi niso vedeli, da se je večina italijanskih vojakov že umaknila. Njihovo poveljstvo bataljona se je nasprotno balo, da bodo italijanske enote obnovile napad in se je zato odločilo, da zapusti greben nad planino. Okrog dveh popoldne se je podpolkovnik von Rizzetti povzpел s svojimi častniki po drugi strani kotanje, ki so jo zasedli alpinci, da bi tam proučil možnosti napada. Tedaj ga je zadel natančen strel iz puške v srce in mrtev se je zgrudil na skale.¹¹ Mazzoni v svojih spominih navaja imena alpincev, ki sta ubila poveljnika madžarskega bataljona: ... »desetnik Luigi Tottis in alpinec Luigi Simoncig, ki sta se med bojem odlikovala s hladnokrvnostjo in strelsko natančnostjo, sta ob 14. uri ubila nekaj Avstrijcev, najbrž častnikov, ki so z daljnogledom opazovali skale, med katerimi smo bili ugnezdjeni«. ¹² Spet se je torej odlikoval Mazzonijev sluga.

Kljub izgubi poveljnika so madžarski vojaki vse bolj pritiskali, tako da se je Mazzoni odločil, da je bolje ukazati umik in se prebiti do lastnih vrst. Zavedal se je, da bi bil ob dnevni svetlobi sleherni umik preko kotanje silno nevaren in je zato ukazal svojim možem, da se

prikrijejo v zaklonih skal, tam počakajo do mraka in se potem v majhnih skupinah umaknejo do vasi Krn.

Popoldne je minilo mirno, tako da so številni alpinci, utrujeni od nočnega pohoda in napetih bojev, zaspali. Ob 21³⁰ uri se je začel umik, toda kotaleče kamenje je pritegnilo pozornost Madžarov na okoliških vzpetinah, da so začeli takoj divje streljati. Mazzoni in njegov sluga Simoncig sta se spustila proti dolini po najbolj strmem pobočju, toda žične ovire so zaustavile njun beg in takoj sta padla v ujetništvo. Tudi veliko drugih alpincev je doletela ista usoda, saj jih je po kratkem odporu sovražnik zajel. Le desetini alpincev se je pod vodstvom desetnika Del Piera uspelo izmuzzniti sovražnikovim očem in so se po težavnem spustu po žlebu, po katerem so se zjutraj vzpenjali, pridružili tovarišem, ki so jih imeli že za ujetnike, če že ne za mrtve.

Mazzoni je bil deležen ravnanja, ki pogosto doleti ujete častnike. Vojaki so se do njega brutalno vedli in mu odvzeli daljnogled, medtem ko je bilo ravnanje častnikov ljubeznivo, saj so ga imeli za kolego in so mu ponudili del lastnih rezerv hrane. Nato so ga skupaj z drugimi ujetniki napotili proti planini Medrja in naprej proti Tolminu. V ujetništvu se mu bosta pridružila zadnja vojaka 76. stotnije bataljona Cividale, ki sta padla v ujetništvo: alpinec Picogna, ki se je predal po dveh dneh skrivanja med skalami kotanje, in alpinec Del Negro, ki je celih enajst dni težko ranjen ležal med kamenjem in se je čudežno rešil. Toda Mazzoni pripoveduje, da je mnogo drugih vojakov slabše končalo, ker so tisto popoldne Madžari »nadaljevali s streljanjem na ranjence«, a niso pobirali preživelih, marveč so tako »pustili umreti veliko mladih, ki bi jih lahko zlahka rešili«. ¹³

Alpinci so torej odšli na druge fronte ali v ujetništvo, toda mrtvi bataljona Cividale so ostali nepokopani tam, kjer so padli, posejani po žlebovih in grebenih Malega Stadorja. Mnogi so jih videli. Prve dni julija 1915 so Italijani opravili zadnji poskus osvojitve avstrijskih položajev. Bataljon Exilles je zaman napadal planino Sleme, tokrat z zahoda, iz smeri planine Kuhinja. Ob zori 3. julija je bil vod poročnika Enrica Gaie iz 84. stotnije v izvidnici bataljona in je prodiral po ozki mulatjeri, ki je sekala pobočje pod Stadorjem in sledila višinski kri-

¹¹ Lajos, *46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben*, str. 20.

¹² C. Mazzoni, *Rapporto sulla cattura. 2 giugno 1915*, Fondo F 11, Aussme.

¹³ C. Mazzoni, *Rapporto sulla cattura. 2 giugno 1915*, Fondo F 11, Aussme.

vulji. Preden je skupina dosegla avstrijske žične ovire in je sovražnik zajel dobršen del mož poročnika Gaie, je ta zgrožen opazil, da so »na mulatjeri ležali številni, večinoma že izpraznjeni italijanski nahrbtniki, poleg njih pa več nepokopanih, že močno trohnečih trupel alpincev bataljona Cividale, ki so tam pred enim mesecem neuspešno poskušali z napadom.«¹⁴

Alpinci, padli 2. junija 1915, so morali še dolgo čakati na dostojen pokop. Podporočnik Brisotto, ki je medtem postal major in poveljnik bataljona Cividale, je leta 1926 zapisal, da še »pred tremi leti, ko sem se napolnil na kraje bojev, da bi se poklonil spomenu na novince in junaštvom bataljona, sem na skalah in neprehodnih mestih našel okostja naših alpincev ob puški z nabojnicami in tulci nabojev, izstreljenih nekaj metrov od sovražnika.«¹⁵

Danes

Bojišče je danes precej spremenjeno. Žleb, po katerem so se vzpenjali alpinci, je še vedno tam, strm in težaven kot nekdanj. Gozd pa se je razrasel in je ponekod zamenjal nizko rastje, o katerem govorijo udeleženci bitke. Mulatjera, na kateri je poročnik Gaia videl nahrbtnike in mrtve alpince, je danes zelo obiskana steza za izletnike. Hoja po obveznih prehodih na plazovitih brazdah, ki so bataljona Cividale stale toliko žrtev, je danes lažja, ker so tam postavili lesene mostiče in druge opore, ki obiskovalcu omogočajo lažji dostop do travnikov na sedlu. Globoke sledi strelskih jarkov in kosi betona s strelnimi linami, s katerimi je posejan teren pred planino, so nemi ostanki obrambnih položajev, ki jih 2. junija 1915 še ni bilo in so jih zgradili kasneje v prvem letu vojne. Prav tako kaverne z betonskimi vhodi, ki so bile izkopane v skalnat greben nad planino. Spominska plošča iz sivega cementa, vzdana v skalo kotanje pod grebenom, ki jo je zasedel Mazzoni, je gotovo nastala kasneje, a je pomembna za našo zgodovino. Mesto, kjer je 2. junija 1915 padel podpolkovnik Paul Ritter von Rizzetti, avstrijski plemič italijanskega porekla, še pred vojno poveljnik kadetske šole na Dunaju in potem III. bataljona madžarskega 46. pehotnega polka, je pogosto ozaljšano z venci in svečami in barvah Madžarske. Dno kotanje je precej globoko in se ga z grebena ne vidi, tako da ni povsem jasno, od kod sta vojaka Si-

Spominska plošča podpolkovnika von Rizzettija
(iz zbirke Guida Allineya)

moncig in Tottis zadela von Rizzettija v srce. Da bi to ugotovili, moramo podrobno pregledati greben, s katerega se je sprožil usodni strel.

Nekega lepega junijskega dne sva se s prijateljem Marcom Mantinijem odločila, da pregledava to območje. Južno od Malega Stadorja sva se povzpela po strmih pašnikih, posejanih s kamenjem, prekoračila strelske jarke in klobčiče bodeče žice avstrijskega obrambnega sistema, postavljenega po bitki, in kmalu dosegla prodnato kotanje, v kateri so nekateri vodi bataljona Cividale obtičali pozno v noč. Kotanja je dobro vidna že iz doline, razteza se nad travniki in vasjo Krn ter je večja in globlja, kot je videti od spodaj. Z dokajšnjo natančnostjo sva lahko obnovila premike alpincev tistega 2. junija 1915. Tam okrog sva naletela na nazobčane skale, za katerimi so se zaklanjali madžarski strelci, severno se je pa kot klin zajedal strmi žleb, po katerem se je vzpenjal podporočnik Mazzoni. Na robu kotanje so bile velike skale, ki so služile napadajočim vodom za zaklone, medtem ko je bil na desni nizek greben iz skal in ruše, na katerem je umrl podporočnik Oliviero in so se Mazzoni in njegovi alpinci borili do poznega popoldneva.

Natančen pregled kraja nama je razkril pičila, vendar vznemirljiva pričevanja. Na grebenu, ki kraljuje nad planino, sva našla nekaj italijanskih tulcev z letnico 1900, medtem ko so bili pod vrhom raztreseni tulci avstrijskih strelcev z letnico 1914. Šlo je torej za ostanke, ki

¹⁴ E. Gaia, *Rapporto sulla cattura. 3 luglio 1915*, Fondo F 11, Aussme.

¹⁵ Brisotto, *Rapporto sull'azione svolta il 2 giugno 1915*, Aussme. O tem pripoveduje tudi A. Turco, *La passione e la gloria del Cividale*, Soc. Tip. Lit. Ligure E. Oliveri e C., Genova 1925, str. 24-25.

so se ujemali z dogodki, ki sva jih skušala obnoviti. Med hojo po meliščih in skalah, ki so se med bitko lomile in kotalile zaradi topniškega obstreljevanja, sva naletela na drobce granat nižjih kalibrov in koščke ročnih bomb ... Pod večjo skalo sem zagledal zagozden rjast predmet. Ko sem ga pobral, sem videl, da je šlo za alpinsko menažko, ki je gotovo pripadala vojaku iz bataljona Cividale. Samoumevna je domneva, da so ranjeni alpinci iskali zavetje za velikimi skalami, ki so štrlele na robu kotanje, kjer so bile majhne naravne niše. In prav tam je Marco našel najbolj presunljiv predmet: verižico žepne ure z okroglo zaponko. Človeku se ob tem prikažejo pred očmi podobe, ki so se zgodile pred skoraj sto leti: okrvavljena telesa, tresoče roke, ki odpenjajo suknjiče in telovnike, obveze, ki si jih vojaki tlačijo v odprte rane ... Morda se naju je polastila prevelika domišljija, a vendar je samota preproste prodnate kotanje ohranjala nit spomina, ki se je sedaj odmotavala z odkrivanjem malih predmetov, izgubljenih po grušču in kamenju.

Povzpela sva se na greben, da bi našla mesto, s katerega je bil izstreljena krogla, ki je ubila podpolkovnika von Rizzettija. Dno kotanje, v kateri je častnik našel smrt, z grebena, ki so ga zasedali alpinci, ni vidna. Ko sva hodila po grebenu, sva odkrila več manjših grebenčkov, ki se vijejo proti severu. Stopil sem vzdolž enega od njih in naenkrat se mi je odprl pogled na spodaj ležečo skalo s spominsko ploščo, posvečeno von Rizzettiju. Simoncig se je torej pomaknil precej naprej, da je lahko od tam opazoval avstrijsko zaledje. To tudi na najboljši način pojasnjuje, kako je lahko streljal na konje gorske topniške baterije, postavljene na prelazu.

Avstro-ogrski tulec letnika 1914, najden ob vznožju vzpetine, ki so jo zasedli madžarski strelci. (foto Marco Mantini)

Italijanski tulec letnika 1900, najden na grebenu, ki so ga zasedli alpinci. (foto Marco Mantini)

Alpinska menažka, najdena na melišču kotanje (iz zbirke Guida Allineya)

Verižica za uro, najdena med skalami na robu kotanje (iz zbirke Guida Allineya)

Zgodba o alpincu¹⁶

Alpinec, ki je ubil avstrijskega podpolkovnika, se je pisal Luigi Simoncig Alliney - 24. Ni prihajal od daleč. Rojen je bil 25. januarja 1892 v vasi Preserje pri vasi Srednje (Stregna) v Beneški Sloveniji, le desetino kilometrov od Čedadada in prav toliko od planine Sleme. S praga rojstne hiše je najbrž nšestetokrat gledal, kako je sonce osvetljevalo Krn, Batognico in Maselnik, a ni niti slutil, da se bo nekoč bojeval prav pod temi vršaci. O njem vemo malo. Za tiste čase je bil precej visok, saj je meril 172 cm v višino. Imel je gladke, kostonjeve lase in svetle oči. Bil je slovenskega maternege jezika, po poklicu kmečni delavec, a znal je pisati in brati. Pri dvajsetih letih se je kot mnogi drugi furlanski in beneški fantje izselil v Nemčijo, v deželo Kölna. V Italijo se je vrnil novembra 1912 zaradi vojaškega nabora, še pravočasno, da je lahko negoval očeta, ki je umrl 1. decembra. V bataljon Cividale je vstopil 1. januarja 1913. Njegov častnik, podporočnik Carlo Mazzoni, je najbrž v mladem kmečkem fantu opazil določene vrline in ga je zato vzel za slugo. Opisal ga je kot »mirnega in odločnega« človeka, ki je na dan bitke pod avstrijskim ognjem »z natančnimi, mirnimi in dobro merjenimi strelji zadal sovražniku izgubo več mož in nekaj konj gorske baterije«. ¹⁷ Ti podatki so preskopi,

da bi lahko opisali osebnost človeka, ki tvega, da se izgubi v mitu alpinca in tako uide svoji lastni osebni zgodbi.

V Preserju še obstaja hiša, v kateri se je rodil in bival Luigi Simoncig. Danes v njej živi Aldo Simoncig, vnuk Luigijevega brata. O svojem predniku ne hrani dokumentov ali fotografij, le nekaj spominov iz njegovega povojnega življenja. Luigi Simoncig, ki se je 10. novembra 1918 vrnil domov po svoji komaj desetdnevni vojni in tri in pol let dolgem ujetništvu, je stopil iz mita junaka in poniknil v skupni zgodovini siromašne beneške zemlje in neprijetnih časov. Kot toliko drugih se je v zgodnjih dvajsetih letih z ženo, mlado Karnijko, izselil v Združene države Amerike. Živel je v državi Michigan, kjer je delal v velikih avtomobilskih tovarnah. Umrl je v šestdesetih letih. Nikoli se ni vrnil v Preserje, kamor pa je žena pripeljala hčerki, da bi spoznali očetovo družino. Potem se je za njimi izgubila vsaka sled in z njo tudi spomin na Luigija Simonciga, človeka, ki je najbrž na montažnem tekočem traku v Detroitu rad pripovedoval prijateljem zgodbo o tistem jutru 2. junija 1915, ko je ubil podpolkovnika von Rizzettija.

Iz italijanščine prevedel Vili Prinčič

45313 (Numero di matricola)		Simoncig Luigi (Cognome e nome)		1892 (Anno di nascita)
DATI E CONTRASSEGNI PERSONALI	ARRUOLAMENTO, SERVIZI, PROMOZIONI ED ALTRE VARIAZIONI MATRICOLARI			DATA
Figlio di <i>Talochino</i> e di <i>Anna Rosa Lanza</i> nato il <i>25 gennaio 1892</i> a <i>Stregna</i>	Soldato di leva, I categoria, classe 1892, distretto <i>Sezile</i> è lasciato in congedo illimitato dal Consolato di <i>Blanca II</i>			<i>30 agosto 1912</i>
Circoscrizione di <i>Udine</i>	Chiamato alle armi e non giunto perché all'estero			<i>5 febbraio 1912</i>
Statura m. <i>1,72</i> Temp. m. <i>0,79</i>	Prorogata la venghi alle armi fino al <i>1° dicembre 1912</i> (<i>5/6</i> istruzione servizio leva estero) II			<i>5 luglio 1912</i>
Capelli colore <i>castano</i>	Giunto alle armi II			<i>30 luglio 1912</i>
Capelli forma <i>chiaro</i>	<i>Mancherà il conto straordinario di guerra</i>			<i>1° novembre 1912</i>
Occhi <i>verdi scuri</i>	<i>per la morte del padre</i>			<i>1° novembre 1912</i>
Complexione <i>media</i>	<i>Prescritto al distretto</i>			<i>1° gennaio 1913</i>
Segni particolari <i>bruciature</i>	CALE nel 2. Reggimento alpini (1. Battaglione) II			<i>1° gennaio 1913</i>
Arte o professione <i>bruciature</i>	<i>Reale impiego di guerra</i>			<i>21 giugno 1915</i>
Se sa leggere <i>sì</i>	<i>Reale impiego in seguito all'armistizio</i>			<i>20 gennaio 1918</i>
Se sa scrivere <i>sì</i>	<i>Reale nell'8. reggimento alpini</i>			<i>21 gennaio 1915</i>
Ha estratto il N. <i>19</i> nella leva <i>1892</i>	INVIATO in congedo a tempo dalla circoscrizione <i>42138-2</i>			<i>9 aprile 1915</i>
Ha trascritto nel Comune di <i>Stregna</i>	<i>6-12-1918</i>			<i>9 aprile 1915</i>
Mandatamento di <i>Udine</i>	CATEGORIA e PROMOZIONI SPERTE (CATEGORIA) dei servizi di			<i>9 aprile 1915</i>
Circoscrizione di <i>Udine</i>	<i>115</i> <i>8° regg.</i> <i>2.50</i>			<i>9 aprile 1915</i>
DECISIONI E SERVIZI SPECIALI (Specchio C del foglio matricolare)	SERVIZIO MOBILITAZIONE SENZA CREDITO			<i>11/11/1918</i>
	TRASFERITO al Distretto Militare di <i>Udine</i> (Cir. 22. 22. 1918) n. <i>49</i>			

Matični list alpinca Luigija Simonciga (Državni arhiv v Vidmu)

¹⁶ Zahvaljujem se odgovorni osebi Matičnega urada občine Srednje (Stregna), Francesci Qualizza, in osebju Državnega arhiva v Vidmu (Archivio di Stato di Udine) za požrtvovalno sodelovanje in izkazano pomoč. Poleg tega sem zelo hvaležen Aldu Simoncigu, da je hotel deliti z menoj svoje družinske spomine.

¹⁷ C. Mazzoni, *Rapporto sulla cattura. 2 giugno 1915*, Fondo F 11, Aussme.

SEŽANSKO LETALIŠČE NEKDAJ IN NIKOLI VEČ

Andrej Jurančič

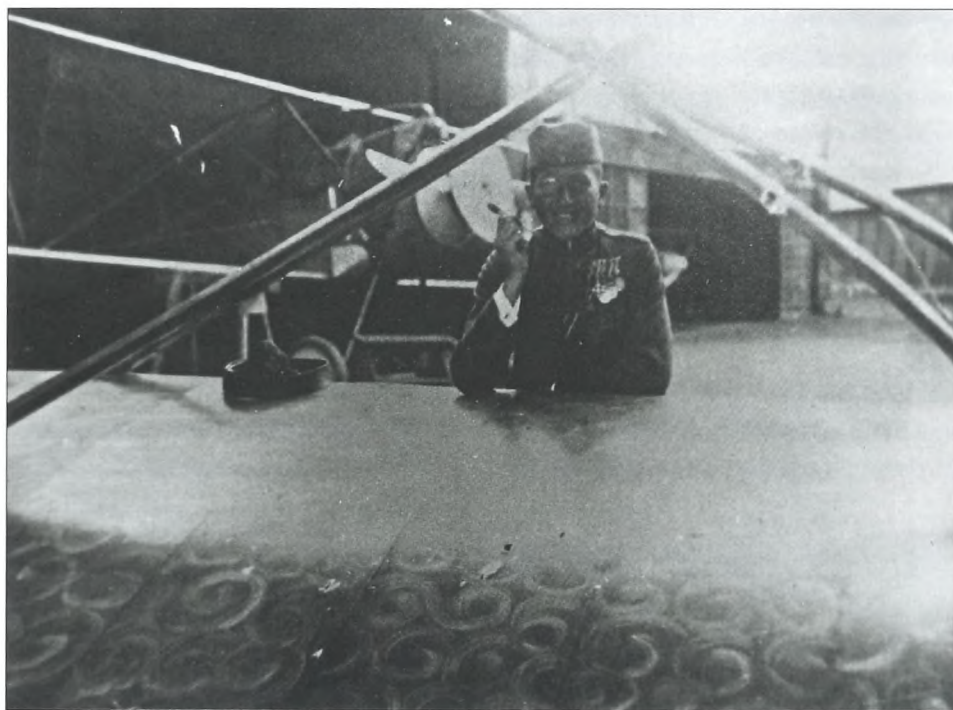
Če naključnega popotnika dandanes zanese na Kras in se nameni iz Sežane proti Štorjam, bo po kakšnih treh kilometrih vožnje na svoji desni, nasproti stavbe cestnega podjetja, ugledal obsežen kraški travnik z raztresenimi gmi ruja in kupi kamenja. Nevedno oko v tem prizoru ne opazi nič drugega kot le še en pust in suh travnik. A prav ta travnik v sebi skriva več, kot nam razkriva. Med prvo svetovno vojno je bilo na njem vojaško letališče, s katerega so vzletali avstro-ogrski letalci, ki so se v zgodovino zapisali kot eni od najuspešnejših letalcev avstro-ogrskega letalstva na soški fronti.

Sežansko letališče se je kot ideja prvič pojavilo v zimi 1916/1917. Takrat je poveljstvo 5. avstro-ogrške armade ob Soči prišlo do zaključka, da je zračni prostor nad Krasom in Trstom premalo zavarovan,

saj so drzni italijanski bombniki vedno bolj posegali v zaledje. V takrat ravno končani 9. soški bitki so tako bombardirali grad Miramar pri Trstu, Dutovlje in Sežano. Težav pa ni predstavljalo le italijansko letalstvo, temveč tudi kopenska vojska, ki ji je uspelo v devetih soških bitkah prodreti globlje na Kras, na severu celo do Kostanjevice. Vsi ti dejavniki so vodili do odločitve, da se pri vasici Dane pri Sežani, na tako imenovanem sežanskem Gabrku, postavi letališče. Izbira kraja je bila precej nenavadna, saj so le nekaj kilometrov proti vzhodu idealni travniki za letališče, medtem ko je bil izbrani travnik preprečen s kamenjem in z raznovrstnimi kraškimi naravnimi pojavi. Predvidevamo, da je bila za izbiro sežanskega Gabrka kot lokacije za letališče odločilna bližina sežanske železniške postaje, preko katere je bilo letališče oskrbovano.

Skica sežanskega letališča (skica iz: P. Sorè, *L'Aviazione nel Nord-Est. Storia dei campi di volo del Friuli Venezia Giulia 1910-2007*)

*Brumowski se v hangarju sežanskega letališča naslanja na krilo svojega Hansa-Brandenburga D.I – KD.
(slika iz: P. Sorè, L'Aviazione nel Nord-Est: Storia dei campi di volo del Friuli Venezia Giulia 1910-2007)*

Z gradnjo niso dolgo odlašali in tako so že februarja 1917 začeli s prvimi deli. Zanimivo je, da sprememba namembnosti zemljišča ni zapisana v zemljiški knjigi, a ker je bilo to že prej v najemu vojske kot vojaško vadišče, tak zapis morda ni bil potreben. Dela je vodil inženir polkovnik Trieb, ki je za izgradnjo letališča predvidel najmanj štiri oddelke vojnih ujetnikov, zgrajeno letališče pa naj bi bilo dovolj veliko za dve letalski stotniji (oziroma za dva »flika« – iz nem. *Fliegerkompanie*, krajšano Flik), ki naj bi imeli praviloma vsaka po 6 letal v bojni pripravljenosti in 2 v rezervi, čeprav je Trieb zaradi majhnosti letališča predlagal, da bi uporabljali le eno stotnijo. Veliko pripomb je imel tudi na samo zemljišče, na katerega naj bi letališče postavili. Največji problem naj bi predstavljala zakraselost zemljišča. Najprej so, kolikor je bilo možno, zravnali letališko stezo, zapolnili luknje, odstranili prosto ležeče in odbili vse štrleče kamenje. Letališče naj bi bilo dolgo okoli 300, široko pa 80 metrov. Ker je bil osrednji del letališča, dolg približno 200 metrov, preveč zakrasel, ga niso izravnali, temveč so ga le označili z rdečimi zastavicami in apnenimi krogi, da bi ga pristajajoči piloti lahko dobro videli. Preostali del, širok približno 100 metrov, je bil v boljšem stanju in primeren za izravnavo. Severni del zemljišča, ki je segal skoraj do kote 356, na kateri se je

stikala cesta Sežana–Štorje s cesto iz Merč, in jugovzhodni del letališča sta bila prav tako preveč zakrasela za izravnavo. Smer vzletanja so postavili v smeri proti severovzhodu, kar je pomenilo, da bi letala vzletala vzporedno s cesto Sežana–Štorje. Hangarje za letala so se odločili postaviti na jugovzhodnem delu travnika, na katerem so bile vetrovne razmere ugodnejše. Da bi jih čim bolj zavarovali pred vetrom, so jih postavili tako, da je bila proti vetru obrnjena njihova zadnja stran. Trieb je v enem izmed svojih poročil ocenil, da bi ena stotnija na sežanskem letališču potrebovala osem hangarjev za letala, skladišče za gorivo, stranišča, kaverno za bombe obeh enot, sobo za analizo podatkov in 9 barak, v katerih naj bi bili bivalni prostori za celotno moštvo, kuhinja, jedilnice, garderobe, različne delavnice, fotografska soba, radijska soba, različne pisarne in prostori za moštvo, skladišča za material, hlevi in seveda orožarna.

Kljub temu da je marca pri gradnji sodelovalo že več kot 1000 delavcev, so dela le počasi napredovala in se zavlekla do začetka maja. Letališče je bilo že pred dokončno dograditvijo operativno sposobno in tako so konec marca nanj namestili Flik 41, ustanovljeno 21. februarja 1917, ki ji je bila 28. februarja dodana oznaka J za Jäger,

kar je označevalo lovsko namembnost enote. Za poveljnika enote so določili stotnika Godwina Brumowskega, kateremu je bilo usojeno, da bo postal najboljši avstro-ogrski pilot. Konec vojne je namreč dočkal s 35 do 40 zračnimi zmagami, pripisuje pa se mu še dodatnih 8 zračnih. Nanj je pomembno vplival nemški letalski as Manfred von Richthofen, tako imenovan »rdeči baron«, ki ga je med obiskom v Nemčiji tudi osebno srečal. Po tem srečanju si je tudi Brumowski začel barvati svoja letala živo rdeče, na letala svoje znamenite serije rdečih albatrosov pa si je narisal tudi mrtvaške lobanje. Eden izmed pomembnejših pilotov, ki je nekaj časa letel v Flik 41/J, je bil tudi nadporočnik Frank Linke-Crawford, ki je v vojni dosegel 30 priznanih in 2 nepriznani zmagi, a na žalost ni dočkal konca vojna, saj je 31. julija 1918, le nekaj mesecev pred koncem vojne, padel v zračnem spopadu s sovražnikovimi lovci. Večina njegovih tovarišev si ga ni zapomnila le kot dobrega pilota, temveč predvsem kot odličnega in častnega človeka, požrtvovalnega in viteškega v zračnih spopadih ter enakopravnega do svojih podrejenih in nadrejenih.

Kljub Triebovemu nasvetu, da na letališče namestijo le eno stotnijo, se je Flik 41/J v aprilu 1917 pridružila tudi Flik 42/J, ustanovljena 11. marca, v kateri je prav tako letelo nekaj pilotov, ki so med

vojno postali letalski asi. Izpostaviti velja Ferdinanda (Nándorja) Udvardyja, ki je v vojni dosegel 8 zračnih zmag, in Johanna Riszticsa, ki jih je dosegel 7 in po vojni postal uspešen civilni pilot, saj je podiral rekorde in s svojimi prijatelji celo poskušal (neuspešno) kot prvi preleteti Atlantik. Število pilotov v obeh enotah se je v času baziranja na sežanskem letališču gibalo med 8 in 10 in se povečalo šele po premiku enot na frontno črto na reki Piavi.

Ko sta bili letalski stotniji nameščeni, je letališče zaživelo in letala s sežanskega Gabrka so kmalu začela posegati v boje. Bil je res že skrajni čas, saj je italijanska vojska glede na avstro-ogrsko poročilo, napisano spomladi 1917, okrepila svoje napade, italijanski lovci pa so svoje bombnike spremljali vse do Sežane, Štanjela, Branika in Idrije. Stotnijama s sežanskega letališča so bile dodeljene raznovrstne bojne naloge. Vzdrževali so zračno zaporo nad soško fronto, ki naj bi italijanskim bombnikom onemogočala prodiranje v avstro-ogrsko zaledje, pogosto so leteli kot spremljevalni lovci za avstro-ogrška izvidniška in druga letala z letališč Divača, Vipava in Prosek, opravljali pa so tudi patroljne lete, s katerimi so iskali italijanska letala in jih sestreljevali.

Generalpolkovnik Svetozar Borojevič von Bojna na sežanskem letališču podeljuje odlikovanja pilotom.
(slika iz: K. Meindl, W. Schröder, Brandenburg D.I.)

Njihove naloge so oteževali mnogi dejavniki, tako naravni kot tudi tehnični. Med naravnimi velja najprej omeniti kraško burjo, ki je pilotom povzročala nemalo težav. Ker območje burje sega do višine 1800 metrov, je ta avstro-ogrskim letalom zelo oteževala vzpenjanje, ki je bilo zaradi slabih sposobnosti letal že tako težavno. Ta dejavnik je italijanski vojski zelo ustrezal, saj so se njihova letala že pred območjem burje vzpela na določeno višino. Posledično so bila letala s sežanskega letališča (in seveda tudi z drugih kraških letališč) prisiljena ostajati na tleh ali pa so bila obsojena na počasno vzpenjanje.

Druga težava, ki je pestila letalce in tehnično osebje, pa je bilo letališče, ki ga poročilo Flik 42/J omenja kot neprimerno za pristajanje in vzletanje letal tipa KD (Hansa-Brandenburg D.I), češ da je prekratko in neravno. Kot posledico tega navaja mnoge tragične nesreče, ki so se pripetile zaradi kamnite letališke steze, ki je povzročila številne lome repnih sank in posledično poškodbe repnih krmil in trupa. Poročilo Flik 42/J za mesec julij 1917 pripisuje slabi letališki stezi kar dve od treh hujših nesreč. V teh nesrečah je ugasnilo marsikatero življenje mladih pilotov. Umrle so mogoče pokopavali na sežanskem vojaškem pokopališču, na kar nakazuje tudi slika groba pilota Ferdinanda Jaschka, na kateri se na drugem grobu v ozadju da prebrati besede Sežana. A na žalost so zob časa in mnogi tatovi nagrobnih tablic opravili svoje in grobove na pokopališču naredili neprepoznavne. Ker je najverjetneje vsa dokumentacija o razporeditvi grobov shranjena v dunajskem arhivu, je do nje zelo težko priti in ugotoviti, ali na sežanskem vojaškem pokopališču še vedno ležijo posmrtni ostanki padlih pilotov s sežanskega letališča.

Veliko težavo je na sežanskem letališču predstavljal tudi prah iz okolice, ki se je zajedal v motorje in jih zaradi pomanjkanja motornega olja (proti prahu) hitreje obrabljal. Če je bila okvara na motorju manjša, so ga odpeljali v Sežano v mehanično delavnico, kjer so popravljali motorje tovornjakov. Ker so letalski motorji prihajali iz istih tovarn kot motorji za tovornjake, so tamkajšnji mehaniki znali odpraviti manjše težave tudi na letalskih motorjih. Delavnica se je imenovala Avtopark in se je najverjetneje nahajala v prostorih mehanične delavnice trgovca Scaramangaja. Za večja popravila so morali motorje poslati na popravilo na Reko.

A težav na Krasu ni povzročala le zakraselost območja, temveč tudi poletna suša. Poleg stalne nevarnosti požara, ki bi lahko ob prisotnosti tolikih letal, goriva in razstreliva zlahka izbruhnil, je veliko preglavic povzročalo pomanjkanje vode. Ker letališče ni bilo priključeno na vojaški vodovod, so morali vodo redno tovoriti v sodih iz Sežane. Takšna voda pa ni bila sveža in količine niso bile neomejene, čeprav so bile

ŠTEVILO LETAL RAZLIČNIH TIPOV V OBEH ENOTAH 10. 5. 1917–21. 8. 1917								
	Flik 41/J				Flik 42/J			
	A	B	C	D	A	B	C	D
10.5.1917	7	/	/	/	8	/	1	/
30.6.1917	7	1	2	1	8	1	/	/
18.7.1917	6	/	/	/	8	1	/	/
21.8.1917	6	7	/	/	3	7	/	/

Legenda:

- A** – Hansa-Brandenburg D.I,
- B** – Öffag Albatros D.II in D.III,
- C** – Hansa-Brandenburg C.I,
- D** – Aviatik D.I

potrebe za več kot 200 ljudi, precej konjev in motorjev še zlasti poleti velikanske. Obstajala je tudi nevarnost, da morebitnega požara zaradi pomanjkanja vode ne bi mogli pogasiti in bi ga lahko le omejili.

Pilotom in osebju so veliko preglavic povzročali tudi zastareli, maloštevilni in slabo oboroženi lovci. Poleg tega, da je bilo italijansko letalstvo vedno v veliki številčni premoči in je vzdrževalo razmerje 4 do 5 letal na eno avstro-ogrsko, so avstro-ogrski strani težave povzročale tudi nezanesljive strojnice in neučinkovito strelivo. To nezadovoljstvo so večkrat izrazili tudi letalci s sežanskega letališča, ki so v več poročilih opozarjali na to, da za razliko od Italijanov nimajo zažigalnih nabojev, ki bi povečali učinkovitost njihovih strojnic. Ta problem se je še povečal zaradi zastarelih lovcev Hansa-Brandenburg D.I, tako imenovanih KD (*Kampf Doppeldecker* – bojni dvokrilec), ki so jih piloti zgovorno imenovali »krsta«. Tudi Brumowski je izrazil nezadovoljstvo s KD in je po obisku nemške lovske enote Jasta 24, ko je tudi spoznal Manfreda von Richthofna, svojim nadrejenim junija 1917 celo dejal, da so »KD popolnoma neuporabni in da so najboljši piloti, ki so edini lahko pilotirali ta tip letala, ovirani, njihovi živci pa uničeni. Mnogi med njimi so umrli v razbitinah, še preden so lahko dokazali svojo spretnost v boju.« (Guttman, 2011, str. 52) Največja pomanjkljivost teh letal je bilo počasno vzpenjanje, a ponesrečena je bila tudi namestitvev strojnice,

ki je bila vgrajena v posebnem kovčku na zgornjem krilu. To je v primeru okvare med bojem strojnico naredilo popolnoma nedostopno pilotu in pokvarilo že tako slabe letalne lastnosti letala. Ravno zaradi slednjega dejstva so v Flik 42/J preizkušali novo namestitvev strojnice, ki bi bila lahko učinkovitejša.

Želje in zahteve pilotov so bile uresničene šele poleti 1917, ko so v Flik 41/J in Flik 42/J počasi začeli prihajati novi Albatrosi D.II in D.III, ki jih je licenčno izdelovala avstro-ogrška tovarna Öffag. Postopoma so začeli zamenjevati zastarele KD in Hansa-Brandenburge C.I, ki so služili izvidniškim poletom. Piloti so bili nad novim letalom navdušeni. Za razliko od KD, ki je imel eno samo nesinhronizirano strojnico, je bil Albatros D.III oborožen z dvema, avstrijski inženirji pa so rešili tudi konstrukcijske napake, ki so pestile njegovega nemškega »brata«.

Glede na italijansko postavitvev naj bi Flik 41/J, Flik 42/J in Flik 55/J poleti 1917 povečale svoje vrste in imele v oborožitvi vsaka po 18 letal. Flik 41/J naj bi jih namestila v svojih hangarjih in hangarjih Flik 42/J, ta pa bi bila premeščena na letališče na Proseku. Kljub temu da se je Flik

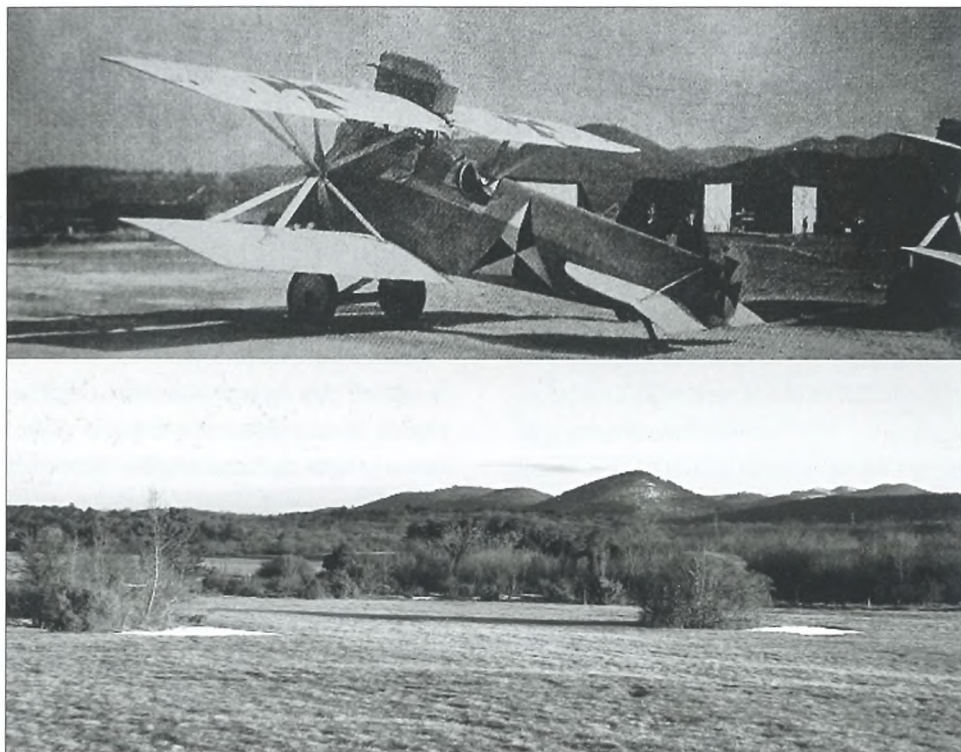
42/J s sežanskega letališča v začetku septembra 1917 res preselila na Prosek, pa načrt o povečanju števila letal nikoli ni bil uresničen.

V 12. soško bitko, ki se je odvila konec oktobra 1917, so tako s sežanskega letališča posegala le letala Flik 41/J in tudi ta so letališče v novembru zapustila in se začela seliti na letališča ob novi frontni črti, ki se je ustalila ob reki Piavi. Vojska je letališče do konca novembra popolnoma izpraznila in letališke barake prepustila propadu.

A sežansko letališče v prvi svetovni vojni še ni reklo zadnje besede. Po nekaterih virih naj bi ob koncu vojne zažgali letala s sežanskega letališča, da ne bi prišla v roke italijanske vojske. Sprva se nam je zdela ta navedba popolnoma nelogična, saj po uradnih zapisih sežansko letališča od konca 12. soške bitke ni bilo več aktivno. Obstaja pa druga možna razlaga. Generalpolkovnik Svetozar Borojević von Bojna, poveljnik soške armade, je namreč leta 1918, ko je videl, da bo vojna najverjetneje izgubljena, ukazal, naj se nekaj letalskih enot 2. armade preseli na nekdanja letališča 5. armade v Divači, Ajdovščini, Vipavi in na Proseku. Njihova naloga je bila braniti avstro-ogrške meje pred

Avstro-ogrski piloti z zajetima italijanskima izvidnikoma dne 23. 8. 1917 na sežanskem letališču. Od leve proti desni Benno Fiala von Fernbrugg, tehnični častnik Iveković, Heinrich Mayrbäurl, italijanski opazovalec Mazzarino, Godwin von Brumowski in Frank Linke-Crawford. V albatrosu sedi italijanski pilot Malaspina. (slika iz: P. Schiemer, *Die Albatros (Oeffag), Jagdflugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppen*)

Sežansko letališče leta 1917 in danes

italijansko vojsko, ki je prodirala proti vzhodu. Obstaja možnost, da je v tistem času nekaj letal priletelo tudi na sežansko letališče in so jih ob prodoru Italijanov dejansko zažgali, da ne bi prišla v sovražnikove roke. Kot že omenjeno, ta domneva ni bila dovolj ustrezno raziskana, da bi jo lahko sprejeli kot dejstvo, je pa vseeno zanimiva in vredna globlje raziskave.

Kakršna koli že je resnica, dejstvo je, da danes na sežanskem Gabrku ni več veliko sledi, ki bi nam dokazovale, da je v prvi svetovni vojni na tem prostoru obstajalo letališče, na katerem sta bili nameščeni dve od najbolj razpoznavnih in najboljših enot avstro-ogrškega letalstva. Letališče se je počasi spreminjalo in območje so v osemdesetih letih celo meliorirali, tako da je povsem izgubilo svojo obliko. Svojo uporabno vrednost je zadnjič dokazalo v petdesetih letih preteklega stoletja, ko je na njem kot zadnje letalo, ki se je spustilo na sežanski Gabrk, zasilno pristal lovec takratnega jugoslovanskega letalstva Republic P-47 Thunderbolt.

Ko me dandanes pot zanese mimo sežanskega Gabrka in se ozrem po pusti kraški gmajni, se mi pred očmi prikažejo podobe pogumnih

letalcev, ki so bili boj ne le s sovražnikom, temveč tudi z muhastim in nepredvidljivim Krasom, ki je za sežanskim letališčem izbrisal sleherno sled ...

Viri:

- A. Jurančič, *Sežansko letališče nekdanj in nikoli več*, samozaložba, 2013.
- K. Meindl, W. Schröder, *Brandenburg D.I. (Great War Aircraft in Profile)*, 1997.
- P. Schiemer, *Die Albatros (Oeffag), Jagdflugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppen*, Weishaupt Verlag, Graz, 1997.
- P. Sorè, *L'Aviazione nel Nord-Est: Storia dei campi di volo del Friuli Venezia Giulia 1910-2007*, Giorgio Apostolo Editore, Milano 2008.
- K. Meindl, *Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen: Italienische Front 1915-1918, 5. Band, 1. Teil*, Wien, 2005.
- J. Guttman, *SPAD VII vs. Albatros D III 1917-18*, Osprey Publishing, Oxford, 2011.
- M. Ravbar, *Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti 1915-1917, Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2011.
- M. Simić, *Po sledih soške fronte*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

S FELDBANOM ČEZ ČRNI VRH NAD IDRILJO

Mreža oskrbovalnih poti Trnovskega gozda med prvo svetovno vojno

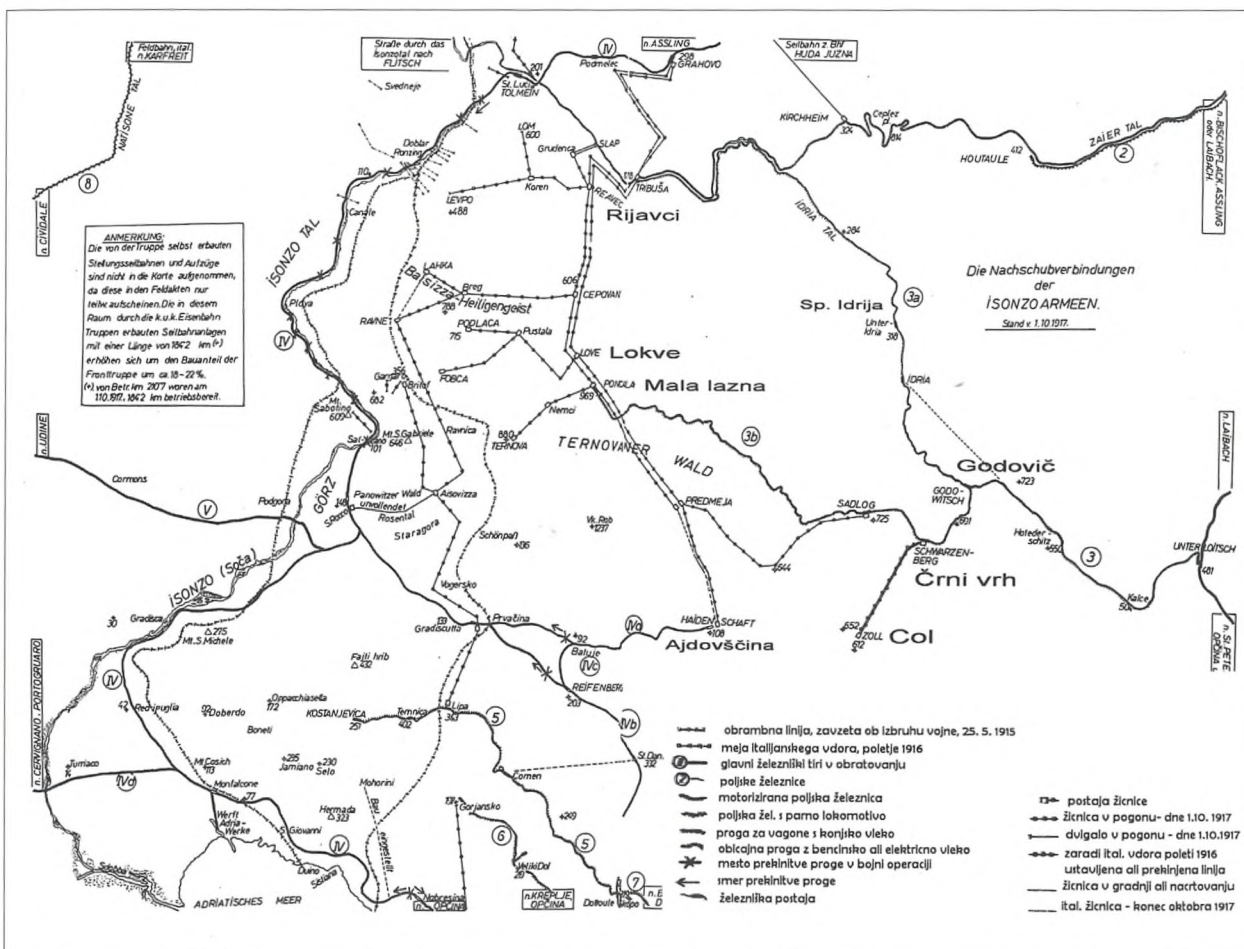
Anka Vončina in Ivan Rudolf

Po vpoklicu na dan sv. Ane, 26. julija leta 1914, so prve slovenske vojake poslali na bojišča v daljno Galicijo. Naslednje leto so z odprtjem soške fronte v maju 1915 dobili možnost, da se na tej fronti borijo za svoje ozemlje. Manjštevlini in s skromnejšim orožjem so se hrabro zoperstavili precej bolje opremljenim in številčnejšim italijanskim napadalcem. Frontna črta na Soči se je prvo leto bore malo spreminjala, a leta 1916 se je Italijanom le uspelo prebiti čez Sočo. S tem je bilo avstro-ogrski vojski presekano oskrbovanje po bohinjski železnici, na Banjšicah in v Trnovskemu gozdu pa ni bilo primernih oskrbovalnih poti.

Treba je bilo torej najti nadomestni način oskrbovanja. V začetku vojne so bila prevozna sredstva še zelo preprosta. Temu primerna je bila tudi infrastruktura in takratne ceste bi danes označili za

kolovoze. S hribovitega in gozdnega področja, v katerega je bila potisnjena avstro-ogrsko vojska, so do takrat odvažali le les. V naših težko prehodnih in oddaljenih gozdovih so za to uporabljali tudi žičnice in ozkotirne železnice. Po tej rešitvi so posegli tudi v tem primeru in nemudoma so začeli vzpostavljati primeren sistem transportnega omrežja.

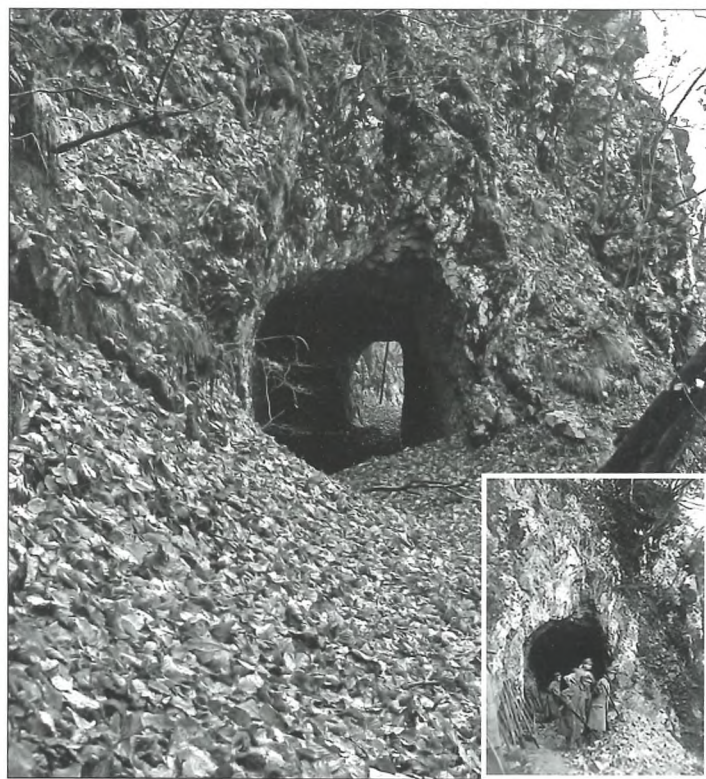
Z ozkotirno železnico, imenovano Feldban (iz nem. Feldbahn), so zaledje povezali z železniško postajo v Logatcu. Ta železnica je tekla preko Godoviča in Črnega Vrha, končala pa se je na Pancali v Trnovskem gozdu. Stranski krak se je v Godoviču odcepil proti Idriji in Dolenji Trebuši. Gradnja je potekala bliskovito, prvi tovori so v Zadlog dospeli že tri tedne po začetku del.

Oskrbovalne vojaške povezave na soški fronti od Tolmina do Krasa
(vir: Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Col z okolico v času 1. svetovne vojne, Društvo Trillek, Col, 2008)

Železniška postaja v Hotedršici (iz zbirke Ingrid Kovač Brus)

*Predor v Strugu nekoč in danes
(fototeka društva Dolomitenfreunde Dunaj – foto Anka Vončina)*

Zadostitev primerne oskrbe vojskujočih

V 6. soški ofenzivi (4. –16. 8. 1916) so Italijani zavzeli Gorico in Doberdobsko planoto ter potisnili avstro-ogrsko vojsko na levi breg Soče in ji s tem dokončno onemogočili preskrbo po železnici Jesenice–Gorica. Po takratnih normativih je bilo treba k četam za eno divizijo (17.000 vojakov in 8.000 konj) samo za hrano prepeljati dnevno 120 ton tovora, poleg tega pa še 250 ton streliva, tehničnega in drugega materiala, se pravi skupaj 370 ton blaga. Vojakov je bilo na tem področju več sto tisoč. Na železniški postaji v Logatcu so začeli takoj skladiščiti vse, kar so na bojiščih potrebovali: orožje, strelivo, hrano, vodo, obleko, sanitetni material, opremo za razsvetljavo, pogonsko gorivo, gradbeni material, pošto in druge potrebne stvari. Izgradnja železnice se je začela takoj, že 15. avgusta 1916. V treh mesecih je bila zgrajena proga preko Kalc, Hotedršice, Godoviča, Črnega Vrha, Male gore in Male Lazne do Pancale v Trnovskem gozdu. Gradil jo je železničarski oddelek za poljske železnice s konjsko vprego št. 3, skupaj s svojima sekcijama II in III in delavskimi oddelki predvsem ruskih vojnih ujetnikov

št. 524, 123b, 1147 in 17. Taborišča, v katerih so bivali delavci, so bila vseskozi ob progi: na Kalcah, v Hotedršici, Godoviču, Črnem Vrhu, Zadlogu in še kje. Pri gradnji je sodelovalo nad 20.000 ruskih ujetnikov.

Zasilen transport je do Zadloga (53 km) stekel že 9. septembra 1916, se pravi med 7. soško ofenzivo. Feldban je največkrat sledil že zgrajenim potem in cestam, tako da zanj niso bili potrebni večji gradbeni posegi. Vsak štiriosni vagonček sta vlekla dva konja, na bolj strmih klančih pa so vpregli celo štiri. Z vagončki, ki so bili odprti ali zaprti, so lahko pripeljali 1–2,5 tone tovora, kar šestkrat več kot s terenskim vozilom. Konja sta hodila ob tiru, na ozkih delih proge pa tudi med njima. Nadziral ju je voznik, poleg pa je bil še zavirač. Na vrhu klanca so konja izpregli in ju vračali na začetek klanca, kjer so ju zopet vpregli. Vagončki so navzdol tekli sami, za primerno hitrost pa je skrbel zavirač. Vozni park je bil zelo raznolik, saj je bil od različnih proizvajalcev.

Od proge Feldbana se je po 7. soški bitki v Godoviču, natančneje v Cestnikovi rajdi, odcepil krak do Idrije, ki je bil kasneje v letu 1917 podaljšan še do Dolenje Trebuše. Ta krak je pomenil neverjeten inženirski dosežek, saj je bil na zelo zahtevnem terenu nad Zalo in Idrjico (tudi tunel) zgrajen v pičlih treh tednih v septembru 1916.

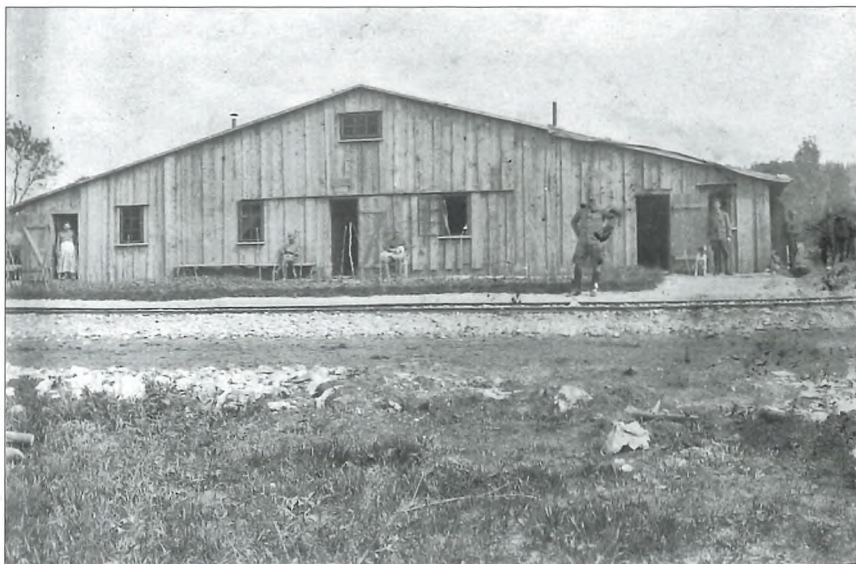
Transport iz Zadloga čez Tisovec do Pancale

Železniško progo je dopolnjeval žičniški sistem, poimenovan po princu Evgenu. Postaje so bile v Črnem vrhu in Zadlogu, poleg razkla-

dalnih skladišč, do katerih je tovor prihajal po železnici. Žičniška postaja je bila tudi v Dolenji Trebuši, do katere so preko Šentviške planote dostavljali tovor iz železniške postaje v Grahovem v Baški grapi. Ob teh postajah so poleg skladišč rasli hlevi, naselja bivalnih barak in pomožnih objektov za graditelje prog, železničarsko osebje ter vojake, prav tako tudi bolnišnice.

Ozkotirna železnica je pot iz Zadloga (postaja je bila v Rovtarjevem lazu) nadaljevala po in ob cesti čez Malo goro, skozi Tisovec, mimo Smrekove drage in Male Lazne. Do končne postaje na Pancali je promet stekel že 29. novembra 1916. V ta namen je bila zgrajena nova cesta od Majnika v Zadlogu čez Malo goro s krakom do Predmeje in drugim krakom mimo Smrekove drage proti Lokvam, in sicer po trasi, ki jo poznamo tudi danes. V istem času pa je bila zgrajena tudi cesta iz Dolenje Trebuše čez preval Drnulk v Čepovan. Na odseku do Male gore, kjer je železnica morala premagati največjo strmino, je za pripravo služilo dodatnih 300 konj, ki so na tem delu krožili in so bili nastanjeni po vseh razpoložljivih hlevih v Zadlogu. Na vrhu prevala so izpregli dodatne konje in kompozicije so nadaljevale proti končni postaji na Pancali. Žičnica, ki je tukaj služila za pomoč transportu, je imela začetno postajo pri Figarju. Tudi to so nato podaljšali čez Presko do Kovka.

Vojska je za konje kupovala seno, za gradnjo cest kamnit drobir, za železniške pragove les in podobno, kar je za domačine predstavljalo tudi določen vir zaslužka. V letu 1917 so zaradi pomanjkanja konj

Železniška postaja v Zadlogu (iz zbirke Jakoba Rupnika)

*Godovič leta 1916, ko je skozenj tekla vojaška železnica še na konjsko vprego.
(iz zbirke Vojnega muzeja Ivana Rudolfa, Črni Vrh)*

in krme proge rekonstruirali in prilagodili za motorno ali električno vleko. Marsikateri konj je od stalnih naporov obnemogel, da je bil le še za v lonec in je s tem pomanjkanje konj postajalo še večje.

Žičnice so delovale na elektriko, napeljana za Črni Vrh in Zadlog iz idrijske centrale, ki je v tem času delovala izključno v ta namen. To je bil tudi vzrok, da so Idrijo proti koncu vojne, ko so se v boje vključila tudi letala, večkrat bombardirali. Centrale na Lejnštatju na srečo niso poškodovale.

V enakomernih razdaljah (7 km) je bilo ob progi več skladišč, v katerih so shranjevali tovar, največkrat so ga prevažali od enega skladišča do drugega. Postavljali so jih glede na izgrajeno progo, na ta način pa so se tudi izogibali morebitnemu uničenju prevelikega dela zaloga. V Tisovcu, 17 km od Črnega Vrha, so ob cesti še sledovi barakov, v katerih so bili nastanjeni delavci. Kraj se imenuje pri Ruski baraki. Še vedno je tudi živo poimenovanje kraja, kjer je bilo skladišče – Pri magazinih. Nekje ob cesti proti Poslušanju se področju visoko nad Belco reče Ruske (s)truge. Verjemite mi, da nočemo vedeti, kaj ime pomeni. Neprehodne strmine, grape, spodmoli in prepadi so bili morda kakemu lačnemu, zgaranemu in izmučenemu ujetniku tudi kraj poslednjega počitka. Kakšne narodnosti so točno bili, koliko jih je umrlo in kje so njihovi morebitni grobovi, ne vemo.

Malo je manjkalo, da bi bil Črni Vrh z normalnotirno železnico povezan z Ajdovščino

Feldban leta 1917 ni več zadoščal potrebam za preskrbo vojaštva na fronti. Iz železniške postaje v Logatcu so proti Črnemu Vrhu začeli urejati progo normalnotirne železnice. Njena najvidnejša ostanaka sta tunela v Godoviču. Skozi prvega teče današnja cesta, drugi, nedokončan in dolžine nekaj več kot 300 m, pa se skriva v gozdu nedaleč stran. Dokončanje te proge in železniško povezavo Črnega Vrha z Ajdovščino je odnesla 12. soška ofenziva, ko so se fronta, z njo pa tudi vojaštvo in preskrba, premaknili na reko Piavo.

Druge smeri in načini oskrbovanja

Enako kot se je hitro in učinkovito spletla mreža preskrbovalnih poti na severni in vzhodni strani Banjšic in Trnovskega gozda, se je zgodilo tudi na južni strani. Iz Cola do Predmeje je bila izboljšana cesta, kjer so tudi vozili vlaki. Na južnem delu Trnovskega gozda, kjer se planota zaključuje v strmi, odsekani stopnji, pa so za tvorjenje iz Vipavske doline največ uporabljali žičnice.

Seveda so je v teh letih neverjetno razvila vojna tehnologija. Razvil se je tudi cestni promet, tako tovorni kot za prevoz oseb. Med tem časom so poletela prva vojna letala in preizkušene so bile prve brezžične povezave, ki so veliko pripomogle k boljšim in zanesljivejšim komunikacijam.

VOJAŠKI MARIBOR 1914–1918

Tomaž Kladnik

Ko je leta 1846 Južna železnica dosegla Maribor, je mesto na važnem križišču cesarskih prometnih poti poleg izjemnih možnosti gospodarskega in prometnega razvoja pridobilo tudi pomembno vojaško strateško vlogo. Maribor je kmalu po prihodu železnice postal ena največjih vojašnic v tem delu cesarstva. V njem so že tako bili naborni sedeži 47. pehotnega polka in 26. domobranskega pehotnega polka, toda v tem času so zgradili tudi več novih vojaških stavb. Med njimi je bila vsekakor najpomembnejša Kadetnica, ki je bila ob vsetitvi leta 1856 kot *K. u. k. Kadetteninstitut* namenjena usposabljanju in vzgajanju gojencev, kadetov, bodočih častnikov. Ob njej pa so bile zgrajene še domobranska vojašnica na Melju, konjeniška in topniška vojašnica, živilsko skladišče in vojaška bolnišnica. V njih so bili nastanjeni 47. pehotni polk, 26. domobranski pehotni polk, 5. dragonski polk in 3. polk poljskih havbic. Sarajevski atentat dne 28. junija 1914, ultimat Srbiji dne 23. julija 1914, delna in splošna mobilizacija (25. oziroma 28. julija 1914), ki sta zajeli moške, stare od 18 do 42 let, a tudi obveznike črnovojniške službe, so v javnosti izzvali valove vznemirjenja in navdušenja. Vse je živelo v pričakovanju slave in hitrega konca vojne. Jože Hemeršak, ki je odšel na bojišče s 26. domobranskim,

kasneje strelskim polkom, je vzdušje ob začetku vojne opisal takole: *Cesar Franc Jožef je izdal manifest narodom Avstro-Ogrske. Začetek vojnih operacij je pričakovati vsak čas. Dunajska vlada navdušuje narode z manifesti. Vsak dan lepijo po Ljubljani nove lepake, naperjene proti Srbiji. Ulice so vedno bolj polne, stalno se vršijo burne demonstracije, ljudstvo je popolnoma ponorelo. Izšel je ukaz, da se postavljajo straže na železniških progah. Vse državne ustanove, kot so železnica, pošta in banka, je prevzela vojaška oblast. Civilni promet na Južni železnici je ustavljen. Neprenehoma prevažajo čete in vojni material. Vpoklicujejo rezerviste, takoj morajo odpotovati proti jugu. Čete v Bosni in Hercegovini so pripravljene. Ljudstvo je mislilo, da bo Avstrija kar pohodila Srbijo. Vsi smo pričakovali, da bo vojna kratkotrajna in majhna. A zmotili smo se. Izbruhnila je svetovna vojna. Hodili smo na glavno železniško postajo, od koder so odvažali razne maršbataljone na daljni jug. Vojaki so bili ovenčani s šopki, kakor da odhajajo na kakšni ohcet in ne v vojno. Ko smo nekoč pasli radovednost na železniški postaji, nepričakovano pripelje vlak Rdečega križa s prvimi ranjenci. Ko so ljudje to videli, so postali zamišljeni in ni bilo več prejšnje razposajenosti in navdušenja.*

Mariborska kadetnica na stari razglednici (fototeka Vojaškega muzeja SV)

Sporočila s fronte

Vojaki, ki so odhajali iz Maribora na fronto, so si okrasili vlake s cveticami in vencami. Kot so zapisali v mariborskem časopisu *Straža*, so »kaj radi imeli na vozovih slike presvitlega cesarja, za katerega so z navdušenjem šli na bojišče«. V ta namen je tiskarna Sv. Cirila za vse vojaške vlake, ki so odhajali iz Maribora, darovala umetne girlande in cvetlice, ravnatelj tiskarne, dr. Jerovšek, pa je na lastne stroške kupil nad 30 slik »presvitlega cesarja« in jih podaril navdušenim vojakom.

Stiki z domačimi na fronti so se vzpostavljali predvsem preko pošte. V ta namen so za vojake na bojiščih ustanovili posebno vojno pošto in predpisali, kako bo tovrstni poštni promet potekal. Tako so uvedli dopisnice za vojno pošto, ki so jih vojaki dobivali zastonj, zasebniki pa na poštnih uradih proti plačilu enega vinarja, a jim nanje ni bilo treba lepiti znamk. Ob prihodu na bojišče je vsak vojak dobil natančen naslov oziroma številko vojnega poštnega urada, kamor je lahko pošiljal tudi tiskovine, vzorce in kupoprodajne listine, ki pa so morale biti opremljene z znamkami. Vojakom in častnikom ni bilo dovoljeno pošiljati priporočenih pisem, nakaznic, čekov in paketov, denar pa so lahko pošiljali le preko denarnih pisem in to ne več kot 1000 kron.

S širitvijo vojaških spopadov je vse več vojakov padlo v ujetništvo. S tem so se zaradi neugodnega položaja vojnih ujetnikov v Rusiji množila vprašanja in pritožbe, ki jih je prebivalstvo pošiljalo na vojno ministrstvo, »poizvedbeni urad za vojne vjetnike«, različna društva Rdečega križa, zunanje ministrstvo in na druge naslove. Ker je pri tem vladala velika zmeda in ljudje niso vedeli, na koga naj se v tej zadevi obrnejo, so pristojna ministrstva v časnikih izdajala ustrezna pojasnila. Za varstvo vojnih ujetnikov »v sovražnem inozemstvu« je bilo izključno pristojno vojno ministrstvo, za civilne internirance pa zunanje ministrstvo. Kot uradno pomožno mesto v zadevah vojnih ujetnikov in civilnih internirancev pa je deloval urad za vojne ujetnike z več oddelki, ki so poizvedovali po njih, podajali pojasnila v zvezi z njimi, jim na sovražno ozemlje pošiljali denar in knjige, skrbeli za njihovo varstvo in pomoč ter vzpostavljali zvezo s pripadnikom lastne države na ozemlju, zasedenem od sovražnika. Slednje je bilo možno samo z Italijo. Ob posameznih oddelkih so bili navedeni njihovi naslovi in tudi telefonske številke, na katerih so bili dosegljivi.

V pismih so vojaki svoje domače prosili med drugim, da jim na bojišče pošiljajo cigarete in druge tobačne izdelke, ki jih na bojišču ni bilo mogoče dobiti. Zato so v uredništvih *Straže* in *Slovenskega gospodarja*

začeli akcijo za vojake – kadilce. Zapisali so: ... *na bojišču ni dobiti, kar bi v prostih urah imeli najrajši: cigarete, smotke, tobak, pipe, vžigalice itd. in tudi bogata mesta in imoviti stanovi nabirajo vsepovsod za svoje vojake takih darov. Ne dopustimo, da bi naši spodnještajerski mladeniči in možje ne imeli tega, kar imajo drugi! Zato so pozivali, da v mestih, trgih in vaseh začnejo z zbiranjem tovrstnih artiklov in denarja za spodnještajerske vojake na bojiščih in bolnišnicah ter tako zbrano blago pošljejo na eno izmed uredništev. Poleg zbiranja praktičnih potrebščin za vojake na fronti in kupovanja vojnih obveznic oziroma posojil so premožnejši meščani namenjali posameznim vojaškim enotam tudi neposredna finančna sredstva. Tako je bilo v obvestilu o smrti veleindustrialca Antona Badla, umrlega v starosti 85 let, zapisano, da je v »dobrodne namene sporočil lepe svote, in sicer za invalide 47. pešpolka in 26. domobranskega pešpolka znesek 100.000 kron, pomožnemu društvu mariborskih gospa 1000 kron, občinskim ubogim v Krčevini pri Mariboru 5000 kron in še več drugim«.*

Vojakom na bojišču pa so predvsem v moralno oporo izdajali razne priročnike. Tako je vojni kurat Rozman, ki je padel leta 1914 pri Grodeku v Galiciji, napisal knjigo *Krščanski vojak*. V njej je opisal »vojaški poklic, prisego, pomen zastave, ljubezen do domovine, svetost kraljeve krone, pokorščino, izpolnjevanje dolžnosti, tovarištvo, vero, molitev, pijančevanje, pohotnost, samomor«. Koledar za leto 1917 za slovenske vojake pa je vseboval »organizacijo vojske in mornarice, državne podpore za družine mobiliziranih z novimi odloki, podpore vdov in sirot padlih in pogrešanih vojakov, preskrbo invalidov in njihovih družin, vojno zavarovanje in odlikovanja za moštvo«. Ob tem so bili upoštevani najnovejši odloki in priloženi obrazci za vloge za tovrstne pomoči. Priložen pa je bil tudi *Duhovni spremljevalec in molitvenik*, ki je »obsegal krasne, vojakom nadvse potrebne nauke in molitve«. Koledar je premedel nove poštno določbe in za vsakdanje beleženje še 48 praznih listov ter svinčnik.

Največje zanimanje pa so za domačo, mariborsko javnost vsekakor predstavljale novice s front, predvsem tistih, na katerih so se borile enote, katerih večino so sestavljali vojaki iz Spodnje Štajerske. Viri vesti z bojišč so bila pisma vojakov domačim, članki v časopisih, novice, ki so jih prinašali vojaki z bojišč, ko so prihajali na dopuste ali bili kot ranjenci v oskrbi doma ali bolnišnicah, ter govornice, ki so jih tako ali drugače širili po mestu.

Cenzura novic z bojišč je posegala tako v pisma borcev kot v časopisne članke. V časopisih so prevladovali članki z optimistično in

narodno vzpodbudno vsebino. V Straži so z velikim naslovom na prvi strani zapisali: *Pešpolk št. 87, 47 in 27 v bojih pri Lvovu ali v podnaslovih: Bitka okoli Lvova traja še naprej. Graški armadni kor izbornorešil svojo nalogo. Naši stojijo trdno. Naše desno krilo napreduje. Avstrija se veseli Auffebergovih in Danklovih zmag.* Tako so udeleženci bitke pri Lvovu, ranjenci in avtomobilisti, pripovedovali, da se je armada okrog Lvova že sedem dni borila »pod velikimi izgubami z veliko bojno sovražno premočjo. In potem nadaljevali: *Naša armada ne brani samo svojih postojank, temveč tudi pogosto napada sovražnika. Posrečilo se je našim četam vreči sovražnika že večkrat nazaj. Naše čete preveva zmagovito, izbornorezpoloženje. Z veseljem so zavzele svoje nove postojanke. Vojna uprava skrbi za dovolj velik dovoz streliva. Radi tega je zavest naše armade in zaupanje v lastno moč vedno na izredno visoki stopnji. Med našimi bojnimi vrstami vlada splošno mnenje, da bo sovražnik moral svoj vpad v Galicijo plačati z velikimi žrtvami. Kljub veliki premoči, s katero razpolaga sovražnik, se sovražno vpadanje vedno zmanjšuje. Velika borba traja naprej. Vsi znaki kažejo, da bo mogoče streti sovražno bojno silo in da čaka našo armado končni zmagoviti uspeh.* O bojih domačih polkov pa so zapisali: *Med polki, ki so se tako vrlo držali v bojih okoli Lvova, se nahaja tudi pešpolk št. 47. Rama ob rami je stal s pešpolkom št. 27 in 87 v središču tretjega, graškega, armadnega kora ter se dne 26. avgusta bojeval od 3/4 6 ure zjutraj, ko je začel naskakovati, pa do večera. Desetnik 47. pešpolka pripoveduje, da je prišel*

pešpolk na 300 korakov sovražniku blizu in prisilil rusko infanterijo, da se je umaknila iz zavarovanih mest. Nadalje pripovedujejo, da so Rusi posebno radi streljali na zdravniška postajališča in da je od 8. lovskega bataljona padlo veliko častnikov.

Novice, ki so prihajale v domovino in poročale o velikih izgubah domačih polkov, so časopisni članki skušali omiliti. Uradno vojaško obvestilo je na primer sporočalo, da je general Colerus pl. Geldern, poveljnik III. armadnega korpusa, uradno naznanil generalmajorju Matanoviću, vojaškemu poveljniku v Gradcu, da je imel graški armadni korpus v dneh od 26. do 31. avgusta »v prvi, kakor tudi pozneje v drugi bitki pri Lvovu trde boje s sovražno bojno silo«. In potem nadaljuje: *Kljub mogočnemu napadalnemu prodiranju ruske armade je naš armadni zbor svojo nalogo izbornorešil. Naše čete so se nepremagane in dobro razpoložene vrnile iz krvavih bojev. Vojni čini naših čet so občudovanja vredni in zaslužijo najvišjo pohvalo.* V nadaljevanju je uredništvo zapisalo, da je »to uradno naznanilo poveljujočega generala najboljši protidokaz proti raznim čudnim in neresničnim govoricam, ki se širijo o naših polkih«. *Te govorice, ki so se trosile po raznih nepoklicanih osebah in so se glasile tako, kot bi bila najboljša moč III. kora zlomljena, so popolnoma neosnovane. V prihodnje se bo proti raznašalcem takih neresničnih in razburljivih govoric postopalo z brezobzirno strogostjo.* Straža je 7. septembra objavila članek, ki ga je dan prej objavil Grazer Volksblatt. Šlo je za

K. u. k. Infanteriekadettenschule in Marburg a. d. Drau.

Franci!
Srečno novo leto! Vprasti, ker ti tako dolgo nisem. Hojpa saj
več kako smo mi poridi za prazni. V Kranju sem se prar Dobro
zabaval. Se nobeno leto ne tako Dobro. Drugače sem pa je tako
veel, Da smo je v novem letu, v katerem vas čaka veliko
ponovben frustek. Kalo'ri se pa ti imel o praznikih.
Sreča boljše bi se zabaval gotovo Doma, kakor neč trjimi
gubini. --- Opam, Da se se prolati vidimo.
Tvoj prijatelj: Fran Drakelj.

Mariborska kadetnica na stari razglednici (fototeka Vojaškega muzeja SV)

pogovor z nadporočnikom T., ki je bil težko ranjen v desno nogo in prepeljan na zdravljenje v Gradec. Na vprašanje o velikih izgubah slovenskih polkov, je odgovoril, »da vojska ni zavarovalnica za življenje, si moramo pač sami predstavljati«. *Radi dogodkov na bojišču in radi ranjencev se nam ni treba vznemirjati. Posamezni oddelki so imeli res velike izgube, drugi pa zopet skoro nobenih. Glede števila izgub je odvisno od raznih okolnosti. Gotovo pa je, da so imeli Rusi v boju s 3. korom najmanj dvakrat toliko mrtvih kot mi. Ko smo naskočili ruske okope, smo našli tam mrliče po dva do tri drug na drugem. Naše prebivalstvo se prehitro razburja, poveča vsled svoje domišljije izgube in vidi takoj vse črno. Na bojišču se taki dogodki veliko mirneje presojuje.* Na vse pogostejša vprašanja javnosti glede slovenskih polkov oziroma kot odgovor na govornice, da je bil uničen tretji armadni korpus, v katerem so bili tudi vsi domači slovenski polki, so javnosti z namenom, »da se vsako razburjenje prepreči«, posredovali pogovor graškega časopisa *Arbeiterwille* z nekim infenteristom belgijskega pehotnega polka. Ta je na vprašanje, ali je res, da naj bi bil III. korpus skoraj popolnoma uničen, odgovoril, da »je res, da je marsikoga zadelo, ampak da o uničenju ne more biti nobenega govora«. Dodal je še, da je »ranjencev res zelo veliko, ampak mrtvih pa sila malo«, in da »je tudi zelo dobro, da so ruske krogle tako majhne in ostre, da se rane prav kmalu ozdravijo«. Pri tem je pokazal kroglo in luknjo, ki mu jo je naredila na rokavu bluže. Bila je tako majhna, da jo je bilo s prostim očesom komaj videti. Na koncu članka pa je še stalo vzpodbudno sporočilo: »Torej glavo pokonci. Zaupanje in potrpljenje!«

Kljub temu pa v mestu govornice o velikih izgubah na vzhodnem bojišču niso potihnile, še več, vzroki zanje so pripisovali slovanski zaroti oziroma sodelovanju Slovencev z Rusi. Tako so v *Straži* zapisali: ... *poročča se nam iz popolnoma zanesljivih virov, da se je v soboto in v nedeljo širila po mariborskih ulicah med nerazsodnimi ljudmi strašno zlobna vest, ki si jo je mogel izmisliti sam hudič, da Slovenci (die Windischen) niso hoteli streljati na Ruse. To je v nebo vpijoča, nezaslišana krivica, ki se godi našim vojakom. Mi pa smatramo za svojo sveto avstrijsko dolžnost, da ker so se govornice javno širile, tudi javno in odločno proti njim nastopimo ter branimo čast za domovino borečih se in umrlih slovenskih vojakov. Vsa poročila govorijo, da so se slovenski fantje v Galiciji držali kot junaki, borili kot levi in da se niso pred večkrat močnejšim sovražnikom umaknili niti za ped. Svojo kri so domoljubno darovali za domovino, a sedaj pridejo zlobni ljudje, da umažejo njihovo čisto, nad vse dvome vzvišeno čast. Kdor še bo slišal tako žaljivo in zlobno govorico, naj krivce takoj naznani državnemu pravdnilstvu. Proti zlobi je potrebno nastopiti odločno.*

So pa bila pisma »mariborskih znancev na bojišču« bolj optimistična. Med pristaši *Straže* iz Maribora, ki so bili na bojišču, so se uredništvu oglasili: odvetnik dr. Josip Leskovar, ki je poročal, da je še zdrav v nekem dalmatinskem mestecu; dr. A. Juvan, koncipient pri dr. Leskovarju, je zapisal, da je še čil in zdrav ter da se je udeležil že raznih bojev proti Črnogorcem v Hercegovini; tajnik F. Leskovar pa je bil na gališkem bojišču; prav tako mesar in gostilničar Jožef Kirbiš, ki je poročal, da ga še ni zadela nobena sovražna krogla.

Kot motivacijo in priznanja za odločno držo na bojiščih pa so objavljali tudi sezname odlikovanih častnikov v domačih polkih. Tako je cesar podelil vojaški zaslužni križec z vojnim okraskom nadporočniku Osakarju Gerzabeku iz 47. pehotnega polka, podpolkovniku grofu Bissingenu in Nippenburgu iz 5. dragonskega polka, stotnikoma Edvardu Breitenfeldu in Viljemu Reinischu iz 47. pehotnega polka. Posebno priznanje in pohvalo pa je izrazil še nadporočniku Karolu Koprivi iz 47. pehotnega polka. Vsi so se »posebno hrabro vedli pred sovražnikom na bojišču v Galiciji«. Z zlato hrabrostno kolajno je bil odlikovan narednik Ivan Rotman iz Št. Ilja v Slovenskih goricah. *Rotman je s svojim oddelkom na severnem bojišču prvi udril v sovražno postojanko in zažgal hišo, v kateri se je nahajal večji oddelek sovražnika. Celi dan je moral Rotman radi prehudega sovražnikovega ognja ostati v nekem jarku v neposredni bližini. Še le ko je nastopila noč, se je z ostankom svojega voda (6 mož) vrnil.* Domobrantsko ministrstvo pa je z dekretom izreklo pohvalno priznanje stotniku 26. domobrantskega pehotnega polka, Rudolfu Maistru, za izvrstno služenje v Mariboru.

Straža je nato 16. oktobra 1914 prvič objavila sezname ranjenih in padlih na bojiščih, in sicer za 47. pehotni polk, 5. dragonski polk in 9. lovski bataljon ter pri tem pripomnila, da uredništvo »ne prevzame nobene odgovornosti za resničnost izkazov o padlih in ranjenih«. *Mi smo te podatke posneli po različnih virih, ki pa mnogokrat niso popolnoma zanesljivi. Posebno glede imen se pride v teh izkazih mnogokrat na sled velikim pogreškam. Da zmoremo naše izkaze o padlih, ranjenih in ujetih izpopolniti, prosimo, da se nam poročča, če ima kdo kake zasebne podatke.* V mesecih, ki so sledili, so bili sezname ranjenih, padlih in ujetih vse obsežnejši, v opombi uredništva pa je bilo dodano, da »kdor želi imeti natančna obvestila o padlih in ranjenih, naj si naroči uradne izkaze v tiskarni sv. Cirila v Mariboru, Koroška cesta št. 5«.

Za posamezne vojake in častnike pa so bile objavljene tudi posebne osmrtnice. Tako je gospa Terezija Ornik, posestnica v Jerenini,

»javljala boleznim srcem, da so bili prepeljani telesni ostanki njegove dne 12. junija 1915 na severnem bojišču za cesarja in domovino padlega, iskreno ljubljene, nezabnega sina gospoda Ferdinanda Ornik, c. in kr. stotnika pešpolka šte. 47, imejtelja več odlikovanj«. *Padel je na čelu svojih junaških čet gori imenovanega dne v starosti 32 let kot zadnji vseh mojih dragih. Njegovo truplo je bilo iz začasnega groba v Potoczyski v Vzhodni Galiciji izkopano in prepeljano v domačijo, da se izroči domači zemlji. Blagoslovljenje v Mariboru se vrši v soboto dne 15. decembra 1917 ob 1/2 9 uri prepoldne v mrtvašnici mestnega pokopališča, nakar se bodo telesni ostanki prepeljali v Jerenino in položili v družinski grob na tamšnjem mirovdvoru istega dne ob 11. uri prepoldne. Svete maše – zadušnice se bodo brale v dekanijski cerkvi v Jerenini.*

Vojaštvo v mestu

Po mobilizaciji ob začetku vojne se je mobilizacija za vojsko sposobnih moških nadaljevala ves čas vojne. Tako se je »prebiranje črnovojnikov od 43. do 50. leta« izvajalo v Celju od 29. julija do 10. avgusta, v Mozirju 12. in 13. avgusta, v Hrastniku 15. avgusta, v Trbovljah 16. avgusta, v Brežicah od 18. do 20. avgusta, v Kozjem od 22. do 24. avgusta, v Sevnici 25. avgusta, v Konjicah 27. in 29. avgusta, v Rogatcu od 31. avgusta do 1. septembra, na Ptujju od 3. do 9. septembra, v Ormožu 11. in 12. septembra, v Ljutomeru od 14. do 17. septembra, v Slovenjgradcu od 19. do 23. septembra, v Velenju 25. septembra, v Nemškem Lonču od 12. do 19. avgusta, v Lipnici od 21. do 29. avgusta, v Radgoni od 31. avgusta do 4. septembra, v Mariboru od 6. do 13. septembra, v Slovenski Bistrici

od 14. do 15. septembra, v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah 17. in 18. septembra in v Mariboru od 20. do 24. septembra. Temu je sledilo še »naknadno prebiranje črnovojaških zavezancev, pristojnih v Mariboru«, in sicer rojstnih letnikov 1897–1866 25. julija, v Mariboru stanujočih tujcev nabornih letnikov 1880–1866 pa 27. julija, in sicer ob 8. uri zjutraj v dvorani Gabrinus, Schillerjeva cesta 29.

Vojno ministrstvo je omogočilo, da so lahko mladeniči, rojeni v letih 1892–1895 in vpoklicani kot črnovojniki, predčasno opravili dopolnilni izpit za enoletne prostovoljce, vendar pod pogojem, da so v času vpoklica kot javni učenci obiskovali letnik, predpisan za pripust k dopolnilnemu izpitu za enoletne prostovoljce, ali razred kakega javnega učnega zavoda (gimnazija, realka, učiteljske). S seboj so morali prinesiti dokazilo, da so kot javni učenci obiskovali tudi vse druge »predidoče letnike ali razrede katerega od označenih javnih učnih zavodov«, in dokazati »posebne ozira vredne okoliščine, ki so brez lastne krivde povzročile zapozneli obisk dotičnega javnega učnega zavoda«, ter se zavezati, da bodo »po prestopu dopolnilnem izpitu prostovoljno vstopili v skupno armado ali domobranstvo«. Tako opremljene prošnje so morali vložiti »potom pristojnega vojaškega poveljstva na ministrstvo za deželno brambo«. Dopolnilni izpiti so se izvajali na vseh »infanterijskih« kadetnicah, na višjih vojaških realkah v Mariboru in Požunu ter na »kavalerijski« kadetnici v Mödlingu pri Dunaju.

Prav tako pa so preverjali vse tiste, ki so bili vojaške službe oproščeni. Tako so se morali uslužbenci zasebnih podjetij in posamezni zasebniki, ki so bili kot vodilni ali drugače pomembni funkcionarji »v interesu javnosti od vojaške preiskovalne komisije pri domobranskem ministrstvu

Topniška vojašnica (iz interneta)

oproščeni s pristavkom *nadaljnja oprostitev le v slučaju nesposobnosti za vojaško službo na fronti*«, javiti pri najbližji vojaški evidenčni oblasti oziroma okrajnem glavarstvu in se podvreči vojaško-zdravniški preiskavi, če so hoteli še nadalje biti oproščeni vojaške službe. Zglasiti pa so se morali en do dva meseca pred potekom roka, do katerega so bili oproščeni. Vojaške evidenčne oblasti so s tem v zvezi dobile nalogo, da morajo prošnjam ugoditi čim prej in o rezultatih vojaško-zdravniškega pregleda prosilce pisno obvestiti. Prošnjam za nadaljnjo oprostitev so morali le-ti nato priložiti izvid vojaško-zdravniškega pregleda, in sicer v izvirmiku in ne v prepisu. Na ta način je bilo omogočeno, da se »take oproščene osebe, ki so za vojaško službo na fronti nesposobne, pravočasno še nadalje oprostijo, v nasprotnem primeru pa, ako so dotične osebe za vojaško službo na fronti sposobne, je omogočeno prosilcem pravočasno skrbeti za nadomestek v vojake vpoklicanega«.

Vpisovanje gojencev v kadetnice je kot prej potekalo tudi v vojnem času in to sredi meseca septembra. Za sprejem v prvi letnik je moral »prošnjak dovršiti štiri razrede kake srednje šole«. Pri tem avstrijske in hrvaške meščanske šole niso imele iste veljave kot srednje. Gojencem nemške narodnosti je bilo dovoljeno, da smejo napraviti sprejemni izpit tudi v maternem jeziku. Prošnje za sprejem je bilo treba vložiti do 20. julija. V kadetnice pa niso bili sprejeti tisti, ki so že bili »asentirani, kakor tudi črnovojniški zavezanci«.

Vojna pa je posegla tudi v ustaljene tirnice izobraževanja ostalih poklicev, ki so jih morali tako prilagajati novim, vojnim okoliščinam. Tako je »naučno ministrstvo« dovolilo, da lahko učitelji, ki nameravajo v spomladanskem roku opraviti »usposobljenostni izpit«, a bodo takrat že vpoklicani v vojaško službo, le tega opravijo predhodno, s tem da se

»čas v vojaški službi zaračuna, kakor da bi učitelji poučevali«.

Izkušnje iz vojaških spopadov na fronti pa niso vplivale samo na učitelje, odhajajoče na fronto, ampak tudi na vsebino izobraževanja v šolah. Tako so šolske in vojaške oblasti začele z uvajanjem jezikovne reforme, saj se je morala »jezikovna naobrazba mladine v bodoče primerno izpopolniti in modernizirati, primerno bistvu države, kot države narodnosti«. To je izhajalo iz izkušenj na bojiščih, na katerih se je »moralo često izkusiti, kako težko se naši vojaki sporazumevajo med seboj«. *V naši državi se govore mnogi jeziki: nemški, poljski, češki, slovenski, hrvaški, italijanski, romunski, maloruski, ali v učnih načrtih naših šol, tudi v najvišjih, to dejstvo absolutno ne prihaja do izraza.* Predlagano je bilo, da se v šole uvede sistem jezikovnega izobraževanja, ki bo omogočil poučevanje v državi govorečih jezikov. *Če je časa in možnosti za čas trateči študij klasičnih jezikov v gimnazijah, potem se že dobi nekoliko ur za učenje vsaj elementov državnih jezikov. Ob vsem čaščenju helenizma vendar ne verujemo, da sme grški jezik zahtevati prednost pred državnimi jeziki, ki v miru spajajo narode, a na bojiščih vsaj omogočajo misli med sobojevniki.* Pri tem pa so izpostavili tudi potrebo po »enotnem občevalnem jeziku«, ki se je izkazala v vojni. Za določitev le-tega pa se je predlagal plebiscit. Ob predlogih po dodatnem, poenotenem jezikovnem pouku pa se je v šole uvedel vojaški pouk. Tako so na predlog armadnega in s privoljenjem učnega ministrstva v civilnih srednjih šolah uvedli pouk o vojaških disciplinah, ki so ga po eno ali dve uri na teden poučevali častniki, za kar so prejeli 400 kron na leto. Vsebinska se je nanašala na vojaško organizacijo in vojaško službo z razlago »navduševalnih vzgledov iz sedanje vojne in svrhu povzdige patriotičnega mišljenja«.

Melje z vojašnico (iz interneta)

V vojašnicah in vadiščih v mestu so potekala urjenja in usposabljanja enot, ki so bile namenjene na fronto oziroma so se z njih vračale. Tako so na tezenskem vežbališču izvedli zaprisego vojaštva v obeh deželnih jezikih. Sveto mašo in nagovor pred prisego pa je imel »prevzvišeni gospod knezoškof«. Hkrati pa so posameznim častnikom in vojakom razdelili odlikovanja.

V mestu pa so bili vojaki in častniki, ki so prihajali s fronte. Častniki, ki so se bolni ali ranjeni vračali z bojišča in ki so se zaradi zdravljenja oziroma dopusta mudili v Mariboru in okolici, so se morali redno javljati na mestnem vojaškem »postajenačelstvu« na Schmidplatzu šte. 1. V kolikor pa je bilo njihovo zdravstveno stanje tako, da se niso mogli javljati osebno, so morali tja dostavljati vojaško zdravniško spričevalo.

Mesto pa je moralo poskrbeti tudi za vojaštvo, ki je skozenj odhajalo na fronto oziroma z nje prihajalo. Tako je mariborsko županstvo razglasilo, da bo v januarju in februarju 1915 prišlo v Maribor večje število častnikov in vojaštva, katerim bo treba priskrbeti primerne prostore. *Ker je za nastanjanje moštva že itak poskrbljeno, bo treba nastaniti le še častnike in njih sluge. Ker so razni hoteli in gostilne v Mariboru že itak prenapolnjeni z vojaštvom, se bo moralo nastaniti častnike in njih sluge v zasebnih stanovanjih v hišah mariborskih meščanov, katerim je županstvo že dostavilo tozadevna obvestila. Dolžnost hišnih gospodarjev je, da pravočasno skrbijo za primerno nastanjanje častnikov in njih slug, da se sporazumijo s strankami hiš in da ne bo nobenih tozadevnih nedostatkov pri nastanjenju, na kar se pravočasno opozarja.*

Zaradi povečane koncentracije vojaštva in neurejenih higienskih razmer pa so se v vojaških taboriščih že pojavljale nalezljive bolezni. Zato je vojaška zdravstvena oblast zaradi griže in lagarja odredila stroge varnostne odredbe. Tako so morali imeti po straniščih in stanovanjih postavljene posode z vodo in lizoformom. Vojaki so si morali v tej vodi večkrat na dan umiti roke, za gostilne in prenočišča pa so nameravali izdati še strožje zdravstvene odredbe. Kljub ukrepom so se nalezljive bolezni pojavljale ves čas vojne in vojaške oblasti so jih poskušale omejiti s karanteno, kajti »ako se nalezljive bolezni razširijo, bodo hudo prizadeti posebno tisti črnovojniki z dežele, ki že komaj čakajo, da bi šli na spomladanski dopust«.

Za vojsko pa domačini niso dajali na razpolago samo svojih bivališč, ampak tudi živino. Tako so v mariborskem okrajnem glavarstvu med drugim izvajali tudi izbor oziroma klasifikacijo konj. Zato je vojaška uprava iz mariborskega okraja dobila okrog 1000 konj, »večinoma

izboren material«, pri čemer je uredništvo državi, deželi in okrajem priporočilo, da bi konjerejo kolikor mogoče pospeševali.

Ker je moške delovne sile primanjkovalo, je vojaška oblast posameznim kmetom pomagala pri obdelavi zemlje z vojaškimi delavskimi oddelki in vprežnimi konji. V zvezi s tem so posamezne vojaške oblasti in okrajni žetveni komisariji sklepali posebne dogovore. Mariborski okrajni žetveni komisar Petrovan je sklenil dogovor, da kdor za spomladansko delo na polju in v vinogradih potrebuje pomoč vojaških delavcev in konj, mora prošnjo nasloviti na žetvenega komisarja pri okrajnem glavarstvu. Tako je lahko posamezni posestnik zaprosil za vojaško skupino petih mož, in sicer za dobo od štirinajst dni do treh tednov. Posestnik je moral dati vojaštvu hrano, vojakov pa mu ni bilo treba plačati, saj so od vojaške uprave dobili plačilo, ki bi ga posestnik dobil od vojske kot plačilo za hrano. Posestnik je moral prav tako priskrbeti krmo za konje. Zgornja določila pa so veljala samo za mariborski okraj, saj v uredništvu *Straže* o tem, kako so se žetveni komisariji pogodili z vojaško upravo v drugih okrajih, niso imeli podatkov. Prav tako pa so lahko kmetje od vojske kupovali posamezne dobrine. Tako iz oglasa v *Straži* izhaja, da so v nakup med drugim ponujali tudi konjski gnoj. *Gnoj od 150 konj oddaje poljski havbični polk šte. 28 v Mariboru. Ponudniki se vabijo staviti svoje ponudbe pri zapovedništvu v topniški vojašnici v Mariboru.*

Za vojake invalide, ki so prihajali s fronte, so v posameznih pokrajinah ustanavljali vojaške domove, ki naj bi reševali vprašanje njihove namestitve in oskrbe. Zaradi ustanavljanja teh domov v deželi Štajerski so se v Gradcu 31. julija 1916 pod vodstvom cesarskega namestnika grofa Claryja sestali predstavniki štajerskih deželnih oblasti. Pri tem so izpostavili razna vprašanja: katera organizacija naj bi na deželni ravni skrbela za oskrbo vojakov, ki se vračajo z bojišč, kakšen vpliv bo imela izgradnja takšnih domov za notranjo kolonizacijo, posebej na podeželju in posebej za industrijske delavce? Zato so morali k pripravi načrtov za gradnjo v Uradu za vojaške domove pritegniti še zastopnike agrarnih oblasti, statističnega deželnega urada, obeh štajerskih trgovskih in obrtnih zbornic, industrije, družbe za stanovanjsko skrb in kmetijske družbe.

Viri in literatura:

- Časopis *Straža*, Univerzitetna knjižnica Maribor, 1914–1918.
- Marko Štepec, *Vojne fotografije 1914–1918*, Zbirka Slovenska vojaška zgodovina, Založba Defensor, Ljubljana, 2008.

ITALIJANSKA VOJAŠKA POŠTNA SLUŽBA V GORIŠKIH BRDIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Branko Morenčič

Na italijanski fronti je bilo italijanskih vojakov kar trikrat več kot avstro-ogrskih braniteljev na nasprotni strani, kar je od italijanske vojske zahtevalo organizacijo obsežnejše poštne službe. Poleg tega je na obseg pošte vplivalo tudi dejstvo, da so Italijani po naravi odprtejši od prebivalcev srednjeevropskih dežel. Tako je bilo na celotnem italijanskem bojišču leta 1915 odposlano kar 2.004.433 kosov poštних pošiljk, leta 1916 se je njihovo število povečalo na 2.616.073, leta 1917 pa že na 3.629.816, medtem ko jih je bilo leta 1918 nekoliko manj, 3.543.164.¹ Prav gotovo so k takemu prometu pripomogle tudi nove in boljše cestne in železniške povezave.

Največ je bilo dopisovanja vojakov z domačimi, precej manj med posameznimi vojaškimi poštami, zelo redko pa je bilo uradno vojaško dopisovanje, kar je glede na zahteve po vojaški tajnosti tudi razumljivo. Svojci so vojakom lahko pošiljali posebna, nižjetarifna zelenkasta pisma, pri čemer se je takoj videlo, za kaj gre. Vojaki so običajno uporabljali posebne dopisnice z oprostitvijo poštne, *franchigie*, vendar le za običajno dopisovanje. Če so te dopisnice zmanjkale, je lahko vojak uporabil kaj drugega, tudi kartonček, le navadnega papirja ne. V kolikor je kdo hotel poslati priporočeno ali hitro pošto, je moral tako storitev plačati. To pa je bilo možno samo s pošte, ki je bila trenutno v bližini ali v nekem mestu, saj je bilo pošiljanje z bojišča zelo oteženo ali celo nemogoče. Zaradi konspiracije so bile pošiljke za vojake označene s številko vojaške pošte v vojni coni (*zona di guerra*), ki jo je moral vojak tudi navesti. Po ocenah je bilo med vso vojno poslanih preko 2.000.000 vojaških dopisnic.

Prve omembe vojaške poštne službe nam je posredoval krminski kulturni delavec G. B. Panzera v knjigi *Cormons, immagini e cronache dal vecchio confine*,² v kateri med podrobnostmi iz dnevnika vojaka Romola Valentiniya navaja, da je bila v Krminu vojaška pošta odprta 7. ali 8. junija 1915 in da so tedaj dobili prvo pošto iz meseca maja, pet tednov kasneje pa da so bile postavljene še številne

telegrafske in telefonske postaje. Filatelistična literatura navaja kot datum odprtja 24. junij.³

Dobrovski grad je bil dovolj oddaljen od bojne črte, da so lahko v njem že septembra 1915 postavili telegrafsko in telefonsko postajo in tudi vojaško pošto, vsekakor pa ne običajno pošto, kakor bi lahko razumeli po več objavah v literaturi.⁴ Pod besedo »pošta« ali »poštni urad« se v poštne pojmovanju smatra samo civilna pošta z vsemi, v določenem času veljavnimi opravili za civilni promet. Avstrijske pošte so na zasedenem ozemlju prenehale poslovati, in če se njihovo osebje ni pravočasno umaknilo z avstrijskimi četami v zaledje, je bilo internirano v Italijo, saj jim italijanska vojaška oblast ni zaupala. Tako so na primer kozanskega »poštnega upravitelja (in druge) *aretirali in jih odpeljali v zapore v Videm*«⁵

Po doslej znanih podatkih in najdenih žigih so bile na vsem današnjem Primorskem za časa prve svetovne vojne italijanske civilne pošte samo v treh krajih, in sicer v Srpencih, Kobaridu in Breginju, v neposredni bližini Brd pa v Krminu, v Gorici pa začuda šele 29. septembra 1916.⁶ Med vojno v Goriških Brdih ni delovala nobena civilna pošta, čeprav naj bi po navedbi v knjigi *Soča sveta reka*⁷ odprli februarja 1916 civilni pošti v Dolenju in 16. avgusta v Medani, vendar se do sedaj niso našle pošiljke s tedanjimi žigi teh dveh pošt niti kakršen koli tovrsten podatek v italijanski filatelistični literaturi.

Med vojno so italijanske civilne pošte imele okrogle poštne žige premera 28 mm z navedbo imena pošte pod zgornjim obodom žiga, oznako *Poste italiane* pa pod datumom. Civilna poštna služba je bila med vojno podrejena Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve v Vidmu, ki ga je vodil Agostino d'Adamo, podrejen pa je bil vrhovnemu poveljstvu italijanske vojske. Kabinet generalnega sekretarja je imel pooblastilo za odpiranje navadne in šifrirane uradne pošte in zaupne zadeve.⁸

¹ Lucio Fabi, *Sul Collio della Grande Guerra*, Della Laguna, Monfalcone, 1992, str. 44.

² Giovanni B. Panzera, *Cormons, immagini e cronache dal vecchio confine*, Občina Krmin, Krmin, 1985, str. 239 in 242.

³ Luciano Buzzetti, *Poste militari della prima guerra mondiale 1917–1923*, drugi del, Edizioni Abafil, Milan, 1990, str. 262.

⁴ Dnevnik Alojzija Šuca v rokopisu, str. 27.

Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka*, Nova revija, 2003, str. 343–348.

⁵ Kozanski – Oskar Reya, *Nepozabljena Brda*, Vitrum Ljubljana, 2002, str. 25.

⁶ Luciano Buzzetti, *Poste militari della prima guerra mondiale 1917–1923*, Edizioni Abafil, Milan, 1990, str. 262–263.

⁷ Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka*, Nova revija, 2003, str. 348 povzeto po *La gestione, Documenti V, Servizi postali di recapito istituiti sino al 31 dicembre 1916*.

⁸ Petra Svoljšak, *Soča sveta reka*, Nova revija, 2003, str. 42 in 44.

Pismo z žigom vojne pošte 45. divizije z dne 21. 7. 1916, ki je imela štab na gradu Dobrovo v času 30. 5. – 13. 8. 1916.

Vojaške pošte so imele žige z navedbo *Posta militare* pod zgornjim obodom žiga in nad datumom, pod datumom pa številko vojne pošte ali pa ime večje vojaške formacije, običajno armade, intendature, armadnega korpusa ali divizije, pod katere so spadale in jim tudi bile odgovorne. Dr. Primo Dondero v *Briškem dnevniku* oktobra 1915 pravilno navaja, da je bil na gradu Dobrovo »vojaški poštni urad«. ⁹ Sodeč po seznamu vojaških pošt je prva italijanska vojaška pošta delovala na gradu Dobrovo že 1. in 2. junija 1915. ¹⁰ Alojzij Šuc, oskrbnik gradu Dobrovo, v svojem dnevniku navaja, da je (vojaška) »pošta prišla 23. 9. 1915 v pisarno, kjer je bila prej telefonična in brzojavna postaja«. ¹¹ Da je bila v gradu tudi »vojaška telegrafska postaja laških letalcev« je po kobariškem preboju poročal tudi tržaški časopis *Edinost*. ¹²

Žige vojaških pošt lahko klasificiramo v štiri glavne tipe z nekaj podtipi, vendar sta bila v Brdih v uporabi v glavnem dva kovinska tipa

žigov s praznimi in šrafiranimi polmeseci, vsi pa širine 28 mm z napisi ustreznih poveljstev divizij, ki so delovale na področju Brd.

V Brdih je od začetka vojne do kobariškega preboja delovalo veliko število vojaških pošt ali njihovih izpostav. Seveda vse te pošte niso obstajale v vseh vaseh istočasno, temveč so se selile po potrebi iz ene vasi v drugo, kamor se je pač selil štab kake večje vojaške enote, največkrat divizije, v okviru katere je poslovala posamezna pošta. Giuseppe Marchese v knjigi *La posta militare italiana: 1915–1923* (v nadaljevanju *G. M., La posta militare 1915–23*) navaja, da je v Brdih do kobariškega preboja delovalo vsaj 23 različnih vojaških pošt. Iz vojaških in strateških vzrokov civilno prebivalstvo na podeželju vojaških pošt ni moglo koristiti, zato so civilne poštno pošiljke izven mest zelo redke. Doslej je bilo najdeno zelo malo primerkov, to je razglednic, dopisnic ali pisem, iz katerih bi bilo nedvoumno razvidno,

⁹ P. Dondero – V. Prinčič, *Briški dnevnik, Oko*, št. 161/1999.

¹⁰ Giuseppe Marchese, *La posta militare italiana: 1915–1923*, Studio filatelico Nico, 1999, str. 211.

¹¹ Alojzij Šuc, *Kratek opis dogodkov v vojnem času*, Goriški muzej, grad Dobrovo, str. 7.

¹² *Kako je v naši Gorici. Brda*, *Edinost* št. 317/1917.

da so bila pisana v Goriških Brdih, odposlana pa s civilne pošte v Krminu ali Gorici. Italijanske vojaške pošte so uporabljale različne tipe poštnih žigov, vendar so bili vsi okrogli in premera 27–29 mm. Prav v začetku vojne je bil delokrog vojaških pošt omejen samo na promet navadnih in priporočenih pošiljk, z avgustom 1915 pa tudi na paketno in denarno poslovanje.¹³ V Kojskem je bila za vojaške potrebe tudi velika telegrafska in telefonska postaja, kar je bilo razumljivo, saj je bilo Kojsko takrat v skoraj neposredni bližini bojišč in je bilo kot tako pomembno. Po kobariškem preboju je osrednji slovenski časopis *Slovenec* iz Ljubljane v začetku decembra 1917 poročal, da »so Lahi v Kojskem napeljali električno razsvetljavo; tudi telefonska in telegrafska postaja je bila na trgu«.¹⁴

Pod Dolnjim Cerovim, kjer je bila zadnja postaja vojaške železnice,

ki je prišla iz križišča železnic na Prevalu, so bile številne lesene barake za italijanske vojaške enote, ki so po hudih bojih prihajale sem na počitek. Tu je nekaj časa poslovala tudi vojaška pošta pri 66. diviziji in očitno tudi telefonska ter telegrafska postaja. »Mreže telefonskih in telegrafskih žic hite preko vinogradov proti Gorici« je za to postajo poročal dopisnik Slovenca novembra 1917.¹⁵ Nedvomno so bile po Brdih tudi še kje drugod vojaške telefonske in telegrafске postaje, le da se podatki o tem še niso našli.

Poštna pošiljka so na »sedež« posamezne vojaške pošte običajno prišle skupaj z dostavo živil in drugega materiala z vojaškim, običajno motoriziranim tremom ali po železnici, bolj v bližino bojev s kolesi, izven kolovozov pa z mulami ali peš z nahrbtnikom.

Dopisnica z žigom z dne 23. 10. 1917 vojne pošte 104 pod Dolnjim Cerovim, ki je tu poslovala od 19. 9. do 25. 10. 1917¹⁶, ko se je morala jaderno usmeriti proti reki Piavi. Na dopisnici je cenzurni žig 8. polka brigade Cuneo iz 2. italijanske armade, ki je tedaj bila na odmoru na bližnjem območju od Gradiškute do Valerišča.

¹³ Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka*, Nova revija, 2003, str. 344.

¹⁴ *Pot do Soče, V Kojskem*, Slovenec, št. 277/17.

¹⁵ *V Brdih*, Slovenec št. 262/17.

¹⁶ Giuseppe Marchese, *La posta militare italiana: 1915–1923*, Studio filatelico Nico, 1999 str. 262.

Vojaške pošte so bile:

1. Biljana:

1. 9. 17–14. 9. 17 pri 67. diviziji
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 263).

2. Boršt:

24. 1. 16–15. 7. 16 pri 3. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147).

3. Brdce pri Šlovrencu:

9. 5. 17–3. 6. 17 pri 60. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23* str. 253)

4. Cerovo Dolnje:

19. 9. 17–?. pri 66. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 262).

Pri tej pošti ni naveden zadnji dan poslovanja, ker pa so se italijanske čete po kobariškem preboju umikale iz Brd od 25. do 27. 10. 1917, je verjetni datum 24. 10. 17. Pošta je verjetno bila v vojaškem barakarskem naselju ob Birši, kjer je bila tudi postaja vojaške železnice.

5. Cerovo Gornje:

12. 4. 17–10. 5. 17 in 18. 5 17–9. 7. 17 pri 24. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 193).

6. Dobrovo:

1. 6. 15–2. 6. 15 pri 32. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 211)

1. 2. 16–12. 6. 16 pri 4. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 150)

1. 6. 16–3. 8. 16 pri 44. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 226)

30. 5. 16–12. 8. 16 pri 45. div.
(G. M.: *La posta militare 1915–23*, str. 228)

Italijanska vojaška oblast, ki je grad zasedla že v prvih dneh zasedbe Brd, je v njem najprej namestila vojaški poštni urad, nekoliko kasneje tudi telefonsko postajo. Ta je bila najprej v eni od grajskih sob, nato v zakristiji (verjetno v grajski cerkveci sv. Antona, op. a.), aprila 1916 pa je to postajo preselila v del kleti, češ da je tam varnejša kot v pritlični cerkveci.¹⁷

7. Dolenje:

27. 5. 15–31. 1. 17 pri II. arm. korpusu
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 70)

31. 5. 17–31. 7. 17 pri XXIV. arm. korpusu
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 105)

1. 8. 15–30. 9. 15 pri I. arm. korpusu
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 68).

8. Gonjače ali Bale:

12. 6. 15–13. 7. 15 pri 32. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 211).

9. Hruševlje:

12. 12. 15–23. 1. 16, tudi 16. 7. 16–?, nato 21. 4. –31. 5. 17 in 1. 8. 17–?, vsakič pri 3. diviziji, (G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147). Manjkajoča datuma sta v knjigi tako navedena, ker je bila pošta dodeljena drugi vojaški enoti šele po prerazporeditvi poštni po ustalitvi fronte na reki Piavi in 30. 8. 17.–4. 9. 17 pri 44. diviziji (G. M., *La Posta militare italiana: 1915–23*, str. 226). Vse te pošte so verjetno poslovale v bivši osnovni šoli v Hruševlju.

10. Kojško:

11. 12. 15–15. 12. 15 in 18. 1. 16–22. 3. 16 pri 27. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, oboje str. 201)

29. 9. 16–14. 8. 17 in 25. 17–9. 11. 17 pri 25. diviziji
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 196).

Pošta je poslovala v hiši nasproti osnovne šole.

11. Kozana:

15. 9. 17 (samo 1 dan!) pri 67. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 263)

26. 9. 17–2. 11. 17 pri 3. diviziji
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147).

Vsekakor tu navedeni datum prenehanja pošte v Kozani ni točen, saj so se po kobariškem preboju italijanske enote umikale iz Brd od 26. do 27. 10. 1917. Sporni datum je v knjigi tako naveden, ker je bila pošta dodeljena drugi vojaški enoti šele po prerazporeditvi poštni po ustalitvi fronte na reki Piavi.

12. Kožbana:

17. 10. 15–26. 11. 15. pri 3. diviziji
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147).

Pošta se je verjetno nahajala na križišču cest Peternel–Kožbana–Slapnik.

13. Medana:

16. 12. 15–15. 1. 16 pri 27. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 201)

1. 5. 16–29. 5. 16 pri 45. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 228)

Avg.–sept. 16 pri 24. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 193)

¹⁷ Alojzij Šuc, *Kratek opis dogodkov v vojnem času*, str. 7 in 27 rokopisa.

16. 9. 16–4. 5. 17 pri VI. arm. korpusu,
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 79).

Pošte so se verjetno nahajale v vojaškem barakarskem naselju v Jami pod Medano oz. Plešivim, ki se tudi omenja kot lokacija pošte.

14. Mirnik:

4. 6. 17.–19. 9. 17 pri 60. div. (G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 253).

15. Oslavje kot *Lenzuolo bianco*, drugi podatki so še neznani.

16. Plešivo

18. 8. 16–15. 9. 16 pri VI. arm. korpusu,
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 79)

17. Šlovrenc:

7. 5. 17–8. 5. 17. pri 60. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 253)
16. 8. 17–5. 9. 17 pri 66. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 262)
24. 8. 17–24. 10. 17 pri 30. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 207)

18. Šmartno:

28. 5. 15–31. 1. 16 pri 4. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 150)
30. 9. 16–8. 6. 17 pri 10. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 164)
13. 5. 17–20. 5. 17 pri 8. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 159)

19. Števerjan:

7. 8. 16–9. 9. 16 pri 43. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 225)

20. Vipolže:

23. 6. 15–11. 9. 15 pri VI. arm. korpusu (ali v Krminu?)
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 79)
25. 12. 15–12. 8. 16 pri 11. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 166)
16. 6. 17–? pri II. arm. korpusu
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 70)

Pošte so vsekakor bile v vasi, verjetno v enem od gradov, v katerih sta bili bolnica in topniško poveljstvo 2. italijanske armade.¹⁸ Zadnji dan poslovanja te pošte v *La posta militare 1915–1923* ni naveden, ker pa so se italijanske čete začele iz južnega dela Brd umikati 26. 10. 1917, je verjetni datum zadnjega dne delovanja 25. 10. 1917.

21. Višnjevnik:

3. 10. 15–16. 10. 15 pri 3. div.
(G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147)

Verjetno je bila pošta v Višnjeviku vsaj že 19. septembra 1915, vendar brez navedbe njene številke. Pošta naj bi bila tudi v Vedrijanu, vendar to ni verjetno.¹⁹ Po vsej verjetnosti je Maria Luisa De Caroli, hči pisca dnevnika dr. Giacinta De Carolija, pri pripravi dnevnika za objavo v knjigi zamešala podobni imeni vasi.

22. Vrhovlje

3. 6. 15–11. 6. 15 (Vrhovlje–Vedrijan?) pri 32. div. (G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 211)
21. 6. 15 kot poštna direkcija 2. armade – 2. 10. 15) pri 3. div. (G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 147)
30. 6. 17–24. 8. 17 in 1. 10. 17–6. 11. 17 pri 53. div. To ne more biti točno, ker je ta datum 10 dni po kobariškem preboju.
18. 9. 17–9. 11. 17, po dnevniku *Dir. Post. 2. armade* pri 44. div. (G. M., *La posta militare 1915–23*, str. 226). Tudi v tem primeru zadnji dan poslovanja ni realen iz istega razloga kot pri poštah Dolnje Cerovo, Kozana, Vipolže in Vrhovlje.

Na originalnem seznamu je tudi kak netočen ali morda napačen podatek (primer Vrhovelj, kjer se križajo podatki za november 1917, ko naj bi bila ista pošta istočasno pri 53. in pri 44. diviziji,²⁰ kar je verjetno posledica premeščanja vojaških pošt po kobariškem preboju). Vendar to je do sedaj najbolj popoln seznam, ki bi lahko služil kot osnova za pripravo zbirke italijanskih vojaških pošt v Goriških Brdih. Vojaške pošte so seveda poslovale tudi v neposredni bližini geografskega področja Brd, kot na Ligu, pri mlinu Klinac,²¹ blizu Miščeka v dolini Idrije, Krminu, Koprivnem, Mošu, Ločniku, Plavah in še kje.

¹⁸ Igor Sapač, *Brda in Zgornje Posočje, gradovi in dvorci, Vipolže, Stari grad, Viharnik*, Ljubljana, 2011, str. 321.

¹⁹ Giacinto De Caroli, M. Luisa De Caroli, *Viaggio al fronte*, str. 128 in 142.

²⁰ Giuseppe Marchese, *La posta militare italiana: 1915–23*, Studio filatelico Nico, 1999, str. 242 in 226.

²¹ Prav tam, str. 189.

2. BOSANSKO-HERCEGOVSKI POLK

Vinko Avsenak

Avstro-ogrška zasedba Bosne in Hercegovine

S Sanstefanskim mirom v marcu leta 1878 se je končala vojna med Rusijo in Turčijo, v juniju istega leta pa z mirovno pogodbo na Berlinskem kongresu tako imenovana »velika vzhodna kriza«, ki se je začela v vzhodni Hercegovini z vstajo proti otomanskemu cesarstvu (Nevsinjska puška). Avstro-Ogrska je te nemire izkoristila in z njimi na kongresu prepričevala ostale velesile, češ da Turčija ni sposobna izvesti potrebnih reform na Balkanu, in je odkrito iztegovala svoje lovke proti Bosni in Hercegovini. Sanstefanski mir je Bosni in Hercegovini zagotovil avtonomijo v okviru turškega cesarstva, toda berlinski kongres je obljubljen avtonomijo ne samo odpravil, marveč je določil, da pride Bosna in Hercegovina pod avstro-ogrsko upravo. Kljub srditemu odporu, predvsem muslimanskega prebivalstva, je avstro-ogrška vojska pod poveljstvom generala Josipa Filipovića v krvavih bojih zasedla to balkansko deželo. Zasedba naj bi bila sicer začasna, toda Avstro-Ogrska je leta 1908 Bosno in Hercegovino dokončno vključila v svoje cesarstvo.

Ustanavljanje bosansko-hercegovskih vojaških enot

Nove oblasti so v priključeni deželi začele pospešeno graditi predvsem železnice (zaradi izkoriščanja naravnega bogastva), toda kmalu je sledila tudi vojaška obveznost in vzpostavitev vojske.

Prve čete so bile formirane že leta 1882, a leta 1894 so bosansko-hercegovske enote premogle že štiri pehotne polke s po štirimi bataljoni in s po enim dopolnilnim bataljonskim kadrom. Vsak bataljon je bil sestavljen iz štirih stotnij. Polki so imeli svoje naborne sedeže v Sarajevu, Banja Luki, Tuzli in Mostarju. Nekoliko kasneje so začeli ustanavljati tudi lovske bataljone. Vojna obveza se je začela ob dopolnitvi 20 let starosti. Vojaški rok je trajal 3 leta in 9 let v rezervi. V monarhiji je sicer trajala rezervna služba samo 7 let. Zapisega novincev je bila sestavljena iz samo enega stavka in je glasila takole: *Prisegam vsemogočnemu Bogu, da bom zvest Njegovemu Veličanstvu cesarju in kralju Franzu Jožefu Prvemu in da bom izvrševal vse ukaze meni nadrejenih in višjih, tudi če bom v smrtni nevarnosti.*

Vojake je bilo treba seveda povsem na novo obleči in opremiti. Do leta 1886 so častniki, ki so bili dodeljeni bosansko-hercegovskim enotam iz obstoječe avstro-ogrške vojske, nosili uniforme svojih dotakratnih enot, po tem letu pa so se tudi po oblačilih povsem izenačili z vojaki. Svetlo moder plašč z rdečim ovratnikom (značilni barvi bosansko-hercegovskih enot) in rumeni medenina-sti gumbi s številko bataljona (od leta 1894 dalje tudi s številko polka), svetlo modre hlače in modrosiva jakna in kapa, za častnike muslimanske veroizpovedi pa rdeč fes z modrim repkom so naredili iz navadnega častnika sijajno figuro živih barv. Vojaki so

Vojaško pokopališče v Lebringu (Gradec). V ospredju muslimanski nagrobniki – nišani
(foto Vinko Avsenak)

bili pod pasom nekoliko drugače oblečeni. Nosili so svetlo modre turške *čakšire*, široke hlače, ki so segale pod kolena, in prav tako svetlo modre dokolenke. Na glavi so imeli rdeč fes. Sprva so se z njim pokrivali samo muslimanski vojaki, a kasneje vsi pripadniki bosansko-hercegovskih enot. Le častnikom je ostala prosta izbira med kapo in fesom. Leta 1896 so modri repki na fesu zamenjali s črnimi. Za službo in urjenje so nosili letne hlače iz čvrstega platna. Vsak vojaški novinec je prejel tradicionalno bošnjaško oblačilo *dolamo*, to je kratek, podložen zimski plašč, rokavice brez prstov, šal, dve srajci, spodnje perilo, dolge spodnje hlače, natikače in dva para čevljev. Pod manjšim nahrbtnikom iz telečje kože in jute je nosil še nahrbtnik za naboje. Njegovo opremo so dopolnjevali še pribor za kuhanje, menažka, čutara z usnjeno prevleko in krušnjak iz impregniranega platna.

Vojaki lovskih bataljonov so bili odeti bistveno drugače. Častniki in kadeti so imeli enake uniforme kakor tirolski cesarski strelci, le na klobuku in na okrogli kapi s ščitnikom se je moral tirolski orel umakniti cesarskemu dvoglavemu orlu. Vojaki do čina nadlovca (*Oberjäger*) so nosili plašč, bluzo in hlače, tesno oprijete pod kolonom, iz modrosivega blaga. Hlače so imele ozko, travno zeleno obrobo, medtem ko so bili ovratniki zeleni, gumbi pa gladki. Pokriti so bili s fesom.

Že kmalu po prvih izgubah v prvi svetovni vojni so te uniforme zamenjali, kajti vse preveč so bile vidne za sovražnikovo pehoto. Pisane barve uniform je kakor v vsej kopenski vojski Avstro-Ogrske tudi v bosansko-hercegovskih enotah zamenjala zelenosiva barva (nemško *feldgrau*) in takšne barve je postal tudi fes. Kako so te uniforme izgledale po prvih spopadih, si lahko samo mislimo. Vse huje je bilo proti koncu vojne, ko so zaradi splošnega pomanjkanja volnenim vlaknom primešali razna cenejša vlakna, tudi od kopriv.

Prebujanje narodov monarhije

Habsburško monarhijo je v prvi polovici 19. stol. sestavljalo 12 narodov in več manjšin. Več kot polovico prebivalstva so tvorili slovanski narodi. Ker je bila monarhija v pravem pomenu besede »ječa narodov«, so revolucionarna in nacionalna gibanja v letih 1848–1849 do temeljev pretresla avstrijsko cesarstvo. Po marčni revoluciji na Dunaju se je začela vojna za osvoboditev in združitev Italije. Revolucionarno vrenje je zajelo tudi Češko, Hrvaško in Vojvodino. Na Madžarskem je izbruhnila revolucija, a novo ustanovljena republika je bila ob posredovanju ruskih čet potlačena. Tudi Slovenci so se prebudili. Na znamenitih taborih po vsej Sloveniji so se govorniki zavzemali za zedinjeno Slovenijo in za avtonomijo pod habsburško

Bosansko-hercegovski častniki med pomenkom (iz zbirke Igorja Maherja)

krono. V takih razmerah se habsburška monarhija leta 1859 ni mogla izogniti težkima porazoma v Italiji, pri Magenti in Solferinu, in porazu leta 1866 v vojni s Prusijo. Zaradi prevratniških gibanj je bila avstrijska oblast vse bolj prisiljena v popuščanja in na preurejanje monarhije. Končno je leta 1867 klonila pod pritiski Madžarov in z njimi sklenila nagodbo o dvojni monarhiji, ne da bi se pred tem posvetovala s Slovani. Nastala je Avstro-Ogrska.

Vse te razmere so se seveda odražale tudi v avstro-ogrski vojski. Državotvorna naroda, avstrijski in madžarski, sta imela v vojski vso prevlado. Vojaški jezik je bil nemščina, višji častniki so v veliki večini izhajali iz nemško govorečega prebivalstva. Slovanskih visokih častnikov je bilo v primerjavi s številom prebivalstva malo. Zato so bili tudi slovanski vojaki v izrazito podrejenem položaju, pogosto so bili zapostavljeni in so morali opravljati najtežje naloge in se v večji meri izpostavljati na prvi bojni črti. Ko se je prva svetovna vojna bližala h koncu, so zaradi vse bolj očitnih avtonomnih teženj slovanskih vojakov, njihovih dezerterstev in celo uporov imeli avstrijski poveljujoči častniki nalogo budno spremljati njihove častnike.

Toda po drugi strani so se avstro-ogrške vojaške oblasti dobro zavedale, da brez popuščanj in določenega liberalizma v vojski ne bodo mogle v zadovoljivi meri obvladovati te večnarodne vojske. Prevelik absolutizem bi lahko tudi slabo vplival na borbena moralo in disciplino. Zato so, včasih kar malce presenetljivo, znale popuščati in upoštevati narodnostne značilnosti in poteze vojakov in častnikov. Upoštevale so tudi posebnosti in potrebe vojakov iz Bosne in Hercegovine, še posebej glede njihove veroizpovedi. Tako so si na primer pripadniki 4. bosansko-hercegovskega pehotnega polka na soški fronti, v Logu pod Mangartom, lahko zgradili mošejo, v kateri so opravljali svoje verske obrede.

Značaj bosansko-hercegovskih enot

General pehote Otto Wiesinger je zapisal, da so bosansko-hercegovski vojaki kazali naravno, včasih surovo hrabrost, ki je izhajala iz njihove stare borbene tradicije in težkega življenja. Ti junaki so imeli borbo radi kot sestavni del svojega življenja, bili so nanjo navajeni, toda zanesljivo niso o njej preveč razmišljali. Toda ta naravna hrabrost je bila s precejšnjo vztrajnostjo in modrostjo čvrsto prilagojena neobhodni disciplini in tradiciji stare avstrijske vojske, s čimer je postala plodonska in učinkovita za sodobno bojevanje. Vendar bosansko-hercegovski polki so pri tem povsem zadržali svoj

obraz, imeli so svoje zaprte oddelke vse do konca vojne in njihov značilen način vedenja je bil pametno uporabljen ter deležen primerne vzpodbude. Toda če so veljali za elitne enote in so bili zato v glavnem namenjeni za težke naloge, ne smemo pozabiti na delež častniškega zbora, ki je izkopal to homogeno in v borbi tako primerno vojsko. General Wiesinger še pripominja, da si kljub temu, da je ponosen Nемец, ne bi želel nobenih drugih vojakov tako kot teh otrokov narave, ki jih je bilo sicer včasih treba »priviti«, a so vsako strogost prenašali, če je izhajala iz potreb službe in pravičnosti srca.

Vsi štirje bosansko-hercegovski pehotni polki so se s svojo hrabrostjo, predanostjo in zvestobo odlikovali na srbski, ruski in italijanski fronti. V slednjo je spadala tudi soška fronta. Zaradi različnih nalog so se poveljstva pogosto odločala, da so pošiljala na bojišča posamezne bataljone in ne celotne polke. Tako se je dogajalo, da so se bataljoni enega polka borili istočasno na različnih bojiščih oziroma redkokdaj je bil polk na nekem bojišču z vsemi svojimi bataljoni. Proti koncu vojne je vojska monarhije premogla že 10. bosansko-hercegovskih polkov.

2. bosansko-hercegovski pehotni polk

2. bosansko-hercegovski pehotni polk (BH2) je bil ustanovljen leta 1894 in je od vsega začetka spadal v 11. brigado, ta pa v 6. divizijo graškega III. armadnega korpusa. Njegov naborni sedež je bil v Banja Luki, toda njegovo poveljstvo, I., II. in IV. bataljon ter strojnični oddelek so bili nameščeni v tako imenovani Novi dominikanski kasarni v Gradcu (Grenadiergasse 8), III. bataljon s strojničnim oddelkom pa v Banja Luki. Toda v novembru 1915 se je polk preselil v Lebring, kraj 20 km južno od Gradca. Tam so postavili veliko barak in pa precej veliko bolnišnico, v kateri se med vojno niso zdravili samo pripadniki tega polka, marveč še mnogih drugih polkov in ujetniki. Tabor je stal na ravnici južno od kraja, tik ob železniški progi in je med drugim služil tudi za redno vadbo novincev. Danes je tam velika industrijska cona in na nekdanjo vojaško prisotnost spominja le vojaško pokopališče na drugi strani avtoceste. Pokopališče leži na idiličnem kraju, na obronku gozdička, in je vzorno oskrbovano. Na njem počiva 1670 vojakov monarhije, med katerimi 805 iz Bosne in Hercegovine. Zadnje počivališče so na njem našli tudi mnogi slovenski vojaki iz vseh slovenskih polkov in pa 437 italijanskih, ruskih, romunskih in srbskih ujetnikov. Na pokopališču v zadnjem tednu oktobra oblasti in razna društva prirejajo vsako leto slovesnost, s katero se poklonijo spominu na umrle.

Srbsko bojišče

Po izbruhu prve svetovne vojne je Avstro-Ogrska 14. avgusta 1914 poslala na srbsko bojišče 2. in 5. armado, ki naj bi s severa vkorakali v Srbijo, medtem ko je 6. armada pod poveljstvom topniškega generala Oskarja Potioreka, ki je bil tudi vrhovni poveljnik na srbski fronti, napadla Srbijo preko Drine na črti od Bjeline do Višegrada. V to armado je spadal XV. korpus, ki je imel v svoji sestavi 48. pehotno divizijo (poveljnik podmaršal Eisler), ki sta jo sestavljali 11. in 12. gorska brigada. V slednji je bil med drugim tudi III. bataljon 2. bosansko-hercegovskega polka. 48. pehotna divizija je na desnem krilu armade že 20. avgusta napadla hribovje pri Višegradu. Toda napad ni obrodil sadov, kajti prav v tistem času je morala 2. armada na hitro odriniti na rusko fronto, kar je spravilo 5. armado pri Šabcu v težave, a 6. armada je morala čez Drino nazaj na izhodiščne položaje. Šele 22. oktobra je uspelo novo formirani črnovojniški bojni skupini pod poveljstvom topniškega generala Wurma, sestavljeni iz Bosancev, Dalmatincev in Tirolcev, ponovno zasesti Višegrad. III. bataljon, ki se je že 28. septembra odlikoval v bojih na Biljku, je 8. novembra ponovno blestel pri zavzetju Zavlake in doline Jadra. Ko se je začela nova ofenziva, so bataljonu spet zaupali najtežje naloge. 26. novembra je skupaj z drugimi enotami napadel pomembno strateško točko, hrib Bukvo, in jo zavzel. V bojih se je s svojo strojnično skupino odlikoval predvsem nadporočnik Gojkomir Glogovac, po rodu Hrvat, in za zasluge prejel najvišje avstro-ogrsko odlikovanje za častnike, red Marije Terezije in s tem naziv barona. V decembru je bil bataljon od srditih bojev povsem izčrpan in je štel le 200 pušk. Vsa 6. armada je nujno potrebovala počitek in se je spet umaknila čez Savo in Drino. Od tu so se Bosanci v maju 1915 napotili na soško fronto.

Boji v Galiciji

Trije bataljoni, I., II. in IV., ki so bili nameščeni v Gradcu, so dne 15. avgusta 1914 sedli na vlak in se odpeljali v Galicijo, na rusko fronto. Polk je spadal pod 11. pehotno brigado, ta pa v 6. pehotno divizijo, ki je skupaj z 28. pehotno divizijo, 3. konjeniško brigado, 3. brigado poljskega topništva in 4. brigado trdnjavskega topništva tvorila III. armadni korpus, kateremu je poveljeval pehotni general Emil Colerus von Geldern. Korpus je spadal v 7. armado, kateri je poveljeval konjeniški general, baron Karl von Pflanzer-Baltin. Po krvavih spopadih pri Zloczowu in Zlati Lipi je moral polk po zagriženi bitki za Lvov 2. septembra prepustiti mesto Rusom. Poveljnik polka, polkovnik Ernst Kindl, je padel in njegovo mesto je prevzel

major Mihajlič. Potem se je polk 8. in 9. septembra odlikoval v srditih bojih za Grodek, v katerih je neustrašni narednik Alagić s strojnico odločilno posegel v bitko in si s tem prislužil prvo polkovno zlato medaljo za hrabrost. Toda avstro-ogrsko vojska je morala na pot umika po več zaporednih porazih, katerim so se pridružile še težave s kolero. Polk se je moral med splošnim umikom pomakniti nazaj do Karpatov. Rusi so pritisnili preko Dunajca proti Krakovu in zapretili z obkolitvijo. Januar 1915 je bil na splošno zelo težek mesec za vse avstro-ogrške enote, ki so na Karpatih v globokem snegu in hudem mrazu držale 400 km dolgo fronto. Konec februarja je nastopila hitra otoplitev, ki je prinesla nove težave s poplavami in globokim blatom. Polk je bil takrat dodeljen XIII. korpusu, kateremu je poveljeval pehotni general, baron Adolf von Rhemen zu Baremsfeld. Tudi ta korpus je spadal pod 7. armado. Polk je imel nalogo braniti južno, desno krilo fronte. Toda potem je 6. pehotna divizija pod poveljstvom podmaršala kneza Schönburga zgodaj spomladi polagoma prešla v protiofenzivo in Bosanci so 14. junija 1915 prišli do obrežja Dnjestra. 16. junija je bil polk razporejen pri kraju Okno, 10 km zahodno od Horodenke. V hudih bojih se je izkazal predvsem II. bataljon pod poveljstvom stotnika Durlacha, ki je v silovitem napadu tudi padel. 21. julija se je polk ponovno zapletel v težke boje pri Duninovu. Praporščak Edelsbrunner je v naskoku zavzel severni del kraja, vendar so ga Rusi od tam kmalu pregnali. Toda vrli praporščak se je navidezno umaknil, potem pa silovito jurišal na ruske položaje in jih zavzel. Duninov je bil spet v bosanskih rokah. Za ta uspeh je Edelsbrunner prejel zlato medaljo za hrabrost. V zadnjih dveh mesecih je imel polk tako težke izgube (padel je tudi polkovni poveljnik Mihalić), da so ga umaknili v rezervo. Poveljstvo je prevzel polkovnik Hanika, poveljstvo I. bataljona major Mauretter, poveljstvo II. bataljona pa stotnik Tassilo. V septembru je bil polk razvrščen pri Sinkovu ob veliki pentlji Dnjestra, na katerem so Rusi držali močno mostišče. 3. septembra sta I. in IV. bataljon potisnila Ruse nazaj. Toda ti so se nenehno vračali in obe strani sta več dni krvaveli v divjih bližinskih bojih. Na koncu so Rusi napade na mostišče opustili. Bosanci, ki so zajeli 4400 ruskih vojakov, so morali velik bojni uspeh drago plačati. V IV. bataljonu sta ostala za boj sposobna le še 2 častnika in 187 vojakov. Toda čez dva dneva je prispel na pomoč 14. pohodni bataljon in prinesel nujno potrebne okrepitve. Rusi so 7. oktobra 1915 silovito napadli na fronti pri Tarnovu in prebili nemške položaje. Čerkeški polki so tako močno napadli 6. graško divizijo, da se je ta morala umakniti. Zaradi preureditve vojaških sil na fronti je 7. armada umaknila 6. divizijo s fronte in jo premestila na soško fronto.

V Črni Gori

Pod poveljstvom kralja Nikole I. Petrovića Njegoša je črnogorska vojska kot srbski zaveznik takoj na začetku vojne zasedla 1750m visoki Lovčen, s katerega je ogrožala avstro-ogrsko vojno pristanišče v Kotskemu zalivu. Toda ko je srbska vojska proti koncu leta 1915 izgubila vojno, so se nad Črno goro zgrnili črni oblaki. S severa se je preko albanskih in črnogorskih gora umikala potolčena srbska vojska z bolnim kraljem Petrom I. Karađorđevićem na čelu. Napredujoča avstro-ogrsko armada pod poveljstvom generala Kövessa je 7. decembra vdrla v Črno goro in po dvodnevem težkem obleganju je 10. januarja padel Lovčen. Ko je 13. januarja padla še prestolnica Cetinje, je bilo s tem vojne v Črni gori konec. 25. januarja so se vdale še preostale enote in kralj je preko Rima odšel v begunstvo v Francijo. Bitke za Lovčen se je udeležil tudi V. bataljon 2. bosansko-hercegovskega polka pod poveljstvom majorja Starkla. Po padcu Črne gore so ga premestili na Južno Tirolsko, kjer se je v sestavi 21. gorske brigade pod poveljstvom generalmajorja Goigingerja odlikoval predvsem v gorah nad Pustersko dolino.

V Romuniji

Romunija je bila prvi dve leti vojne v prijateljskih odnosih s centralnimi silami, toda previdno je čakala na razplet in ostajala nevtralna. Toda ko je v juliju 1916 ruski general Brusilov z veliko ofenzivo uspel prodreti, se je Romunija postavila na stran antante in s 600.000 možmi napadla Avstro-Ogrsko, ki je imela na mejnem področju razporejenih samo 25.000 mož v mešanih enotah pod poveljstvom generala Arza. Med njimi je bil tudi VI. bataljon 2. bosansko-hercegovskega bataljona, ki je bil ob romunski napovedi vojne nastanjen v Lebringu in je pod poveljstvom stotnika Malačaka v septembru 1916 krenil na romunsko fronto. Tudi ta bataljon se je po obstoječih poročilih izkazal v težkih bojih na Sedmograškem (Transilvanija), kjer so združene nemške in avstro-ogrsko sile (9. nemška in 1. avstro-ogrsko armada) pod poveljstvom nemškega generalpolkovnika Mackensena do konca leta 1916 premagale romunsko vojsko in zavzele večji del države.

Na Soči

4. maja 1915 je Italija odpovedala vojaško zvezo z Nemčijo in Avstro-Ogrsko, ki jo je z njima sklenila leta 1882, in 23. maja napovedala Avstro-Ogrski vojno. Od banjaluškega polka je prišel na

jugozahodno fronto III. bataljon, ki se je prej bojeval na srbski fronti in kateremu je poveljeval major Ružičić. Bataljon se je izkazal že v prvih soških bitkah. V drugi, od 17. julija do 10. avgusta 1915, se je boril na zahtevnem Šmihelu (danes Debela Griža, ital. San Michele), konec avgusta pa je prišel na koroško fronto, kjer si je 6. septembra 1915 nabral novih lovorik predvsem z zavzetjem gore Findéning-Kofel. V kritju topov in minometov 12. gorske brigade je v silovitem jurišu vrgel sovražnika s prelaza Lodinut in gore Findenig. S tem so Bosanci prestavili bojno črto na italijanska tla in odprli pot proti dolini zgornjega toka Chiarza. V novembru 1915 se je bataljon spet znašel na soški fronti, in sicer na goriškem mostišču. Poročila za 12. december 1915 omenjajo junaške boje tega bataljona na Prižnici, na kateri je zadrževal srdite napade premočnega sovražnika. Sredi decembra 1915 se je na soški fronti ponovno združil s svojim polkom in z njim ostal do konca vojne.

Ostale tri bataljone so na jugozahodno fronto premestili z ruskega bojišča 14. oktobra 1915. Bataljoni so bili 27. oktobra v Šempasu v sestavi 6. pehotne divizije pod poveljstvom podmaršala Schönburga, in sicer dva bataljona v 12. pehotni brigadi (polkovnik Müller), en bataljon pa v 16. pehotni brigadi (polkovnik Testa).

Pokrajina in narava sta bili tu na Krasu povsem nekaj drugega kot na ruski fronti. Poleg vseh težav so se pojavila nova nevarnost – kamenje in kamniti odkruški. Tu ni bilo strelskih jarkov kot v Galiciji niti zavarovanih povezav z zaledjem, marveč samo kamniti, suho zidani zakloni. Poleg tega je ledeno hladna kraška burja pihala do kosti. 1. novembra je sovražnik po triurnem bobnečem ognju divje napadel pri Petovljah, a Bosanci so napad odbili z odločnim protinapadom. Potem se je polk namestil na samem Šmihelu, na katerem je prelival kri tudi v naslednjih dveh soških bitkah. 13. novembra je sovražniku uspelo zavzeti okrog 600 korakov strelskega jarka, toda v nočnem protinapadu so ga Bosanci spet pridobili nazaj. Samo ta boj je Italijane po njihovih lastnih navedbah stal izgube 8 častnikov in 476 mož. Dan zatem so italijanske jurišne enote pri Petovljah v naskoku predrle strelske jarke na dolžini 400 korakov in skušale v kritju noči prodor še nadaljevati. Spet so Bosanci po odločnem nastopu zamašili vrzel. 15. novembra se je isto zgodilo na vrhu Šmihela. Tokrat so Bosanci planili v napad skupaj z 8. lovskim bataljonom. Snežni metež je 16. in 17. novembra prinesel malce predaha, toda že 24. novembra so Italijani spet napadli. Njihov poskus je vnovič propadel in tako se je tudi četrta ofenziva končala zanje brezuspešno. Vendar bosanski polk je bil po teh bojih tako izčrpan, da so ga morali poslati

*2. bosansko-hercegovski polk na pohodu po Trenti pred prebojem pri Kobaridu
(iz zbirke preslikav Vinka Avsenaka)*

na počitek v Renče, kjer so ga popolnili s pohodnimi bataljoni in od koder je potem odšel na tirolsko bojišče.

Asiaška planota – spomladanska ofenziva 1916

Načelnik avstro-ogrskega generalštaba, Conrad von Hötzendorf, je v začetku 1916 načrtoval močan in širok sunek s tirolskih gora proti Jadranskemu morju, s katerim bi italijanskim silam na soški fronti prišli za hrbet in jim presekali povezave s širšim italijanskim zaledjem. Toda zaradi neobičajno velikih snežnih padavin, so morali »kazensko« ofenzivo (nem. *Strafexpedition*) prestaviti do sredine maja. 6. pehotna divizija, v katere sestavi je polk bil, je dobila nalogo, da uniči zadnje sovražnikove zapore pred vstopom na italijansko ravnico. 5. bataljon se je v tem času skupaj s V. bataljonom 1. bosansko-hercegovskega polka in s 3. bosanskim lovskim bataljonom boril na odseku št. V v Pusterski dolini. 29. maja so deli polka na področju severno od Monte Fiara prvokrat neposredno posegli v boje spomladanske ofenzive in pognali v beg bersaljerjski polk. S tem je bila odprta pot proti zgornji dolini Campa Mula. 1. junija se je 6. pehotna divizija v tej dolini zbrala in se postavila pred visoko štrleči kamniti blok Melette (Fior). 11. brigada je prejela ukaz, da ta mogočen vrh osvoji iz doline reke Brente.

Naskok na Monte Meletto (Monte Fior)

Že 2. junija je podpolkovnik von Brunfaut, poveljnik 11. brigade, zapovedal 27. pehotnemu polku napad. Polk je 3. junija dosegel ravan zahodno od glavnega vrha. Medtem so Bosanci prodrli do planine Mandrielle, a jih je zamenjala 8. gorska brigada, tako da so se napotili na Campo Mulo. 5. junija je poveljstvo brigade ukaz obnovilo. II. in IV. bataljon 27. pehotnega polka sta krenila proti območju med gorama Meletto in Castelgombertom, medtem ko je III. bataljon tega polka moral napredovati južneje. III. bataljon 2. bosansko-hercegovskega polka je imel nalogo, da sledi »belgijskemu« IV. bataljonu, da bi mu bil med naskokom v pomoč. I. in IV. bataljon banjaluškega polka sta kot brigadni rezervni enoti imela nalogo napredovati preko planine Slapeur.

Zaradi hudih izgub, ki so jih povzročile italijanske strojnice in topniški ogenj, je napad na planoti vzhodno od planine Slapeur zastal. Zato je III. bataljon bosansko-hercegovskega polka skušal prodreti v kritju noči, iznenaditi sovražnika z zahodne strani in zavzeti vrh Melette preko kote 1559. Mlademu poročniku Eckerju je uspelo, da je s 100 možmi vdrl v sovražnikov strelski jarek. Toda v gostem ognju mu večje enote niso mogle slediti in junaška skupina je svojo drznost plačala z življenjem. Padli so do zadnjega moža.

7. junija je poveljstvo brigade izdalo naslednji ukaz: »27. pehotni polk mora naskočiti Castelgomberto, 2. bosansko-hercegovski polk pa Meletto (Fior). V ta namen bo topništvo postavilo dodatno težko baterijo in možnar. Ti topovi bodo streljali do 10. ure. Temu bo sledil enourni zaporni ogenj celotnega topništva. Pehota bo krenila ob 11. uri. Istočasno bo topništvo izvajalo rušilni ogenj. Točen čas začetka in konca bo določil podpolkovnik Duić kot poveljnik jurišne enote in vodja te operacije. 27. polk mora napredovati levo od bosanskega polka v smeri proti Castelgombertu in sedlu med njim in Meletto, njegov II. bataljon pa na desnem krilu držati stik z Bosanci.«

Bosansko-hercegovskem polku pa so bila izdana naslednja navodila: »Na desnem krilu se bo podpolkovnik Stevo Duić s III. bataljonom, s polovico IV. bataljona in s strojnično skupino pomikal okrog 700 korakov jugozahodno od kote 1824, levo pa major Adalbert Glossner s I. bataljonom in s strojnično skupino. Na planini Slapeur bo čakal major Karl Payer s pol IV. bataljona kot brigadna rezerva. Skupina Glossner mora po zavzetju položajev na vrhu napredovati naravnost proti vrhu Miele, skupina Duić pa zavzeti sovražnikovo bojno črto na jugovzhodni strani. Po zapornem ognju bo za 5 minut nastopil bobneči ogenj, potem bo za 5 minut prenehal in se potem spet 5 minut nadaljeval. Temu bo sledil juriš. Med ognjem se morata skupini podpolkovnika Duića (9., 10. in 12. stotnija) in skupina

Glogovca (strojnična in saperska četa) zbrati okrog 450 korakov od sovražnikovih položajev pri neki gmoti skal. 13. in 14. stotnija nadporočnika Bošnjakovića morata pri tem podpirati omenjeni skupini.«

7. junija je okrog 10. ure na gorski masiv legla gosta megla. Pehota je krenila točno ob zapovedani uri, čeprav zaporni ogenj na več mestih ni dosegel svojega cilja in so patrolje javljale, da so sovražnikovi strelski jarki nedotaknjeni in povsem zasedeni. V tistem trenutku se je izkazal praporščak Siegelhuber. S svojima obema strojnicama je prikoval sovražnikovo pehoto na tla in olajšal enotam prodor, tako da se je lahko I. bataljon sovražnikovim strelskim jarkom približal na 300 do 400 korakov. Ko se je ob 18. uri začela megla dvigovati, je podpolkovnik takoj zahteval posredovanje topništva. Ob tej podpori so jurišni oddelki lahko prodirali naprej. V njihovo zaščito so oddelki 11. pehotnega polka s kote 1732 zasuli sovražnikove položaje z ognjem pušk in strojnic. Na žalost samo z razdalje okrog 1900 korakov. Ker so bili jurišniki deloma že 400 metrov od sovražnikovih položajev, je ta ogenj napravil v lastnih vrstah več škode kot koristi. Med drugimi je bil ranjen tudi poročnik Šinkovec. Treba je bilo torej ukazati preusmeritev ognja, toda 20 dragocenih minut je bilo izgubljenih. Ob 19²⁰ je poveljnik napadalcev zahteval podaljšanje topniškega obstreljevanja do 20. ure. Skupina, ki jo je vodil podpolkovnik Duić, je namreč imela

*Na tečaju jurišnikov v mestu Tenna (Lago di Caldonazzo) v marcu 1917.
Ob zidu stoji s fesom na glavi večkrat odlikovani stotnik iz BH2, Sigmund Gandini.
(iz zapuščine Vinka Vrhunca)*

izgube od sovražnikovega topniškega ognja z boka in hrbta. Kljub temu je stotnik Glogovac ob 20. uri s svojo razporejeno skupino planil v napad po strmeh, nezaščitenem pobočju. Deset minut zatem je krenil v napad tudi I. bataljon (stotnik Barta), ki je že ob 20²⁵ dosegel sovražnikove strelske jarke na severnem pobočju gore in jurišal z bajoneti. Četovodja Huse Škorić je obvladal italijansko strojnično skupino. Medtem so bile ostale jurišne skupine že povsem blizu sovražnika. Tedaj je podpolkovnik Duić ob 20³⁵ ukazal hornistom, da zatrobijo v znak naskoka, nakar se je ves bosansko-hercegovski polk z gromkim »hura!« vrgel na sovražnika. Po divjem boju prsi ob prsi je bila ob 20⁴⁵ Melette v bosanskih rokah. Bosancem se je pridružila še 1. stotnija 27. pehotnega polka z nadporočnikom Schwarzom. Italijani so se še posebej ogorčeno branili poleg samega vrha Melette. Po bosanski zasedbi vrha se je neka njihova skupina razporedila na oddaljenosti samo 50 metrov. Polkovnik Duić je takrat opazil, da se ji skušata priključiti še dve stotniji. Takoj je ukazal, da se jurišna skupina majorja Payerja in strojnični oddelek stotnika Glogovca razporedita na desni strani. Na vrhu Melette se je nahajala skupina stotnika Glossnerja, nadporočnika Bošnjakovića in strojnični oddelek poročnika Kunza. Vzhodno od kote 1559 se je poleg skupine stotnika Glogovca postavil nadporočnik Steiner s pol stotnije. V tem razporedu so avstro-ogrske enote pričakale italijanske in vse njihove protinapade odbile. Ti so sicer trajali do mraka naslednjega dne (8. junij), ko so se italijanske enote začele umikati proti Monte Miele.

Poveljnik 11. brigade, polkovnik Brunfaut, je v poročilo o zavzetju Melette zapisal naslednje: *2. bosansko-hercegovski polk, ki je nosil glavno breme napada, se je z junaško držo v najtežjih pogojih in ob hudih žrtvah ovenčal s slavo in njegovo junaško dejanje se bo še posebej zapisalo v vojno zgodovino.*

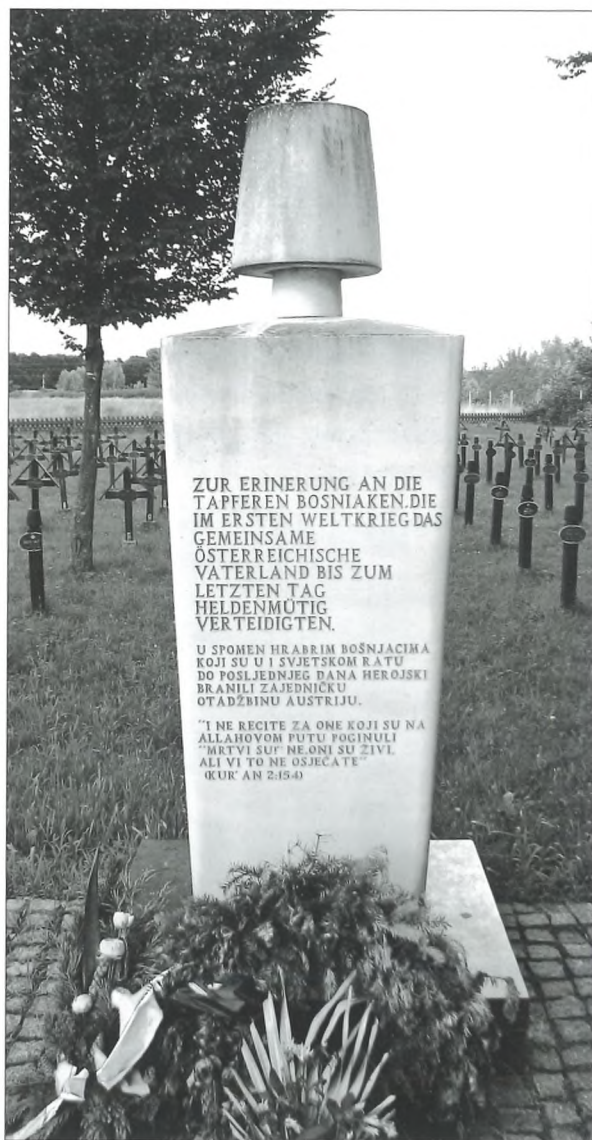
Primeri junaštva pri zavzetju Melette so bili številni. Tudi Šerif Miljković, 10-letni mladenič iz Kladuše, vojak 15. čete IV. bataljona se je izkazal. V bojnem zanosu je stekel proti italijanskemu strojničnemu oddelku, uspel vdreti v strelski jarek in onesposobiti posadko. Potem je snel strojnico s podstavka in se vrnil do svoje enote. Po koncu bojev je poiskal polkovnika Duića in mu osebno predal bojni plen.

Bosanci so skupaj z ostalimi enotami resnično izbojevali imenitno in odmevno zmago. Zato ni slučaj, da se v počastitev tega zavzetja vsako leto 7. junija na Meletti zbere velika množica pohodnikov in ljubiteljev zgodovine, seveda še posebej iz Bosne.

Polk se je kasneje uspešno boril še na asiaški planoti in Monte Pasubiu. 8. aprila 1917 je bil spet na področju Sedmih občin (Colombaro in Zebio), od koder se je sredi oktobra vrnil na soško fronto, kjer se je že pripravljala zadnja, 12. soška bitka.

Preboj pri Kobaridu

Polk je bil na soški fronti dodeljen I. korpusu pehotnega generala Alfreda Kraussa oziroma 55. pehotni diviziji generalmajorja

Spomenik padlim vojakom iz BH2 na pokopališču v Lebringu (foto Vinko Avsenak)

Schwarzenberga. 12. septembra 1917 je nemški generalštab izdelal načrt za preboj italijanske fronte med Tolminom in Bovcem. Napad naj bi izvedla 14. nemška armada, v kateri je bilo osem avstro-ogrskih in sedem nemških divizij. Kraussov I. korpus je pri preboju fronte igral ključno vlogo. Njegova naloga je bila zasesti črto med Skutnikom (1720m) in Kobariškim Stolom (1673m) nad dolino reke Učje zahodno od Žage in nato napredovati proti Čenti (Tercentu) in Tilmentu. Njegova druga naloga je bila napad z Rombona proti prelazu Prevala ter pomoč III. korpusu, ki je napadal v smeri proti Kobaridu. 2. bosansko-hercegovski polk je bil razporejen v naslednje odseke: poveljnik polka, polkovnik Mihalić s svojim štabom, I. bataljon (stotnik Puteany) in strojnična stotinja na hrbtni strani Krna, IV. bataljon (podpolkovnik Bizzaro) in strojnična skupina za napad na vrh Krna in III. bataljon (podpolkovnik Coudenhove) s strojnično stotnijo za napad z Javorščka in za podporo tamkajšnjega 7. pehotnega polka. Združena ofenziva se je začela z bobnečim ognjem, kateremu se je pridružilo še obstreljevanje s plinskimi granatami. Tudi pripadniki 2. bosansko-hercegovskega polka so pri Bovcu prvokrat doživeli plinski napad. Toda prvi dan zmagoslavnega preboja med Bovcem in Tolminom, 24. oktobra, je posegel v boj samo IV. bataljon, ki je naskočil vrh Krna. Med napredovanjem se je z Vršiča odlomila velika skala in ubila bataljonskega pribočnika, poročnika Petra Clossa. Preboj je uspel in polk se je 27. oktobra ponovno združil v Breginju, kjer si je privoščil enodnevni počitek. Nato so ga vključili v 38. pehotno brigado polkovnika Zedwitza.

Polk je imel kmalu spet priliko, da se izkaže v bojih za prehod preko naraslega Tilmenta pri Corninu. 8. novembra je prispel na področje Belluna (Monte Cavallo, Quero) in se potem boril na gorskem masivu Monte Grappa. V teh bojih se je med drugimi proslavil tudi stotnik Sigmund Gandini, ki je zapustil zanimive in pomembne spomine tega polka.

Korpus Orient

V prvih mesecih leta 1918 je bil na področju Beograda ustanovljen korpus Orient, v katerem je služil po en bataljon bosansko-hercegovskih polkov št. 1, 2 in 3 in dve stotniji iz 5. bosansko-hercegovskega lovskega bataljona. Poveljeval mu je eden od junakov znamenitega boja za Monte Meletto, podpolkovnik Stevo Duić. V njem je služil tudi stotnik Gojkomir Glogovac in drugi odlikovanci. Korpus je bil pravzaprav ustanovljen za varovanje bagdadske železnice, toda po propadu avstro-ogrške ofenzive na Piavi se je znašel na italijan-

skem bojišču. To potrjuje, da je imelo vrhovno poveljstvo popolno zaupanje v te bosansko-hercegovske enote, preizkušene na vseh bojiščih.

Konec vojne in odhod domov

Po propadli avstro-ogrski ofenzivi na Piavi, ki se je začela 15. junija 1918, je vojna sreča donavski monarhiji usodno obrnila hrbet. Veliko pomanjkanje opreme, streliva in hrane je povzročilo številna dezerterstva, padec morale in discipline. Ko je 27. oktobra še Madžarska odpoklicala svoje enote s fronte, je bilo vojne na jugozahodni fronti praktično konec in 4. novembra je bilo objavljeno premirje. Bosanci na Monte Grappi so se borili še 30. oktobra, potem pa je orožje utihnilo. Manjši del polka je zaradi dogovorov v okviru pogajanj med Italijo in Avstro-Ogrsko padel v italijansko ujetništvo, toda večji del se je srečno vrnil v domovino.

Viri:

- Bundesministerium für Landesverteidigung, *Das bosnisch-herzegowinisch Infanterie-Regiment Nr. 2 im Weltkrieg 1914 bis 1918*, Dunaj, 1971.
- Werner Schachinger, *Die Bosniaken kommen! 1879-1918 Elitetruppen in der k.u.k. Armee*, Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, 1994.
- Nijaz Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1918-1918*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- Ahmed Pašić, *Bošnjaki na soški fronti*, Kulturno športno društvo Bošnjakov »Biser«, Jesenice in Gorenjski glas, Kranj, 2007.
- Vinko Avsenak, *Mošeja v Logu pod Mangartom*, Revija Na fronti št. 4, Nova Gorica, 2006.

ITALIJANSKA OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST O AVSTRO-OGRSKI VOJSKI V GALICIJI V LETU 1914

Matjaž Bizjak

O vstopu Italije v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil, ki je bil časovno in vsebinsko dobro politično preračunan, so slovenski zgodovinpisci in ljubitelji zgodovine prve svetovne vojne že veliko pisali, zelo malo pa o sami Italiji do njenega vstopa v vojno. Italijanski politični in vojaški arhivi so zelo bogati in v veliki meri neraziskani, po drugi strani pa je prav za leto 1914 ta italijanska dokumentacija zelo pomembna, saj je Italija obdržala veleposlanike in vojaške atašeje v vseh vojskujočih se državah, vključno z malimi državami, kakršni sta bili Srbija in Črna gora. Vsi ti diplomati so Rimu redno poročali in iz njihovih poročil, ki so v primeru vojaških ataševov vojaško suhoparna in sumarna, je mogoče izluščiti istočasna dogajanja v vseh evropskih prestolnicah tistega časa, ko je vojna dejansko »počasi«¹ prihajala v ospredje. V tem oziru je bilo z italijanske strani največ pozornosti namenjeno Avstro-Ogrski. To je po eni strani razumljivo, saj se je italijanska stran, predvsemu političnemu zavezištvu navkljub, vedno čutila ogrožena od večje sosedice, po drugi strani pa so se že pojavljale želje po »nekaj več«² in ta »nekaj več«³ je šel na račun Avstro-Ogrske. Ohranjene so obveščevalne ocene o moralnem stanju slovenskega in hrvaškega prebivalstva ob meji z Italijo, ki naj bi bilo po poročilih italijanskih obveščevalcev celo naklonjeno italijanski zasedbi. Italijanska ob-

veščevalna služba je pripravljala tudi natančna poročila in študije o etnični sestavi prebivalstva v Istri kot tudi o politični usmerjenosti tam živečih večinskih Italijanov. To so zelo zanimive zadeve, vendar nas bodo v članku zanimali predvsem italijanski pogled in podatki, vezani na začetne hude poraze avstro-ogrske vojske na vzhodni fronti v letu 1914. Ti so dvignili »krila«⁴ italijanskim političnim in vojaškim stremljenjem, ki so, kar je pogostokrat premalo poudarjeno, čez slabo leto v veliki meri botrovala italijanski odločitvi za vstop v vojno. Iz operativne dokumentacije italijanskega generalštaba kopenske vojske, ki sicer ni tema tega članka, je namreč razvidno, da so italijanski vojaški analitiki moč in bojno sposobnost avstro-ogrske vojske zaradi jesenskih in zimskih porazov 1914–1915 krepko podcenjevali, kar je vodilo do nekaterih napačnih zaključkov in odločitev, ki so najprej pripeljale do soške fronte, potem pa celo do enega najhujših porazov, kar jih je doživela antantna vojska v prvi svetovni vojni.

Italijanska obveščevalna služba je moč avstro-ogrske vojske v času izvajanja njene mobilizacije leta 1914 ocenjevala na okoli 3.000.000 vojakov, tem pa je bilo po njenih ocenah treba dodati še 227.312 nabornikov letnika 1893, ki bi morali biti na služenje vojaškega roka vpoklicani konec leta 1914. Italijanski obveščevalci so tako julija

Skica iz dnevnega poročila (26. oktober 1914) o dogajanju na vzhodnem bojišču, ki ga je pripravila italijanska kopenska vojska.

1914 ocenjevali, da bi končna številčna razdelitev celotne avstro-ogrske vojske izgledala takole:

- Avstro-ogrska vojska bi skupaj štela 1.374.969 vojaških obveznikov, od tega 382.189 vojaških oseb v aktivni vojaški službi, 567.979 v aktivni rezervi in 470.239 mož, ki bi jih lahko dodatno vpoklicali.
- Avstrijsko domobranstvo naj bi imelo 43.802 pripadnikov v aktivni vojaški službi, 182.750 vojakov v rezervi in 172.405 vojaških obveznikov, ki bi jih lahko dodatno vpoklicali.
- V madžarskem domobranstvu naj bi aktivno služilo 38.300 pripadnikov, 151.941 bi jih bilo v rezervi, 138.000 pa bi jih lahko dodatno vpoklicali.
- Črnovojniške enote v avstrijskem delu monarhije so italijanski obveščevalci ocenili na 464.360 mož, v madžarskem pa na 376.727, skupaj naj bi torej črnovojniške enote šteje 841.087 mož.

Potemtakem naj bi avstro-ogrska operativna vojska štela skupaj 2.102.173 vojakov, v vseh kategorijah pa bi Avstro-Ogrska, vključno z generacijo 1893, lahko vpoklicala pod orožje skupaj 3.170.572 vojakov. Ni popolnoma jasno, na čem je ta ocena slonela, zelo verjetno bolj ali manj na javnih virih in ocenah, vendar je bila dokaj blizu dejanskim podatkom.

Generalštab italijanske kopenske vojske je julija 1914 začel izdajati tudi informativne obveščevalne biltene, v katerih je bil opisan strateški položaj na posameznih bojiščih, poudarek je pa bil na delovanju avstro-ogrske vojske. Ni jasno, ali so bili ti bilteni izdani vsak dan oziroma kakšen je bil časovni razmak med posameznimi izdajami. Bili pa so posredovani vsem pomembnim vojaškim strukturam kot tudi italijanski vladi, kralju in drugim pristojnim izven vojaških vrst.

Italijansko stran je vse do njenega vstopa v vojno zelo zanimalo, kako uspešna je ta »masa« avstro-ogrskega vojaštva predvsem na ruski fronti in manj na srbski. Podatke o stanju in dogajanju na vzhodni fronti je pridobivala iz dveh virov, in sicer iz tujega časopisja in od vojaških atašejev. Med tujimi časopisi so prevladovali avstrijski, nemški in francoski. V arhivih ni mogoče zaslediti prevodov in analiz ruskega časopisja, vendar je to italijansko veleposlaništvo v Rusiji skoraj zagotovo počelo. Vsi podatki so bili zelo splošni, cenzurirani in zgolj informativni. Podatki, pridobljeni s tipičnimi obveščevalnimi metodami, so bili v tem času velika redkost, kar gre predvsem na račun dejstva, da italijanska vojska ni razpolagala s dobro organizirano obveščevalno službo, ki bi imela razvito obveščevalno

mrežo globoko v notranjosti Avstro-Ogrske. V tem času so bili obveščevalci predvsem avstro-ogrski državljani italijanske narodnosti, zaradi česar je v vojaških arhivih mnogo poročil in študij dogajanja v obmejnem pasu, zelo redki pa so kvalitetni (podčrtal M. B.) vojaški podatki o dogajanjih na ruski in srbski fronti. Dve redki obveščevalni poročili, ki se dotikata dogajanj na vzhodni fronti, bomo analizirali v nadaljevanju. Posledično so vojaške ocene vzhodne fronte prvenstveno temeljile na poročanju obeh vojaških atašejev, kot zanimivost pa lahko navedemo, da niso ohranjena poročila italijanskega vojaškega atašeja v Berlinu, čeprav so zagotovo bila posredovana v Rim. Prvenstvena naloga vseh italijanskih pa tudi drugih vojaških atašejev tistega časa je bila zbiranje podatkov o organizaciji oboroženih sil, vojaški moči in vojnih namenih države, v kateri so bili akreditirani. Se pravi, da je šlo za čisto obveščevalno nalogo, medtem ko so bile protokolarne in diplomatske naloge drugorazrednega pomena. V tem oziru je treba po začetku prve svetovne vojne obravnavati tudi zbiranje podatkov o poteku dogajanj na frontah in vseh elementov, povezanih s potekom bojnih operacij.

Že januarja 1914 je generalštab italijanske kopenske vojske pripravil tudi analizo strukture, operativne sposobnosti in številčnega stanja ruske vojske, ki pa je bila bolj ali manj povzetek uradnih ruskih podatkov, objavljenih v časopisju. Posledično so avtorji te analize moč ruske vojske precejevali in v svojih ocenah pretiravali. Njeno mirnodobno sestavo so ocenjevali na 1.385.000 vojakov, v vojnem času pa bi po njihovem mnenju štela 5.600.000 pripadnikov. Rusija bi po teh ocenah v primeru vsesplošne evropske vojne na svojo zahodno fronto lahko napotila celo do 18.000.000 ljudi, kar je bilo popolno pretiravanje. Ruska vojska naj bi imela težave predvsem v zagotavljanju častnikov (samo 14.000) kot tudi v počasni mobilizaciji in večnemu vprašanju, kako zaradi slabe komunikacijske mreže čim hitreje izvesti koncentracijo enot na ruski zahodni meji. Zagotovo je pri pripravi tega poročila odigral veliko vlogo italijanski vojaški ataše v Petrogradu, polkovnik Edoardo Ropolo, ki je bil zelo izkušen operativec in vojaški diplomat, saj je pred tem opravljal dolžnost vojaškega atašeja v Švici. Sicer njegovo poročanje ni predmet tega članka, poudariti pa je treba, da so bila njegova poročila v primerjavi z njegovim kolegom na Dunaju »bogatejša« na vojaških podatkih. Vendar je na to zagotovo vplivala večja naklonjenost ruske vojske do »nevttralnih« vojaških atašejev, po drugi strani pa je bilo tudi z ruske strani na razpolago več podatkov iz avstrijskega dela vzhodne fronte, na katerem je ruska vojska zmagovala, zelo malo pa s področja Vzhodne Prusije, kjer so Rusi v boju z nemško vojsko doživljali hude poraze. Po znanih podatkih so

Ufficio del Capo di Stato Maggiore dell'Esercito

COPIA DI TELEGRAMMA IN ARRIVO

Provenienza: Petrograd 16 settembre - ore 16, 5' -

Giunto a Roma il 17 settembre

Indirizzo: Comandante in 2^a Corpo Stato Maggiore - R O M A -

TESTO: N° 227 - Seguito notizia di cui telegramma
 mio 225 stato maggiore generale russo mi ha comunicato quanto segue:
 " Esercito austriaco è in ritirata piena; prima armata su Rzeszów -
 "seconda e quarta su Przemysl, la terza del generale Dankl è quasi
 "stata distrutta.
 " Numero dei non ancora completamente noto, si cono-
 "sce però già che 200.000 prigionieri, 400 cannoni, 40 obici, ogg e-
 "dali da campo e materiale enorme sono in mano vincitore. ✓

f° ROPOLA

*Telegram polkovnika
 Edoarda Ropola iz Petrograda
 o strateškem umiku avstro-ogrsk
 vojske na vzhodni fronti*

Telegramma decifrato

Stato Maggiore Roma

Vienna 28 Luglio 1914. ore 1,30 pomeriggio.

198. Oggi stata presentata dichiarazione guerra Belgrado.

ALBRICCI.

*Telegram italijanskega
 vojaškega atašeja z Dunaja,
 generala Alberica Albriccija,
 ki sporoča, da je Avstro-Ogrska
 napovedala Srbiji vojno.*

določene vojaške atašeje povabili tudi na informativni obisk sedeža ruskega vrhovnega poveljstva (Stavke), kjer so se srečali z vrhovnim poveljnikom ruske vojske, velikim knezom Nikolajem Nikolajevičem. Italijanski vojaški ataše na Dunaju, general grof Alberico Albricci, takih možnosti ni imel. Iz ohranjenih poročil pa je razvidno, da je večino poročil z Dunaja pripravil in zelo verjetno podatke zbral njegov pomočnik podpolkovnik Enrico Tellini, ki je tako kot Alberico Albricci, ki je bil po koncu vojne imenovan za vojnega ministra, znana osebnost italijanske vojaške zgodovine. Po vrnitvi z Dunaja se je namreč

bojeval na soški fronti in bil med 12. soško ofenzivo ujet. Po vojni je v činu generala vodil antantno italijansko delegacijo pri razmejevanju med Grčijo in Albanijo, pri čemer je bila avgusta 1923 celotna italijanska delegacija na grškem ozemlju iz zasede pobita. Tako imenovani »Janinski incident« je B. Mussolini izkoristil za enostransko zasedbo Krfa, s katerega pa se je moral zaradi mednarodnih pritiskov zelo hitro umakniti. Zelo verjetno je šlo za dejanje čistega razbojništva, obstajajo pa celo indici, da ga je zrežirala italijanska obveščevalna služba, da bi lahko Italija zasedla in si prisvojila Krf.

Urad vojnega atašeja je podrobna poročila z Dunaja posredoval s kurirjem v Rim najmanj dvakrat mesečno. Večina teh poročil ni ohranjenih, dogodke med poročili pa je v Rim sporočal preko telegramov, ki pa so bili kratki, suhoparni in zagotovo nadzorovani s strani avstro-ogrskih oblasti.

Vsebinsko je najbolj zanimivo atašejevo poročilo v novembru 1914, t. j. v času bitke pri Lodžu. Novembra je sicer napisal dve poročili, ohranjeno je pa samo zadnje. Po vsebini lahko sklepamo, da so bila poročila obširna, vendar glede na podatke tudi zelo splošna. Ataše je poročilo pisal in posredoval ponoči, kar ni povsem razumljivo, vendar v njegovem uvodu je čutiti nekakšno skrivnostnost, s katero je zelo verjetno želel poudariti težke razmere, v katerih je deloval. Jasno je, da je bilo v tistem trenutku na Dunaju nemogoče dobiti verodostojne podatke, cenzura je bila popolna, v samem mestu pa je zaradi vojaških porazov vladala velika potlačенost. Zanimiv je način zbiranja podatkov s strani italijanskega vojaškega osebja na Dunaju, ki ga je mogoče razbrati iz poročila. Analizirali so novice v časopisju, določene podatke so pridobili iz neposrednih pogovorov, druge pa celo ujeli v kavarnah, po katerih so se avstro-ogrski častniki in vojaki pogovarjali o svojih izkušnjah, porazih in »večnem« umikanju na vzhodni fronti. Za najbolj kakovostne podatke je E. Tellini ocenil tiste, ki jih je »slučajno slišal«, vse podatke ki jih je dobil z neposrednimi pogovori, pa je ocenjeval z zadržkom, ker je zelo verjetno sumil, da so mu bili podtahnjeni.

Iz ohranjenega poročila so razvidne vse razsežnosti avstro-ogrskega poraza, tako kot so jih videli in zaznali v tistem trenutku tuji

Avstro-ogrsko vojaško pokopališče v Przemyslu
(foto M. Bizjak, 2007)

opazovalci in posledično tudi prebivalci Dunaja, ki pa so bili daleč proč od bojišč. E. Tellini je že takrat poročal o velikih nesoglasjih med nemško in avstro-ogrsko stranjo, omenil je tudi očitke avstro-ogrške strani, da se nemški zavezniki bolj posvečajo strateškim in ozkim politično-vojaškim interesom kot pa morebitni ruski invaziji na avstro-ogrsko področje, ki je bila takrat zelo pereča. Ta podatek je nedvomno povzel po zelo razširjenih takratnih dunajskih govoricah, ki pa so nedvomno odražale takratno splošno vzdušje. Ataše je poročal o ogromnih izgubah avstro-ogrške vojske, v kateri naj bi bili nekateri polki povsem uničeni. Izrecno je omenil 63. pehotni polk, od katerega so ostali zgolj posamezniki. Podobno naj bi se dogajalo s konjenico in topništvo, predvsem slednje naj bi med umikom izgubilo cele baterije. Nekatere konjeniške polke naj bi zaradi izgub povsem umaknili z bojišča in jih napolnili v matične naborne okraje na popolnitev. V državi naj bi že en mesec usposabljali 300.000 dodatno vpoklicanih nabornikov, ki naj bi zelo kmalu popolnili te ogromne izgube. Ataše je pravilno ugotovil, da se novinci lahko dokaj hitro usposobijo za pehotnega vojaka, težje pa je dopolnjevanje zdesetkanih topniških in konjeniških enot, ki zahteva več časa in tehnično podkovan kader. Prav tako naj bi primanjkovalo topov in konjev pa tudi pehotne oborožitve, saj naj bi na Dunaju in okolici opazili cele čete nabornikov, med katerimi so imeli puško le trije ali štirje, vsi ostali pa so se usposabljali »na suho«. Intenzivno naj bi izvajali tudi organizacijske priprave za nadaljnje vpoklice, ki naj bi jih izvedli pred ali takoj po novem letu. Formirali naj bi tudi večje število dodatnih nabornih komisiji, ki bi morale dnevno obravnavati do 400 vpoklicanih in med drugim ponovno oceniti tudi oproščence starejših letnikov. S tem bi avstro-ogrška vojska glede na avstro-ogrške napovedi spomladi 1915 ponovno štela okoli 1.200.000 ljudi, kar pa je ataše ponovno ocenil kot nepreverjen podatek. Toda ataše je že opazil in v svojem poročilu navedel težnje po izogibanju vojaškemu vpoklicu. Navedel je primer tovarne v Wollendorfu v bližini Dunaja, kjer naj bi bilo zaposleno okoli 3.500 ljudi, med njimi mnogi sposobni vojaški obvezniki, ki pa jih po njegovem mnenju niso napolnili na fronto zaradi nujne po povečani proizvodnji, ampak zaradi različnih visokih političnih in vojaških zvez.

Ataše je zbiral podatke tudi o proizvodnji orožja. Po njegovih nepreverjenih podatkih naj bi tovarna Steyer dnevno izdelovala po 1.500 pušk, podobno tudi tovarna v Budimpešti, ampak ta količina naj ne bi zadostovala za pokritje dejanskih operativnih izgub na bojišču. Dnevno proizvodnjo pehotne municije je na podlagi nekega madžarskega vira ocenil na 6.000.000 kosov dnevno, vendar je sam dvomil v resnič-

nost teh števil, kar kaže da jih je dobil iz nezanesljivega vira. Je pa s stališča oborožitve kot največjo trenutno pomanjkljivost zaradi velikih začetnih izgub na vzhodni fronti ocenil pomanjkanje topniškega orožja. Posledično naj bi v dunajskem arzenalu, v tovarni Škoda in v tovarni Poldihütte v Kladnu na Češkem hiteli s preureditvijo zaplenjenih topov, ki naj bi jih po različnih podatkih bilo od 150 do 500, vendar je bila po atašejevem mnenju prva številka najbližja resnici. Urejevali naj bi predvsem namerilne naprave, strelivo in podstavke orožja. Vendar je po atašeju še vedno ostal prisoten problem treh različnih temeljnih kalibrov (avstrijski – 7.65, ruski – 7.62 in srbski – 7.50). Poročilo omenja, da so se širile govorice, da je tovarna Škoda sposobna v zelo kratkem času izdelati 50 topniških baterij novega tipa.

Zanimiv del poročila se dotika uniform, v katerih so se bojevali pripadniki avstro-ogrske vojske. Po njegovem mnenju je bila v primerjavi z mirnodobnim časom tako častnikom kot vojakom pri nošenju uniforme dovoljena velika svoboda. Vendar se povsod pojavlja siva barva, vsi deli uniforme so sedaj sivi, vse z namenom, da se v vojaški »masi« nihče več ne loči. Po nekih podatkih naj bi nove uniforme najprej dobili častniki, ki pa so za boj še vedno oblekli stare sinje modre uniforme, da se niso ločili od svojih vojakov in na tak način postali lažja tarča. Ataše je poročal, da so predvsem častniki pod uniformo pogostokrat nosili majhne sčite, ki naj bi jim zaščitili vitalne organe pred pehotnim ognjem, Toda vojaške oblasti so prepovedale njihovo uporabo, saj naj bi bile posledice še hujše. Ataše omenja, da podjetje na Dunaju prodaja posebne kovinske zaščitne plošče, v katerih so železu dodajali tudi druge kemične elemente, da bi dosegli večjo trdnost in jih pehotni ogenj ne bi prebil.

Ataše je bil slabo obveščen o dejanskem stanju na samem bojišču, slabo je bil seznanjen celo z razporedom posameznih avstrijskih armad tako na vzhodnem kot tudi na srbskem bojišču. Težko ocenjujemo, zakaj ni imel boljših podatkov in zakaj je tako slabo poznal avstrijski strateški položaj, ki je takrat italijansko politiko in generala Lugija Cadorno najbolj zanimala. Bil je odličen vojak, kar je pozneje tudi dokazal, vendar je bil v tistem času zagotovo v popolni informacijski blokadi, njegovo delovanje in »lov« za podatki sta bila nadzorovana do podrobnosti. Iz poročila je razvidno, da so podatke o avstrijski bojni razporeditvi vojaški pripadniki italijanskega veleposlaništva na Dunaju iskali celo po vojaških bolnišnicah, v katerih so se pogovarjali z ranjenimi vojaki. Zanimivo je, da je bilo to sploh mogoče. Najbrž moramo to pripisovati dejstvu, da so se v začetku vojne mnogi ranjenci zdravili tudi po civilnih bolnišnicah z odprtim dostopom. Ataše je v po-

ročilu zapisal, da je trenutno bojno razporeditev avstro-ogrske vojske težko opredeliti, češ da je težko priti do podatkov, pa tudi menjave in operativni premiki posameznih enot so bili zelo pogosti.

Ataše je svoje poročilo zaključil s slabo oceno avstro-ogrske vojske. Menil je, da je zaradi pomanjkanja orožja (predvsem topništva), a tudi pomanjkanja agresivnega duha velika »masa« avstro-ogrskega vojaštva, nakopičenega v Galiciji, bolj ali manj jalova, v čemer je zagotovo imel prav. Pravilno je tudi ocenil, da je ofenziva generala Potioreka proti Srbiji popolnoma zastala in da je zmaga proti Srbiji bolj želja kot realnost. Ocenil je tudi, da se v Avstro-Ogrski v vojaškem smislu precej pričakuje od nemškega »vojnega stroja«, prav tako naj bi bila v Galiciji svojevrstna »težava« lokalno slovansko prebivalstvo, ki naj bi bilo naklonjeno ruski strani. Zato bi Rusi lahko Karpate relativno hitro in enostavno zasedli, ko pa bi začeli prodirati proti madžarskim področjem, bi zagotovo naleteli na *ungibus et rostris*, t. j. odpor z vsemi silami in sredstvi. Vzdušje na Dunaju je imel za upajoče, vendar pozitivno, ni pa bilo to vzdušje vzhičeno kot ob začetku vojne ali ob Hindenburgovih zmagah. Poročilo je zaključil s pomembnim sporočilom. Menil je namreč, da je objektivnih ljudi na Dunaju v smislu vojaških operacij in pričakovanj zelo malo, vendar tisti, ki to so, se ob zmernem optimizmu zavedajo, da se je na obeh glavnih frontah pričakovana »hitra« vojna spremenila v pozicijsko vojno, ki bo lahko dolgotrajna in bodo v njej zmagale države in narodi z večjo »rezervo«, med katere pa Avstro-Ogrska po njegovem mnenju zagotovo ni spadala.

S tem se je poročilo italijanskega vojaškega atašeja z Dunaja zaključilo. Bilo je zelo splošno in je glede bojne razporeditve avstro-ogrskih armad dejansko mejilo na ugibanje, kar kaže, da je bilo na Dunaju objektivnih operativnih podatkov o stanju na bojiščih dejansko malo na voljo. Ataše je na raznorazne načine pobiral drobce podatkov in jih poskušal postaviti v mozaik, pri čemer pa zagotovo ni bil oziroma niti ni mogel biti uspešen.

Kot že omenjeno, so bili ob tujih časopisih in vojaških atašejih drugi vir obveščevalni podatki, ki pa so bili zelo redki in zaradi tega toliko bolj dragoceni. Iz kopice zaslišanj avstro-ogrskih dezertarjev, ki so v letu 1914 prebežali na italijansko ozemlje in katerih poročila so se ohranila, izvemo, da sta le dva dejansko doživela grozote vzhodne fronte. Da sta bili obe poročili za italijansko stran zelo pomembni in zanimivi, kaže že dejstvo, da so bili z vsebino obeh zaslišanj v grobem seznanjeni najvišji vojaški vrhovi, vojni

minister in preko svojega vojaškega adjutanta tudi italijanski kralj, kar ni bilo značilno za druga zaslišanja. Oba vojaška obveznika sta dezertirala, ko bi ju morali napatiti nazaj na fronto. Prav zaradi tega sta bili ti dve poročili za italijansko obveščevalno službo zelo pomembni. Poročili sta bili sestavljeni po posameznih operativnih segmentih pripravljenosti in delovanja avstro-ogrske vojske (v nadaljnjem besedilu podčrtani) in sta se že po svoji obliki ločili od ostalih zaslišanj, ki so bila drugače zapisana in zelo verjetno tudi izvedena. Iz njiju je mogoče zaslutiti razsežnost poloma, ki ga je avstro-ogrska vojska v prvih mesecih doživela v bojih z »ruskim medvedom«.

Prvo ohranjeno obveščevalno poročilo izvira iz oktobra 1914. Gre za zaslišanje avstro-ogrskega rezervnega častnika iz Trentina, ki je dezertiral in prebežal v Italijo. Treba je poudariti, da je bilo glede na število ohranjenih zapisnikov prebegov avstro-ogrskih vojaških oseb v Italijo kar precej. Vendar je v večini primerov šlo za vojake in častnike brez bojnih izkušenj na vzhodni fronti, prebežali pa so večinoma, preden so jih napotili na rusko fronto. Napačno je mišljenje, da je šlo pretežno za avstro-ogrske državljane italijanske narodnosti, kajti po imenih je mogoče sklepati, da so bili dezertirji vseh narodnosti črnóžolte monarhije, tudi slovenske.

Že omenjeni rezervni častnik je pripadal trdnjavskega topništva in so ga v Galicijo napotili takoj ob začetku vojne. Iz vsebine poročila je mogoče razbrati, da je želel ugajati italijanskim zasliševalcem in je posledično v svojem pripovedovanju v določenih elementih zelo pretiraval. Tako naj bi bili železniški transporti zelo slabo organizirani in koordinirani. Njegov konvoj naj bi zato imel veliko postankov, pogostokrat celo sredi ničesar, vojaki naj bi bili lačni tudi po 12 ur, čeprav je vlak mnogokrat šel skozi naseljena področja. Železniški kaos naj bi vojakom pogostokrat omenjali tudi redki železničarji, ki so jih srečevali ob progi. Posadka v Przemyslu naj bi bila večkrat v celoti zamenjana, saj naj bi jo najprej sestavljali Ruteni, potem Italijani in končno Madžari. Trdnjavske enote naj bi imele velik odstotek mobiliziranih častnikov, med katerimi mnogi niso imeli za seboj več kot dva meseca vojaške službe. V njegovi četi sta bila samo stotnik in poročnik karierna častnika, vsi ostali pa vpoklicani, med njimi tudi trije kandidati za častnika. Njegova enota naj bi v Przemyslu zasedala en del fortifikacij, on sam naj bi bil poveljnik ene od utrd, v kateri so bile postavljene tri topniške baterije. Tukaj so italijanski obveščevalci opazili njegovo pretiravanje in so zapisali, da je ta izjava verjetno lažna. Morala naj bi bila na začetku, predvsem med častniki, zelo visoka. Vsi so pričakovali, da bo kmalu izveden uspe-

šen udar proti Varšavi. Zato je prvim bojem sledila velika pobitost. Poveljevanje naj bi bilo slabo, avstrijsko vrhovno poveljstvo se je slabo izkazalo in naj bi bilo že v veliki meri popolneno z nemškimi častniki. Ta podatek naj bi avstrijski častniki sicer težko sprejemali, vendar naj bi se tolažili, da bo to zagotovo prineslo dobre rezultate. Med ranjenci, ki so bili evakuirani iz Galicije, naj bi se celo govorilo, da so nemški častniki že prevzeli poveljevanje tudi v nekaterih manjših enotah taktičnega nivoja. Tudi pri tem so bili italijanski obveščevalci skeptični in so zapisali, da je to za sedaj malo verjetno. Disciplina naj bi precej popustila in častniki naj ne bi več zahtevali od vojakov tako stroge discipline kot pred vojno. V Trentu naj bi se nahajal polk, sestavljen iz Rutenov in Romunov, ki se je baje uprl. Kljub temu da je bil polk za kazen decimiran, to ni vrnilo discipline v enoto, ki sedaj izvaja le krajše pohode brez opreme, častniki pa naj bi se v kočijah vozili za vojake na pohodu. Vojaki naj bi tudi izjavljali proitalijanske opazke. Lokalno prebivalstvo v Trentu, predvsem najvišji sloj, naj bi bilo naklonjeno italijanski zasedbi, mnenje večine pa je nejasno predvsem zato, ker so neugodne novice z galicijskega bojišča šele začele prihajati. Duhovništvo naj bi bilo povsem proti italijanski zasedbi in naj bi se ji upiralo.

S tem se poročilo zaključuje in v njem je mogoče razbrati predvsem, da rezervni častnik ni bil dolgo časa na vzhodnem bojišču in da se dejanskega bojevanja ni udeležil. Ni jasno, zakaj je bil z vzhoda premeščen v Trento, mogoče je šlo samo za krajši dopust ali kaj podobnega. Tudi položaj v Trentu ni poznal najbolje, je pa podatke prilagodil tako, da je italijanski strani ugajal. V drugih dokumentih

Ostanki trdnjave št. XI. – Dunkowiczki, ki je branila Przemysl s severa.
(foto M. Bizjak, 2007)

ni sledu o morebitnem decimiranju kakršne koli avstro-ogrske enote na tem področju, niti širše. Iz zaslišanja pa je mogoče razumeti, kako je avstro-ogrski vojak doživljal dolgo in pogostokrat dejansko brezciljno pot proti bojiščem na vzhodni fronti. Sama potovanja so bila nedvomno slabo organizirana, kaotična in so že v začetku negativno vplivala na motivacijo vojaka. Omenjeni dezerter nemških častnikov zagotovo ni videl, je pa iz njegovega pripovedovanja razvidno, kako razširjene so bile med avstro-ogrskim vojaštvom govoriče, ki so izvirale iz porazov, večnega bežanja in slabega vodenja tako na strateški kot tudi na taktični ravni.

Drugo ohranjeno poročilo je bilo 15. decembra 1914 tudi pripravljeno s strani italijanske obveščevalne službe in je glede bojev na ruski fronti bolj konkretno. Dezerter je bil preprost avstro-ogrski vojak, ki je prebegnil v Kraljevino Italijo. Zaslíševalci so izjave dezerter-

Grob Slovence, pripadnika 17. pehotnega polka na vojaškem pokopališču št. 32 v poljski vasi Szeryny
(foto M. Bizjak, 2007)

ja ocenili kot naklonjene Italiji, ni pa jasno, ali je šlo za ubežnika italijanske narodnosti. Obveščevalci so pridobljene podatke ocenili kot prvovrstne in so zato z njimi zopet takoj seznanili tako vojnega ministra kot italijanskega kralja. Dezerter je po poročilu služil dva meseca kot pripadnik 4. polka tirolskih cesarskih lovcev na ruskem bojišču. Fizično stanje enot in vojakov po njegovih izjavah ni bilo dobro. Bilo je takoj očitno, kdo je bil na fronti že od 1. avgusta 1914 in kdo je prišel kasneje. Avgusta so mnogi zboleli za sončarico, pozneje pa imeli krvavo drisko, kar pa ni bilo dovolj za odhod v bolnišnico. Vojaki so imeli hude težave z velikimi, njim neznanimi žuželkami. Morala vojakov in častnikov naj ne bi bila najboljša. Le redki častniki naj bi še verjeli v zmago, vsi po vrsti pa so obtoževali Nemčijo, da jih je pahnila v vojno. Častniki naj ne bi imeli veliko svobode pri taktičnem odločanju, ampak naj bi le izvrševali ukaze nadrejenih, kar pa je bilo v ravni Galiciji enostavno. Premiki so se izvajali ponoči in na položajih so vojaki vztrajali, dokler izgube niso bile prevelike. Te pa so vseeno včasih znašale tudi do 30 % dnevno. Izmiki so v večini primerov bili posledica bojazni, da bodo zaradi teh izgub vojaške enote popolnoma razpadle. Mrtve so nadomeščale rezerve, ki so bolj ali manj ves čas prihajale. Nižji častniki naj ne bi bili med moštvom priljubljeni in naj bi mnogokrat poveljevali s pištolo v roki. Kot vrsto kaznovanja naj bi uvedli tudi tepež, pri katerem so kaznovanemu zvezali roke k nogam ali pa ga privezali k steburu. Metode bojevanja avstro-ogrskega vojaštva naj bi preveval ofenziven duh, ki je dajal rezultate, dokler Rusi niso bili v številčni premoči. Na tak način naj bi se mnogokrat zgodilo, da so se cele ruske enote na hitro vdale, ostali pa so se umaknili na rezervne položaje, se okrepili in nato znova napadli. Potem so se avstro-ogrske enote nenadoma začele umikati in se reševale pred obkolitvijo. Med umikom je bilo mogoče videti veliko število zapuščenih vozov, ker izmučeni konji niso bili več sposobni za vleko, saj se je premik izvajal po slabih cestah ali kar po polju. Bojna sposobnost avstro-ogrskih vojakov naj bi bila slaba, pogosti so bili primeri strahopetnosti in večkrat so častniki morali izvleči pištole, da so vojake nagnali naprej v boj. Izgube naj bi bile velike, a do njih ni prihajalo samo zaradi ran, ampak tudi zaradi kolere. Oboleli za kolero, ki jih sicer ni bilo mnogo, naj bi bili preprosto nameščeni po hišah izven naselji, nadzirala naj bi jih oborožena straža, umrli pa naj bi skoraj vsi, ker zanje nihče ni skrbel. Polk, kateremu je dezerter pripadal, je na bojišče odšel s 3.000 možmi, naknadno ga je popolnilo še okoli 4.000 mož, vendar naj bi jih na koncu štel zgolj 2.500. Oskrba s hrano naj bi bila slaba. Če ne bi bilo krompirja, ki so ga pogostokrat jedli kar surovega, bi mnogi umrli od lakote, predvsem v obdobju neorganiziranih umi-

Skupinski grob ruskih vojakov na vojaškem pokopališču št. 33 v poljski vasi Swoszowa (foto M. Bizjak, 2007)

Grob pripadnika 17. pehotnega polka na vojaškem pokopališču št. 32 v poljski vasi Szerzyny (foto M. Bizjak, 2007)

kov. Vozovi s kuhinjo in oskrbo naj bi pogostokrat ostali daleč zadaj, predvsem ker ni bilo konjev, ki bi vozove pripeljali bliže. Poleg tega je vsak dan kakšen konj iz oskrbovalnih kolon, ki so šle po hrano na divizijsko oskrbovalno točko, izginil. Kava je bila vedno brez sladkorja, hrana je bila zmeraj omejena in nikakor ni zadostovala. Mnogi so po dveh dneh lakote odprli mesne konzerve, ki so jih s sabo nosili kot rezervo. Zato so bili kaznovani s tepežem. Oskrba s strelivom naj bi bila dobra in municije ni primanjkovalo. Mnogi so streljali zelo malo, in sicer z obrazložitvijo, da Rusov niso niti videli, kar je bilo dejansko tudi res. Sanitetna oskrba, predvsem evakuacija ranjencev, se je izvajala ponoči in je bila dobra, ker se je sanitetno osebje zelo trudilo. Zdravnikov je bilo zelo malo, vsak bataljon je imel po enega zdravnika, kar je bilo glede na število ranjenih povsem premalo. V eni poljski bolnici je bilo 500 ranjencev in en zdravnik. Na Dunaju so za ranjence dobro poskrbeli.

Iz zapsanega je mogoče razbrati, da se je dezerter za razliko od predhodnega poročila bojev na vzhodni fronti dejansko udeležil, bil zelo verjetno kot ranjenec prepeljan najprej na Dunaj in nato domov, od koder je prebегnil. Iz poročila ni mogoče razbrati pretirane želje po ugajanju, ampak grozo, ki jo je vojak doživel v vojni proti Rusom. Za vojake dejansko ni bilo poskrbljeno, enote so v boj napotili brez predhodne priprave in so bile na bojišču pogostokrat prepuščene same sebi. Častniki so bili na taktični ravni pogostokrat dobesedno izgubljeni na galicijskih ravninah in prepuščeni svoji iznajdljivosti. Nič bolje se ni godilo višjim poveljstvom, ki mnogokrat niso vedela, kje imajo svoje enote. Poročilo razodeva kaotično stanje, ki je v Galiciji zaradi slabega vodenja in izvajanja začetne koncentracije enot zajelo celotno avstro-ogrsko vojsko.

Naj zaključimo z ugotovitvijo, da so bili tega kaosa na ruskem bojišču deležni tudi mnogi naši predniki, nekateri so ga celo zapisali, mnogi pa so trenutke groze, strahu, brezcilnega tavanja in bežanja odnesli s seboj v grob. Ta članek naj bo namenjen Slovencem, trpinom v kalvariji ruske fronte, ki so jo, če so imeli srečo, preživeli, postali ujetniki, ali pa za vedno ostali tam daleč na galicijskih ravninah ali Karpatih.

Viri in literatura:

- Državni arhiv Rim, fond Real Casa, *Primo aiutante di campo*.
- Arhiv vojaško-zgodovinskega inštituta italijanske kopenske vojske Rim – fond E 4 (Carteggio guerra mondiale del Comando supremo).
- L. Cadorna, *La guerra alla fronte italiana*, Fratelli Trevese editori, Milano, 1921.
- Gionfrida, *L'Italia e il coordinamento militare »interalleato« nella prima guerra mondiale*, Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico, Roma, 2008.
- F. Minniti, *Esercito e politica da Porta Pia alla Triplice Alleanza*, Bonacci, Roma, 1984.
- M. Montanari, *Politica e strategia in cento anni di guerre italiane, La Grande Guerra, il periodo liberale*, Vol. II., Tomo 2°, Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico, Roma, 2008.
- A. Biagini, *Edoardo Ropolo addetto militare a Berna e a Pietroburgo*, Studi Storico-Militari (1985), Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico, Roma, 1985, str. 179–204.
- A. Gionfrida, *Aspetti del coordinamento militare tra l'Italia e l'Intesa prima di Caporetto*, Quaderno 1999, Società Italiana di Storia Militare, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 2003, str. 31–67.
- M. Ruffo, *L'Italia nella Triplice Alleanza*, Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico, Roma, 1998.
- A. Saccoman, *Il Generale Paolo Spingardi – Ministro della guerra 1909–1914*, Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico, Roma, 1995.
- R. Sciarone, *La Triplice Alleanza e il nuovo modello dell'Esercito Italiano*, Università La Sapienza, Roma, 2013.

VOJAŠKI KINO NA SLOVENSКИH TLEH

Aljaž Tulimirović

Vojaški kino nekje na Krasu (fototeka Goriškega muzeja)

V prejšnji številki revije »Na fronti« smo spoznali, da je bila filmska industrija avstro-ogrske monarhije, a tudi drugih držav navkljub njeni nedolžnosti vseeno neverjetno razgibana in da se je filmski medij dobro »prijel« tudi zato, ker je bil primeren za uporabo v vojaškem propagandnem stroju in je takrat predstavljal enkratno novost v tovrstnem načinu vojskovanja nasploh.

Vse prejšnje spopade si je zainteresirana javnost lahko predstavljala zgolj na podlagi redkih retuširanih fotografskih posnetkov, skic, risb in karikatur, vesti so bile toge, suhoparne in so v medije ponavadi prihajale s precejšnjo, večkrat tudi z enomesečno zamudo. V tej vojni ni bilo več tako. Gibljive slike, četudi skrbno izbrane in strogo cenzurirane, so omogočale javnosti, da si je z lahkoto predstavljala silno moč vojske, gledalci pa so se spremenili v aktivne opazovalce in komentatorje slavnih bitk, ujetih na filmski trak. Tako je bilo mogoče javno mnenje oblikovati lažje kot še nikoli prej.

V teh vrsticah bomo osvetlili uporabo filmskega medija v kinematografih na naših tleh – na soški fronti, na kateri je bil ta pod imenom »feldkino« precej razširjena in priljubljena oblika obveščanja in za-

bave tako pri moštvu kot tudi pri civilistih. Dotaknili pa se bomo tudi omemb kinematografije skozi dnevnike vojakov in ostale javnosti.

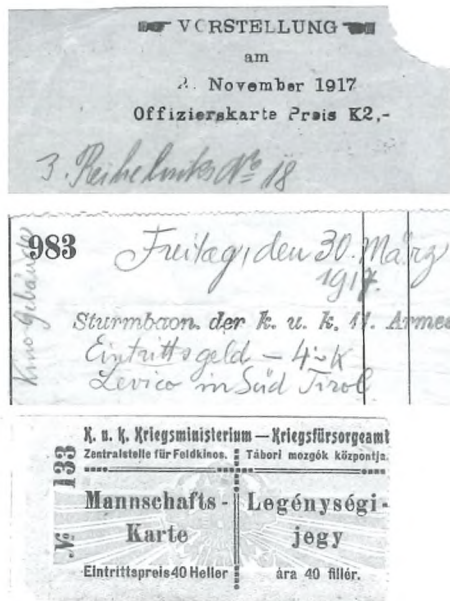
Feldkino – posebna oblika informiranja in zabave vojakov na fronti

Posebni kinematografi, ki so bili drugačni od običajnih kinodvoran v naseljenih področjih, so bili tako imenovani »feldkini«¹. Ponavadi so stali na območju etape, bližnjem zaledju frontne črte, na katerem so bila tudi barakarska naselja, bolnišnice, vojaška sodišča, improvizirani sakralni objekti, javne hiše, hlevi, kovačnice in druga bivanjska infrastruktura, ki je služila vojakom v zaledju, pa tudi instalacije za oskrbo prve frontne črte.

»Feldkini« so bili najpogosteje grajeni enostavno. Na koncu manjše doline, katere pobočje je predstavljalo naravno tribuno s sedišči za gledalce, so postavili preproste lesene nosilce za platno. Na vrhu drugega konca doline je stala kabina s kinoprojektorjem in kinooperaterjem. Občasno so take manjše postavitve obiskovali potujoči civilni kini.

Na določenih mestih pa so zgradili večje dvorane, ki so bile prednostno namenjene kulturnim dogodkom, torej tudi pogostim kinopredstavam, kar lahko najdemo v redkih zapisih, dnevnikih in dnevni poročilih.

¹ Nem. *Feldkino*, vojaški kino.

Različne vstopnice za vojaški kino za častnike in moštvo
(iz zbirke Aljaža Tulimirovića)

Kinoprojekcije so predvsem nudile raznovrstne predstave, ki so služile zabavi in osveščanju vojakov na kratkem oddihu pred odhodom nazaj na fronto. Filmi so bili prvenstveno vedre in nevojaške narave, toda izjema so bili filmi, ki so prikazovali enoto in odsek fronte, kateremu so gledalci pripadali. Prizorov bojov načeloma niso prikazovali. Tako pripravljene predstave so ugodno vplivale na počutje moštva in dvigovale bojno moralno.

Kino na soški fronti

Kakor na vseh ostalih frontnih črtah in zalednih vojaških naseljih na vzhodu avstro-ogrske monarhije so si vojaki tudi na soški fronti v času počitka in oddiha želeli zabave. Po omembah v ohranjenih vojaških poročilih in dnevnikih ter ustnem izročilu domačinov smemo z gotovostjo trditi, da je med samimi boji obstajala precej živahna kinematografska dejavnost razvejane mreže vojaških kinov, ki so bili nameščeni kot samostojni ali kot kombinirani kulturni objekti. Iz fotografskih posnetkov in omemb v časopisnih člankih pa izhaja, da so obstajali še številni potujoči kinooperaterji s projektorji, običajno pritrjenimi na vozu, ki so gibljive slike projicirali kar na zidove, prekrite z belimi rjuhami.

Moštvo je običajno predstave plačevalo. Vstopnina je bila od 40 do 50 vinarjev, za častnike pa med 2 in 4 kronami, kar sodimo po ohranjenih primerkih častniških vstopnic.²

Zgodba o vojaškem kinu *Rohrbeck Halle*³ na planini Duplje

Dvorana na planini Duplje je bila zgrajena 4. februarja 1916 pod bočiji Debeljaka, nedaleč od glavne poti, ki vodi iz Lepene do Krnskih jezer, slabi dve uri hoda od Doma dr. Klementa Juga. Zgradili so jo pripadniki LIR 27⁴, v katerem so služili predvsem slovenski fantje, in jo poimenovali *Rohrbeck Halle*. Osnovna lesena zgradba je bila kvadratne oblike, z dograjenimi stranskimi prostori. Obita je bila z deskami in

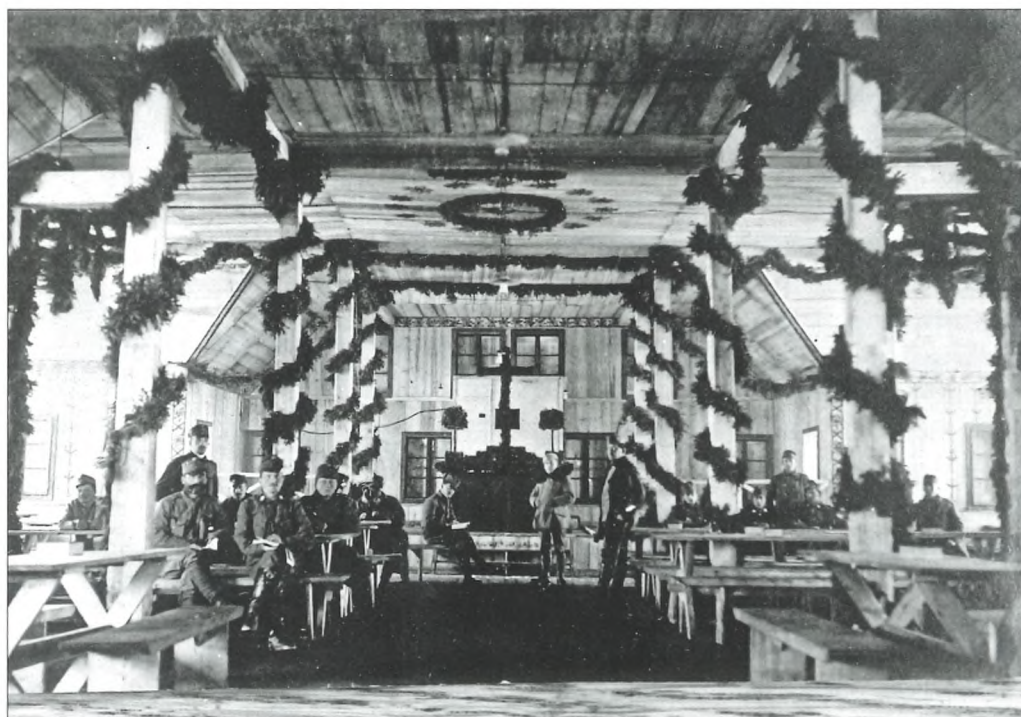
² Za primerjavo navajamo, da je tuba zobne paste *Kalodont* v tistem času (1917) stala 70 vinarjev (nem. Heller), milo 1 krono, čevlji 20–40 kron, obleka pa 300 kron.

³ Ni znano, po kom je dvorana dobila ime, čeprav so objekti in ceste dobivale imena po poveljnikih sektorja, na katerem so stale.

⁴ Okrajšava za nem. *Landwehr Infanterie Regiment No. 27* – 27. domobranski pehotni polk, katerega naborni sedež je bila Ljubljana. Zato so v njem služili pretežno slovenski vojaki.

Gradnja kinodvorane na planini Duplje (fototeka Goriškega muzeja)

Pogled v notranjost kinodvorane (fototeka Goriškega muzeja)

je ležala na umetno nasutem kamnitem nasipu, ki je bil približno 20 metrov dolg, 15 metrov širok in okoli 1 meter visok. Njeno pročelje je bilo lično okrašeno s smrekovimi vejicami. Prostorna dvorana⁵ je bila precej udobna. Namenjena je bila kulturnim prireditvam, pogosto pa je služila tudi kot kinodvorana. Zanimiva, a tragična in grenka je omemba gradnje te dvorane v knjigi *Skozi plamene prve svetovne vojne*,⁶ v spominih Ivana Matičiča, četovodje v telefonskem oddelku LIR 27. *Lesenjače so rasle, cele naselbine so nastajale po gozdcih in pod previsi sten, med skalovjem in po vdolbinah, reševalne postaje, zavetišča, hlevi, pekarnice. Vse je ustvarjala trda roka in trdna volja naših ljudi. Nikogar niso potrebovali, da bi jim stal za hrbtom, jih naganjal in jih zmerjal. Vse bi bilo prav na tem planinskem oddihu, če ne bi bilo vruga v podobi polkovnega adjutanta Paulusa z mefi-stovsko brado in smehom. Ta človek je prizadejal moštvu čez mero trpljenja. Kaj je bilo treba na Dupljem tako velike kinodvorane, ki je nudila le malo užitka tistim, ki so vlačili gor deske in tramove iz Lepenje in tja čez Bogatin, prav iz Bohinja. Kaj je bilo treba na vrhove cest, po katerih bi lahko drčal avto, pa je klecala le tovarna*

živina. Čemu so bila vsa velikanska skladišča mondur in opreme, ko pa je bil cel polk razcapan. Tako je hotel pribočnik, ki je povsod stikal in vohal, ponoči in podnevi bdel poleg trudnih delavcev na cestah in zraven nosačev. Povsod je strahoval in kaznoval. Koga je zasačil pri počitku, mu je naložil na rame težek hloed in ga napodil z njim na vrh Šmohorja, kjer se je moral javiti tamošnjem poveljniku, ta pa je sporočil Paulusu, da je mož prinesel hloed. Drugega je zopet nagnal z hloedom na Lemež, kjer ga je nadrl surovi stotnik Fröhlich, in ga še povrhu kako drugače kaznoval. Paulus je neznansko mučil ljudi, mučil jih do krvi. Če se je kdo zgrudil pod težkim bremenom, se je satan zarežal: »Ha, ha, vojna je! Ljudje in živina morajo delati, da se ne usmradijo! Počivali bodo po vojni, če kdaj mine!«

Omembe kinopredstav in kina na območju soške fronte

Znana pustolovka, vojna dopisnica in tudi ena izmed prvih žensk v vlogi vojnega novinarstva, Alice Schalek (1874–1956), se je med vojno, med marcem in julijem 1916 mudila tudi na soški fronti.

Italijanski ujetniki pred vojaškim kinom v Brestovici (original v Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju)

⁵ V knjigi *Skozi plamene prve svetovne vojne* Ivan Matičič pravi, da je bilo v kinodvorani prostora za več kot 1000 mož, toda po ogledu lokacije danes temu ne moremo pritrditi.

⁶ Ivan Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Borec, Ljubljana, 1966.

Zimski posnetek kinodvorane na planini Duplje
(fototeka Goriškega muzeja)

Ogledala si je prvo bojno črto med Jadranskim morjem in Krnom, kar je bilo, to je treba priznati, pogumno dejanje. Svoja opažanja in misli je zapisala v knjigi *Am Isonzo. März bis Juli 1916*,⁷ v kateri je na strani 175–176 med drugim omenila tudi ogled kinopredstave: *No, tu⁸ si moram ogledati še pravo kino predstavo, ki je edina vedrina, ki sem jo do sedaj videla na fronti. Tržaške dame so podarile potujoči kino, ki že od januarja⁹ dva do trikrat dnevno predvaja za vojake. Povsod so se brž postavile lesene barake, kamor so namestili potrebne naprave in rezervno moštvo je že veselo sedelo pred najbolj norimi burkami in se veselo smejala. Če bi dame iz Trsta slišale ljudi, ki prihajajo iz ognja, tako veselo, iz vsega srca smejati se, bi že razumele, kolikokrat poplačan je njihov dar. Ne morem slediti celotnemu programu, kajti zunaj že stoji pripravljen avto za moj zadnji obisk pri komandi, za odjavo pri poveljniku korpusa ...*

Tudi v knjigi *Dnevnik 1914–1918*, v spominih Albina Mlakarja, ki je v prvi svetovni vojni kot topniški opazovalec služil na soški fronti, lahko preberemo:

6. maj¹⁰

Z Francetom¹¹ v »Feldkino«...

Iz tega poročila lahko sklepamo, da »feldkino« ni bil namenjen le vojaštvu, temveč tudi civilnemu okoliškemu prebivalstvu. Temu v prid govori tudi letak Feld-Kina št. 40 Lägerdorf, na katerega spodnjem robu je natisnjeno, da je vstop dovoljen tudi civilistom.

V črniški¹³ župnijski kroniki za leto 1916, avtorja župnika Alojzija Novaka, najdemo omembo kinopredstave. Zanimivo pa je, da nam župnik Novak razkrije tudi njen namen in svoje osebno mnenje: *Bilo je zelo lepo in pozabili smo, da so obrnjena žela laških kantonov na nas. 24 brigada je brigada muzike in umetnosti. Dve godbi ima, zdaj je pa tudi kinematograf odprla v veži Bolkove hiše.¹⁴ K prvi predstavi je prišel generalmajor Zuber sam vabit, a me ni bilo doma. Sinoči (18. 7. 1916) sem šel pa pogledat. Predstava je bila koliko toliko dostojna – a za otroke ni in za moje nedolžne dušice tudi ne. In težko je reči: »Ne hodite«, ker je dobiček v korist vojnim invalidom. Otrokom bom prepovedal, drugim pojasnil. Prosil bom, da se od časa do časa napravi popolnoma dostojna ljudska predstava...*

Časopis *Slovenski narod* je 22. januarja 1916 na tretji strani objavil zanimivo novico:

Kinopredstava v strelskih jarkih: Tržaški namestnik baron Fries - Skene je sprožil idejo potujočega kinematografa za naše vojake na soški fronti. Ideja je bila vresničena in na treh pripravnih vozeh se nahajajoči kino, bo pričel v najbližjem času prirejati predstave tik za soško fronto ...

»Feldkino« je kot del propagandnega stroja dosegel naše kraje prav na soški fronti, kjer je vojake zabaval, jih obveščal in jim z gibljivimi slikami prikazoval, kaj so na bojiščih dosegli in zakaj se borijo.

⁷ Alice Schalek, *Am Isonzo. März bis Juli 1916*, L. W. Seidel & Sohn, Wien 1916.

⁸ V Brestovici na Krasu.

⁹ Januarja 1916.

¹⁰ 6. maj 1917.

¹¹ France Mlakar, Albinov brat, takrat v civilu.

¹² Črniče, vas v Vipavski dolini med Ajdovščino in Novo Gorico.

¹³ Najverjetneje hiša v Črničah.

AVSTRO-OGRSKE VOJAŠKE ZNAČKE MED PRVO SVETOVNO VOJNO

David Erik Pipan

Že kmalu po izbruhu prve svetovne vojne so se v avstro-ogrski monarhiji pojavile vojaške značke. Ob njihovem pojavu si ni nihče niti približno predstavljal, kakšne razsežnosti bo ta moda kmalu dosegla. V vojnem času je bilo narejenih na tisoče različnih značk, ki so hitro postale zelo priljubljene med avstro-ogorskimi vojaki in častniki. Niso bili redki, ki so si vojaške kape dobesedno prekrili z značkami.

Medtem ko so se domoljubne značke pojavile že kmalu po začetku vojne, lahko na podlagi ohranjene dokumentacije sklepamo, da so prve vojaške značke najverjetneje izdelali v začetku leta 1915. Prvim osamljenim primerom so kmalu množično sledile značke, namenjene raznim vojaškim formacijam, vse od armad, korpusov pa do najmanjših enot, celo posameznih stotnij. Za vojaške značke so pogosto uporabljali tudi druga poimenovanja, kot na primer značke za na kapo, emblemi za na kapo, vojaški emblemi, znaki ali plakete. Za tako neenotno poimenovanje je bilo krivo predvsem dejstvo, da je šlo za neuradne dodatke k uniformi, novost, za katero ob njihovem pojavu v vojski ni obstajalo niti uradno poimenovanje. S časom pa se je najbolj uveljavilo ime vojaške značke.

Tako kot domoljubne tudi vojaške značke lahko delimo na »uradne«, to je tiste, katerih izdelavo je naročil Vojni preskrbovalni urad pri Vojnem ministrstvu ali vojaške enote, in »zasebne«, ki so jih podjetni izdelovalci naredili samoiniciativno. Da ob veliki količini denarja, ki se je v tem poslu obračal, v Vojnem preskrbovalnem uradu niso ostali brezbrizni, priča tudi okrožnica, ki jo je omenjeni urad poslal na vojaška poveljstva. Z njo so vojaške enote naprošali, naj značke, plakete in podobne artikle naročajo pri njih, češ da poleg bogatih izkušenj na tem področju nudijo tudi možnost umetniško in tehnično brezhibne izdelave. Po zgledu Vojnega pomožnega urada pri c. kr. Ministrstvu za notranje zadeve, ki je že od začetka vojne v časopisju dokaj redno objavljalo novice iz svoje ponudbe, je začel s predstavitvijo posameznih vojaških značk v periodičnem tisku tudi Vojni preskrbovalni urad pri c. in kr. Vojnem ministrstvu in na tak način promoviral njihovo prodajo. Prodajal jih je skupaj z drugimi artikli po svojih izpostavah, ki so bile po vseh večjih krajih. Kmalu so natisnili tudi čisto prave prodajne kataloge, s pomočjo katerih je bilo mogoče vojaške značke in iz njih izpeljane spominske predmete naročiti in kupiti tudi po pošti. Tako »uradne« kot »neuradne« značke so prodajali v trgovinah v frontnem zaledju, v kioskih, vojaških kantinah, znotraj vojaških enot ...

Več dokumentov, vezanih na izdelavo in prodajo značk, jasno kaže na to, da so v nekaterih primerih izdelavo značk naročile vojaške

Med najznamenitejše in zagotovo tudi najkakovostnejše oblikovalce in izdelovalce vojaških značk sodi priznan in cenjen kipar Gustav Gurschner. Oblikoval je osnutke za več kot 80 različnih vrst vojaških značk. V njegovem dunajskem ateljeju so izdelovali tudi značke za ljubljanski 17. pehotni polk in mariborski 26. strelski polk. Med vojno je z izdelavo značk zaslužil okoli pol milijona kron.

enote, ki so jih nato svojim pripadnikom neposredno prodajale, del naklade pa je odkupil Vojni oskrbovalni urad in jih potem po nekoliko višji ceni prodajal dalje. Zagotovo se je to zgodilo pri značkah nekaterih armad, tudi Soške.

Za nove podobe značk so včasih poskrbeli kar izdelovalci sami. Tako so nastale nekatere splošne značke, posvečene posameznim bojiščem, na katerih poleg podobe in imena bojišča ni bilo napisano nič drugega. S takimi »splošnimi« značkami so ciljali na čim širši krog kupcev, saj se je na določenem bojišču nahajalo in izmenjavalo večje število vojaških enot. Nekatere enote so poleg svojih oznak same izdelovale tudi značke. Seveda pa si je tu pa tam kakšen vojak v prostem času izdelal značko kar sam, le zase in mogoče za še kakšnega soborca.

Razglednica z upodobljenim mavčnim osnutkom za značke celjskega 87. pehotnega polka. Oblikoval ga je koroški kipar Emil Thurner, ki se je kot poročnik bojeval v ljubljanskem 28. polku poljskih havbic. Na podlagi tega osnutka so značke izdelovali v kovnici značk dunajskega graverja Philippa Türka.

Značke so izdelovali iz raznovrstnih kovin, a tudi iz steklene mase, porcelana, lesa, celuloida, papirja, in tekstila. Omejeno število nekaterih vrst značk so izdelovali tudi iz srebra, posamezne primerke pa tudi iz pravega zlata. Pogosto so bile tudi skrbno spravljene v ličnih škatlicah in primerne za darila. Tudi cesarju Karlu I. so večkrat podarili polkovne značke, izdelane iz žlahtnih kovin, vendar se mu taki darovi v kriznih časih niso zdeli primerni.

S časom je postalo zelo priljubljeno tudi pritrjevanje značk na razne predmete. Tako so te se pogosto znašle na pepelnikih, vazah, šatuljah, okvirjih za slike ... Podobo značk so pogosto tiskali tudi na vojnopoštne dopisnice, razglednice, pisemske ovojnice in papir, večkrat tudi z odtisnjanim reliefom. Občasno so vojaki na svojih kapah ob uradno predpisanih znakih, oznakah ter vojaških značkah nosili tudi druge okrasne in spominske predmete. Med prvimi tovrstnimi predmeti so se pojavili trakovi v državnih, deželnih in narodnih barvah.

Na Vojnem ministrstvu so se dobro zavedali problematike v večnacionalni vojski, v kateri med nemškimi, madžarskimi in slovanskimi vojaki niso vladali najboljši odnosi. Zato je ministrstvo že kmalu po

začetku vojne sprejelo sklep, da odločitev o izreku prepovedi nošnje narodnih trakov preloži na vojaška okrajna poveljstva. Ta so bila dolžna izreči prepoved nošnje zgolj takrat, ko bi se vidno kazala kakšna protidržavna naravnost, ali bi ocenila, da obstaja nevarnost narodnostnih trenj.

Na kapah vojakov so se pogosto pojavljali tudi trakovi ali našitki z izpisanimi parolami, ki so si jih v znak navdušenja ali pa izkazovanja statusa starih, na fronti že preizkušenih borcev, pred odhodom na bojišče pritrjevali na kape. Številni vojaki so na kapah nosili tudi vojne trofeje, na primer ruske kokarde ali pa italijanske ovratne peterokrake zvezde. Čeprav je bila nošnja teh »spominkov« na kapah izrecno prepovedana, je bil to kar priljubljen in razširjen pojav.

Vojaške značke so se zaradi svoje razširjenosti hitro znašle tudi v nekaterih uradnih dokumentih in predpisih. Že leta 1915 je Vojno ministrstvo ugotovilo, da pri nošnji značk, zastav, trakov, cvetja in podobnega okrasja na kapah včasih prihaja do določenih nesoglasij. Za odpravo le-teh je minister odredil, da je na vojaških kapah dovoljeno nositi vse, kar je primerno za dvigovanje morale in volje do služenja enotam, a ob predpostavki, da je to skladno z vojaš-

Nekatere izmed vojaških značk iz ponudbe prodajnega kataloga, ki ga je leta 1916 izdal Vojni preskrbovalni urad pri Notranjem ministrstvu.

Armee-Abzeichen

Nr. 48. mit dem Bildnis Sr. Majestät Kaiser Franz Joseph I., von Bildhauer Marschall ein Stück K 1.—

Nr. 49. mit dem Bildnis Sr. Majestät Kaiser Wilhelm II., von Bildhauer Marschall ein Stück K 1.—

Nr. 50. mit dem Bildnis Sr. kaiserlichen Hoheit Feldmarschall Erzherzog Friedrich, von Bildhauer Marschall ein Stück K 1.—

Nr. 51. „Vierbund“, mit den Bildnissen der vier verbündeten Herrscher, von Bildhauer Schwarz ein Stück K 1.—

Nr. 52. „Weihnachten im Felde 1915“, von Maler Kanzenhofer ein Stück K 2.—

V katalogu, ki ga je izdal Vojni pomožni urad so ob naročilu vsaj 1000 primerkov ponujali možnost izpisa poljubne polkovne številke na značke, ki bi bile likovno enake značkam 13. domobranskega polka poljskih topov.

Nr. 53. „Feldhaubizen-Abzeichen“, Altsilber oder Kupfer, viereckig ein Stück K 1.50

Nr. 54. „Feldhaubizen-Abzeichen“, Altkupfer-Patina, halbrund. Wird bei Bestellung von mindest 1000 Stück mit jeder beliebigen Regimentsnummer geliefert ein Stück K 1.50

Ein ausführliches, mit vielen Abbildungen versehenes Verzeichnis aller Kappenabzeichen der verschiedenen Armeen, Korps, Gruppen u. dgl. wird auf Verlangen kostenlos zugesandt.

ko dostojnostjo in disciplino. Najpomembnejši dokument vezan na nošnjo spominskih vojaških značk je bil izdan konec novembra 1916. Z njim je bilo določeno, da je značke dovoljeno nositi samo na desni strani kap in samo za čas trajanja vojne. Nošnjo znakov in oznak sovražnih držav pa so prepovedali.

Kljub temu da so bile značke namenjene samo za nošnjo na kapah, pogosto naletimo na fotografije vojakov z značkami, pripetimi na

prsih, tako na levi kakor na desni strani, in sicer na mestih, namenjenih zgolj odlikovanjem in znakom za posebno usposobljenost. Zato je Vojno ministrstvo konec septembra 1918 tako nedopustno nošnjo prepovedalo.

Značke so hitro postale zelo priljubljene med avstro-ogrskimi vojaki in častniki, številni so jih že med vojno tudi načrtno zbirali. Med zbiralci se je tako znašlo tudi nekaj visokih častnikov

avstro-ogrsko vojske. Zaradi svoje razširjenosti med vojaki je zbiranje vojaških značk kmalu postalo priljubljeno tudi med civilnimi zbiralci. Vendar vojaških značk niso zbirali samo zbiralci. Sistematično so jih zbirale in preučevale tudi obveščevalne službe nasprotnikov. Te jih seveda niso kupovale, ampak so jih pridobile od zajetih vojnih ujetnikov. Na podlagi tako zbranih primerkov so si pomagali pri zbiranju podatkov o sestavi nasprotnikovih enot na posameznem delu bojišča.

Avstro-ogrsko vojaške značke nas še danes, sto let po tem, ko so se pojavile, presenečajo s svojo številčnostjo in raznolikostjo. Kljub temu da se z njihovim zbiranjem ukvarja veliko zbiralcev po vsem svetu, ni še nikomur uspelo sestaviti zbirke, v kateri bi bili zbrani vsi možni primerki. Izdelane so bile za veliko število vojaških enot, še zdaleč pa ne za vse. Svojih vojaških značk niso imele niti vse enote, ki so novačile svoje pripadnike na območju sedanje Slovenije, čeprav so nekatere izmed njih imele tudi po več različnih vrst značk. Več kot sto različnih vrst vojaških značk je bilo narejenih tudi v spomin na boje na soški fronti.

Reklamni oglas dunajskega graverja Adolfa Belade za izdelavo polkovnih značk. Pri njem je bila izdelana tudi ena izmed vrst vojaških značk mariborskega 26. strelskega polka.

O značkah, ki se nanašajo na soško bojišče, smo v minulih številkah revije *Na fronti* redno pisali. V začetku septembra 2014, natanko sto let po tem, ko so se pojavile prve vojaške značke, pa je izšla knjiga Davida Erika Pipana, avtorja omenjenih člankov, z naslovom »*Tako značko nosim jaz ...*« (izdalo Društvo soška fronta Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 2014). V knjigi, ki jo odlikuje poglobljena in bogato dokumentirana študija o uradnih znakih in oznakah ter domoljubnih in vojaških značkah, avtor ni svojih člankov o značkah z motivi s soškega bojišča samo združil in dopolnil, temveč je dodal še tri nova obsežna poglavja, v katerih je celostno in temeljito predstavil vse uradno predpisane znake in oznake, ki so jih med prvo svetovno vojno nosili avstro-ogrski vojaki, še posebej pa pripadniki slovenskih enot.

Uredništvo

Viri in literatura:

- A. Hermann, M. Szany, *Csak elöre, édes fiam ..., A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban*, Méliusz Központ, 2012.
- K.u.k. Kriegsfürsorgeamt, *Verzeichnis der Armee – Abzeichen und der daraus hergestellten Schmuck-Gegenstände 1914–1917*, 1917.
- Kriegs-Hilfs-Büro des k. k. Ministeriums des Innern, *Verzeichnis der offiziellen Kriegserinnerungsgegenstände zugunsten des Roten Kreuzes, des Kriegs-Hilfs-Büros und des Kriegs-Fürsorgeamtes*, 1916.
- I. Krumpöck, *Die Bildwerke im Heeresgeschichtlichen Museum*, Wien, 2004.
- A. Lembo, S. Offelli, *Kappenabzeichen, i distintivi militari austro-ungarici*, Museo Storico Italiano della Guerra, Rovereto, 2007.
- A. Lembo, *Galizia Pasubio Isonzo, distintivi militari austro-ungarici tra propaganda e orgoglio di reparto*, Museo Storico Italiano della Guerra, Rovereto, 2007.
- D. E. Pipan, *Tako značko nosim jaz ...*, Avstro-ogrski vojaški znaki in značke, vojaške značke slovenskih enot in soškega bojišča 1914–1918, Društvo soška fronta Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 2014.
- J. J. Švajncer, *Svetovna vojna 1914–1918, Slovenci v avstro-ogrski armadi, vojaški znaki med vojno*, Pokrajinski muzej Maribor, 1988.
- J. J. Švajncer, *Österreich-Ungarn za zbiralce*, Militaria Slovenika, Ljubljana, 1991.
- R. Todero, *Kappenabzeichen, distintivi da beretto austro-ungarici, Piccoli oggetti d'arte e di racconto della grande guerra*, Gaspari editore, 2003.

ITALIJANSKA ČELADA MODELA FARINA

Mitja Juren

Na starih fotografijah iz obdobja prve svetovne vojne opazimo, da so italijanski vojaki po oktobru 1915 nosili čelade. Ta tipičen del opreme je italijanska vojska najprej nabavljala v Franciji. Njen izumitelj je bil namreč francoski inženir Louis Auguste Adrian in so Italijani čelado po njem tudi poimenovali. Ta čelada je varovala glave milijonov vojakov iz držav, kot so Francija, Italija, Rusija, Belgija, Srbija, Nizozemska, Poljska, Romunija. In še bi lahko naštevali. Zato je na prvih čeladah v Italiji na prednji strani še ostal francoski grb pehote, *grenade* (granata). Ker so bile sinjemodre barve (*bleu-horizon*), so jih Italijani prebarvali v temnozeleno barvo, a ne prav vse kose, ki so prispeli iz Francije. Šele kasneje so jih po francoski licenci začeli sami proizvajati. Čelada, izdelana iz navadnega lahkega jekla, je bila sestavljena iz treh delov: kalote, vrha in ščitka. Italijanska vojska jo je uradno predala v uporabo spomladi leta 1916. Istega leta so jo začeli izdelovati v samo dveh delih, s kaloto in vrhom.

Čelada Adrian mod. 15 s francoskim grbom. Pod temnozeleno barvo je še vidna prvotna sinjemodra barva (*bleu-horizon*).

Italijanska častnika v strelskem jarku. Prvi nosi veliki model čelade Farina. (iz zbirke Mitje Jurna)

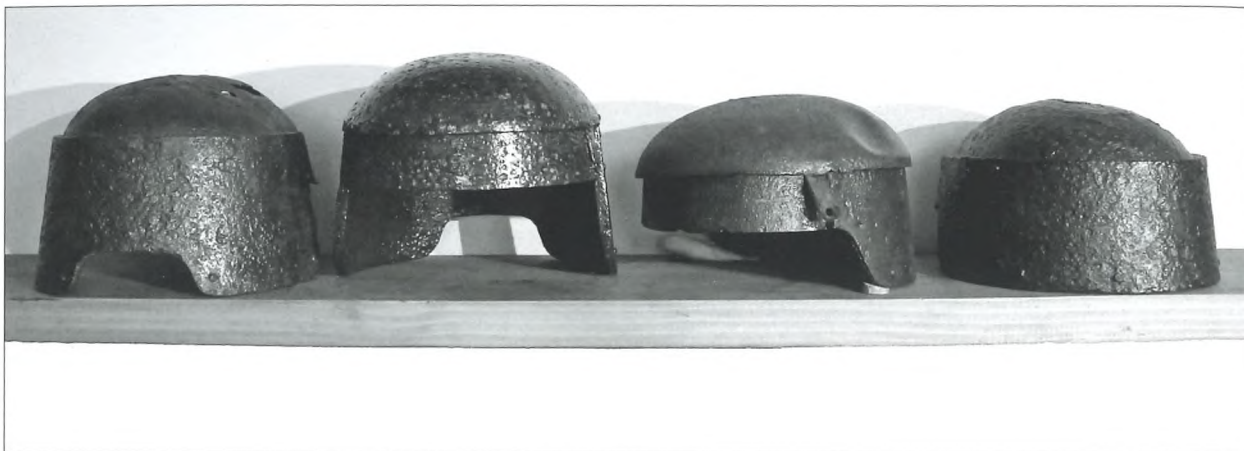

Podporočnik Carlo Basile pred svojo barako na griču Košič nad Tržičem. V ozadju leži na leseni mizi veliki model čelade Farina. (iz arhiva Associazione Storica Tiliaventum)

Zelo redke, sto let stare fotografije prikazujejo italijanske pešake, ki nosijo na glavah čudne čelade, ki spominjajo na čelade srednjeveških konjenikov v oklepah. Ta »srednjeveški« model se imenuje Farina po izumitelju, inženirju Ferruccio Farini, ki je imel svojo delavnico v ulici Ruffini 10 v Milanu.

Čelada Farina se je prvič pojavila na frontnih odsekih II. in III. italijanske armade oktobra leta 1915. Skupno so takrat razdelili vojakom 40 čelad, a do oktobra 1916 le še 1.350. To so uradni podatki, ki sem jih zasledil v raznih italijanskih vojaških okrožnicah. Toda po mojem mnenju so tovrstne čelade izdelali v večjem številu in so bile v uporabi do konca leta 1916, ko je bombardna začela trgati avstro-ogrške žične ovire. Do takrat so jih uporabljale tako imenovane *compagnie della morte*, čete smrti. Njihovi vojaki so imeli težavno, večkrat pogubonosno nalogo, saj so

se morali približati avstro-ogrskim žičnim oviram in si z velikimi kleščami utreti pot do sovražnikovega jarka. Te tvegane in nevarne napadalne akcije so se ponavadi končale s smrtjo. Urejala in narekovala jih je okrožnica št. 496 od 16. junija 1915, se pravi takoj po italijanskem vstopu v svetovni spopad. Del okrožnice, ki nas zanima, pravi takole: »... ustanoviti moramo manjše, primerno zaščitene enote, katerih naloga bo prodreti po nevarnem zemljišču do sovražnikovih žičnih ovir...« V teh nesmiselnih napadih je postala čelada Farina neobhodno potrebna.

Štirje modeli čelade Farina, dva z visokim oklepom, dva z nizkim, s prezračevanjem in brez.

Poglejmo sedaj podrobneje, kako je bila zgrajena. Pri tem bomo posegli po podatkih, ki jih je vojnemu štabu posredoval sam inženir Ferruccio Farina. Kalota je bila izdelana iz hladno valjane pločevine debeline približno 1 mm in je bila na obod znotraj pritrjena spredaj in zadaj. Bila je neprobodna za šrapnelske krogle, a ni učinkovito varovala pred izstrelki pušk in strojnic. Prednji del je bil izdelan iz nekaj slojev krom-nikljeve pločevine, skupne debeline 6 mm, ki so bili oblikovani s hladnim postopkom in zakovani skupaj. Prednja stran je preverjeno vzdržala izstrelki italijanske puške mod. 1891 z razdalje nad 125 metrov. Zadnja stran je bila prav tako sestavljena iz več slojev krom-nikljeve pločevine s približno 13 mm debeline.

Čelada je bila opremljena z močnim podbradnim trakom, s katerim si jo je vojak trdno pritrtil na glavo. Izdelovali so jo v treh velikostih in so se razlikovale med seboj v dolžini sprednjega in zadnjega dela: Dolžina spredaj – zadaj:

1. 208,5 mm, teža približno kg. 2,65
2. 218,8 mm, teža približno kg. 2,75
3. 228,5 mm, teža približno kg. 2,85

Čelada za obrambo v strelskih jarkih je bila zelo podobna prejšnji. Od nje se je razlikovala le po merah in debelini sprednjega dela. Vzdržala je izstrelki italijanske puške mod. 1891 z razdalje nad 175 m. Tudi pri tem tipu imamo tri modele:

Dolžina spredaj – zadaj:

1. 208,5 mm, teža približno kg. 1,68
2. 218,8 mm, teža približno kg. 1,78
3. 228,5 mm, teža približno kg. 1,88

Ker ni imela notranje podloge, se je lahko nosila čez navadno pehotno kapo, s tem da je bila prednja stran te čelade obrnjena nazaj. Obstajal je model, na katerem so bile na notranjem delu nalepljene tri blazinice iz kavčuka. Obstajala pa je tudi podlaga, podobna nekakšni kapi iz sive kanape, napolnjene z žimo. Ta dva modela čelade sta se nosila privzdignjeno, tako da sta bila kalota in sprednji del oklepa odmaknjena najmanj 1 cm od lobanje.

Kot že rečeno, so čelado Farina izdelovali v dveh modelih. Prvi model je bil težji in je na sprednji strani imel večji oklep, drugi pa manjši. Vsak model se je torej izdeloval v treh velikostih, toda obstajali sta še dve razliki, in sicer v načinu prezračevanja. Vsi omenjeni modeli so imeli različico s kaloto, pritrjeno na oklep na notranji strani. Toda v tem primeru ni bilo pretoka zraka. Pri drugem tipu pa je bil zgornji del čelade pritrjen na oklep na zunanji strani, in sicer z razmakom 1 mm, tako da je ta neznatna reža omogočala pretok vsaj nekaj zraka za hladitev glave.

Vse čelade so bile neodsevne, temnosivozelene barve. Čeprav ima danes čelada Farina zaradi svoje redkosti določeno vrednost med zbiralci, je bila med prvo svetovno vojno neuporaben predmet italijanske vojaške opreme. Kot smo videli, je strel puške na kratki razdalji prebijal oklep, kar je za nesrečnega vojaka pomenilo smrt. Čelada Farina je bolj kot za zaščito vojakov, ki so jo bili prisiljeni nositi na glavi in se s tem težkim pokrivalom zoperstavljati sovražnikovim strelom, služila za nesmiselno sredstvo častnikov, ki so z njo brezčutno pošiljali v smrt lastne može.

Čelada in ščit kot pripomočka pri rezanju žične ovire
(iz zbirke Mitje Jurna)

Italijanski vojaki med vajo v zaledju fronte, opremljeni s čeladami in oklepi.
(iz zbirke Mitje Jurna)

Čelada Farina, težki model, pogled od spredaj, zadaj in v notranjost čelade (iz zbirke Mitje Jurna)

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Bojan Rustja iz Kobarida

Vinko Avsenak

Takoj pri vходу njegove hiše v mirnem kobariškem naselju me pozdravi pokonci postavljena italijanska plinska granata kalibra 305 cm. Ko pozvonim, mi kot vedno odpre vrata z nasmeškom in takoj zaslutim, da je pred mano spet prijeten, zanimiv pogovor in da bo beseda kaj kmalu stekla, se morda še zavlekla. Pri njem se namreč nikoli ne ve, kajti njegova hiša je gostoljubna in topla, čas pa gostu ni nikoli skopo odmerjen.

Bojan Rustja po stažu zbiranja ostalin prve svetovne vojne sicer ne spada med starejše zbiralce, toda njegova muzejska zbirka je dokaj bogata in premore med drugim nekaj biserov, ki človeku jemljejo sapo. V dolgih letih službovanja kot zdravnik, specialist splošne medicine, preizkušen v številnih naravnih katastrofah (zemeljski plaz v Logu pod Mangartom, potresi v Zgornjem Posočju), težkih reševanjih planincev in smučarjev na Kaninu in drugih pogorjih, v letalskih

nesrečah v Bovcu in okolici, ter kot nekdanji član Gorske reševalne službe, se je v okviru vseh teh dejavnosti pogosto srečeval z ostanki na bojiščih prve svetovne vojne in z ljudmi, ki jih tovrstna preteklost privlači in ki imajo venomer na zalogi zanimive podrobnosti, zgođe in nezgode. Poleg tega je Bojan še strasten gobar in se tudi zaradi tega pogosto giblje v naravi.

Po osamosvojitvi Slovenije v letu 1991 je zavel nov veter tudi na tem področju. Slovenci smo se vse bolj zavedali svojih narodnostnih vrednot, svojega stoletnega hrepenenja po samobitnosti in tako je počasi začela prihajati v ospredje tudi nekdanja zamolčana soška fronta. Spomin nanjo je vse bolj nezadržno rasel, na dan so vrela razna pričevanja in s tem se je razmahnilo tudi zanimanje za nekdanja bojišča in zbirateljstvo ostalin prve svetovne vojne, še posebej soške fronte. Bojanovo zbirateljstvo se je začelo spontano, skoraj

Bojan Rustja med svojimi dragulji (vse foto Vinko Avsenak)

naključno. Ko se je na začetku devetdesetih let nekega dne s svojo družino kopal v Nadiži, je bil z njimi tudi Vasja Klavora, s katerim sta bila med drugim tudi poklicno povezana. Ob tej priliki so našli tulec puškinega naboja. Vasja Klavora je takoj rekel, da je avstrijski, in malo naprej je našel še italijanskega. Očitno je šlo za kraj spopada. Ti preprosti najdbi sta bili zametek Bojanovega zbirateljstva. Takrat je družina živela še v Bovcu, v Kobaridu se je preselila leta 1993. Bojanov sin Miha, takrat še deček, je namreč

na podlagi prvih najdb v Nadiži začel z vrstniki v domači ulici navdušeno zbirati tovrstne predmete in njegova vnema je zajela tudi Bojana, da se je začel vse bolj zanimati, se učiti in zbirati. Ko je prišel v stik s starostami zbirateljstva v Zgornjem Posočju, Ivom Ivančičem iz Bovca, Mirkom Kurinčičem iz Drežnice in Damjanom Cimpričem iz Kobarida, ki so mu nesebično dajali prve napotke in ga s tem še bolj pritegnili v novo ljubiteljsko dejavnost, je ta postala že bolj sistematična. Bojan

se je med drugim povezal tudi s komunalci in gradbeniki, saj so ti pri svojih delih redno prihajali v stik z ostanki prve svetovne vojne. Med svojim pripovedovanjem se nenehno s hvaležnostjo spominja številnih domačinov, ki so pri zbiranju pomagali, svetovali, ga podučevali. Med njimi sta bila prav gotovo Ivo Krajnik iz Kobarida in Ivan Šavli - Jaklč iz Idrskega. Oba sta se nekako specializirala za področja, po katerih so se po preboju pri Kobaridu umikale italijanske enote, ki so odmetavale odvečno, obremenjujočo vojaško opremo. Bila sta uspešna stezosledca. Ivo Krajnik je tudi zato oboževal Emilia Gaddo, znanega italijanskega pisatelja, ki se je boril v krnskem pogorju in zapustil sijajen vojni dnevnik, v katerem je podrobno opisal tudi svojo pot umika s položajev na Krasjem Vrhu in Debeljaku. Bojan se s hvaležnostjo spomni tudi na Jožeta Ivančiča - Lena iz Lader, ki mu je dajal na razpolago svojo avtoličarsko delavnico, v kateri je lahko posledaj čistil najdene predmete. Z dragocenimi nasveti in priložnostnimi popravili mu je velikokrat priskočil na pomoč tudi Gabrijel Dejan iz Lader. Bojan s ponosom še pove, da mu je na njegovi poti veliko pomagal tudi Kobarški muzej, s katerim je od vsega začetka dobro sodeloval. Bil mu je vedno kot odprta šola, v kateri se je veliko naučil. Toda v isti sapi še doda, da bi bila brez Pepija in Duleta njegova zbirka siromašnej-

ša, predvsem, kar zadeva izstrelke večjih kalibrov. S hvaležnostjo se spomni tudi »starega« foruma Pro Hereditate in njegovih protagonistov, Tomaža, Yurka, Davida, Vinka, Helene, Simona ..., katerim se ima zahvaliti za neprecenljive podatke, izbrskane s skupno močjo. Nekdanji forum je bil resnična zakladnica, v katero so dnevno prispevali tvorci foruma in številni drugi, iz nje pa jemali vsi, ki so kaj potrebovali, tudi poklicni zgodovinarji.

Bronasta plošča
s podobo Alberta Picca

Bojan je najdene in zbrane predmete najprej shranjeval v domači drvarnici v Kobaridu. Ker mu je z leti začelo zmanjkovati prostora, se je trudil, da bi bilo v drvarnici vse manj drv, a obenem upal na milejše zime. Ko je na velikonočno nedeljo, 12. aprila 1998, Zgornje Posočje stresel katastrofalen potres in so številne poškodovane stavbe obnavljali ali na novo zidali, so se najdbe skokovito povečale in stiska s primernimi prostori je Bojana vse bolj pestila. Najdene predmete je v sili razmer shranjeval po vsej hiši, celo pod posteljo. Ker je bilo po potresu treba statično sanirati tudi njegovo hišo, je to obnovo izkoristil, da je dozidal primeren prostor za svojo zbirko. Mizar Alojz Cuder z Žage, sicer Trentar, mu je izdelal

med drugim tudi vitrine, v katere je Bojan začel sistematično nameščati svoje izbrane dragulje.

Ko je njegova zbirka polagoma prerasla v muzejsko, jo je moral v skladu z zakonom prijaviti in pridobiti dovoljenja za zbiranje in posest razstavljenih predmetov. Zato jo je tudi postavil pod okrilje Tolminskega muzeja. Ne pozabi omeniti, da mu je pri pridobivanju dovoljenj Upravna enota Tolmin šla zelo na roko. Muzej je Bojan s kulturnim programom in v prisotnosti številnih gostov iz Goriške ter iz drugih krajev Slovenije in tujine slovesno odprl za javnost 27. 6. 2001.

Bojan je razstavne predmete po vitrinah razporedil tako, da te predstavljajo posamezne narodnosti ali države, ki so se v prvi vojni borile na obeh straneh. Čeprav zbirka obsega številne in raznovrstne predmete, je poudarek vendarle na italijanskem zavzetju Krna in okolice ter smrti italijanskega alpskega podporočnika Alberta Picca, po katerem ima zbirka tudi ime: *Muzejska zbirka prve svetovne vojne — Alberto Picca*.

Alberto Picco, podporočnik v 84. stotniji bataljona Exilles, ki je spadal v torinski 3. alpski polk, je ob prvem jutranjem svitu 16. junija 1915 povedel svoje alpince v zmagoviti pohod proti vrhu Krna, ki so ga branili madžarski vojaki iz Nagyvarada (danes Oradea), a je pri tem tudi padel. Njegova junaška smrt je še dodatno prispevala k njegovi priljubljenosti, saj je bil Picco pred vojno v svoji rodni La Spezii priznan nogometaš. Postal je idol italijanske mladine. V spomin nanj in na italijansko zavzetje Krna, ki je predstavljalo prvo odmevnejšo italijansko zmago v prvi svetovni vojni, so Italijani leta 1922, ob 7-letnici zavzetja Krna, na mestu današnjega Gomiščkov-ega zavetišča, postavili kamnito piramido. Otvoritvi, ki so jo počastili

Mavzolej na Krnu, postavljen leta 1928 v spomin na padlega poročnika Alberta Picca (iz zbirke preslikav Bojana Rustje)

tudi s sv. mašo, je prisostvoval general Etna, poveljnik tega sektorja med vojno. Toda predvsem strele so v težkih gorskih pogojih spomenik kmalu uničile. Vendar Italijani niso odnehali, marveč so leta 1928, ob 13-letnici zavzetja Krna, na istem mestu zgradili in svečano odprli mavzolej, katerega pročelje so med drugim krasili tudi 4 kamniti orli. Na pročelju se je svetila tudi lepa, bronasta plošča s podobo Alberta Picca.

Danes ta plošča krasi Bojanov muzej, ki zato tudi nosi ime padlega alpskega podporočnika. Ploščo, ki je enkrat, sijajen muzejski predmet, mu je podarila družina Fon iz Volč, ki je menila, da ta plošča upravičeno spada v Bojanovo zbirko. Večkrat je Bojan bil in je še deležen očitkov, da si je za ime muzeja izbral ime pripadnika vojske z druge, nam nasprotne strani. Toda te očitke odločno zavrača, češ da se zgodovine ne da potvarjati in da živimo na mejnih področjih, kjer naj bi ljudje živeli v miru in medsebojnem spoštovanju. Pred nekaj leti je bil prijetno presenečen, ko ga je obiskala skupina italijanskih ljubiteljev zgodovine prve svetovne vojne iz La Spezie, ki je njegov muzej našla na medmrežju prav zaradi imena priljubljenega alpskega častnika. Ob tej priliki so mu poklonili sodobno knjigo, ki na dokaj točen in realen način opisuje boje na Krnskem pogorju v jutru 16. junija 1915.¹

Razstavljeni predmeti so lahko na splošno že sami po sebi zanimivi, privlačni, toda če so povezani s kakšnim dogodkom, če imajo globlji izvor in s tem neko sporočilnost, potem pred nami pridobijo na vrednosti, zaživijo v povsem drugačni luči, nam izvajajo razna čustva ali nas spravijo celo v stanje zamaknenosti. Takrat ti predmeti dobijo dušo in na njih začutimo sveto patino preteklosti, ki nas navdaja s spoštljivostjo. V zbirki Bojana Rustje je kar nekaj predmetov, ki si zaslužijo, da jim prisluhnemo in se vanje poglobimo, saj je njihova sporočilnost močna, včasih ganljiva.

Mene osebno še najbolj pritegne večja, lesena šatulja s pokrovom, ki tiho, skromno ždi v kotu zadnje vitrine. Je zelo lepo oblikovana in umetno rezbarjena. Izpod nekoliko odmaknjene pokrova štrli iz nje na eni strani revolver, na drugi pa ruski rublji. Toda mene šatulja ne privlači samo zaradi svoje lepote in spoznanja, da je bilo vanjo vložene veliko dela, marveč predvsem zaradi njenega izvora. Izdelal jo je namreč ruski ujetnik, eden tistih nesrečnežev, ki so v naj-

¹ Pierluigi Scòle, *16 giugno 1915. Gli alpini alla conquista di Monte Nero, Momenti della Grande Guerra 1915-1918*, Il Melograno Editore, Milano, 2010.

Ruska šatulja

hujših razmerah med vojno gradili cesto čez Vršič. Šatuljo je ruski ujetnik sestavil iz številnih macesnovih plasti, ki jih je vsako posebej izrezbaril, potem pa jih s pomočjo časopisnega papirja (ruskega v cirilici!) in krompirjevega škroba zlepil ter oblikoval v sijajen izdelek. Koliko vztrajnosti, potrpežljivosti in znanja se skriva v njem! Šatuljo je Bojanu prinesel Alojz Zdravljec iz Žage, katerega tašča je bila iz Trente in je med vojno nosila vojakom na vršiški cesti razne poljske pridelke. Ker ruski ujetnik ni imel denarja za plačilo, ji je namesto tega dal to šatuljo – za vrečo krompirja. Zgodba šatulje človeka globoko prevzame, saj se v njej zrcali vsa beda vojne.

Na eni od sten se pomenljivo razkazuje italijanska betonska plošča, ki so jo častniki in vojaki v avgustu 1916 postavili v spomin Antōniu Benfattu iz okoliša Padove, padlemu na Krasjem Vrhu. Plošča je dolga leta služila za preklado nad vrati hiše na Drežniških Ravnah, po potresu, ko so hišo obnavljali, pa jo je cestna služba že odpeljala na deponijo, a o tem pravočasno obvestila Bojana. Bojan je kasneje ugotovil, da posmrtni ostanki padlega vojaka počivajo v kobariški kostnici pri Sv. Antonu. Naključje je hotelo, da je nekega dne Bojanov muzej obiskal Marco Mantini, znani italijanski raziskovalec iz Tržiča, ki je prepoznal ime in priimek umrlega in Bojanu naslednjič prinesel zapisnik o prekopu in prevozu trupla, iz katerega jasno izvemo, da je bil padli vojak najprej pokopan na pokopališču na planini Zaprikraj, potem pa so njegovo truplo 26. 8. 1920 prekopali in ga prepeljali na pokopališče v Drežnici, od koder je proti koncu tridesetih let romalo v kobariško kostnico pri Sv. Antonu.

Ko je Bojan kot zdravnik nekega dne prišel na dom k bolni Mariji Della Bianca iz Bovca, se je zastrmel v lepo, keramično pipo, kakršne so bile v modi v času Avstro-Ogrske. Bolnica ga je takoj povprašala, v kaj se je zagledal. Ko ji je odgovoril, mu je dejala, da je to pipa njenega starega očeta in da mu jo rade volje pokloni. Bojan jo je ljubeznivo zavrnil, češ da gre za družinsko dragocenost, ki spada k družini. Toda po njeni smrti mu je pipo prinesel njen zet, ki si je zapomnil, da mu je tašča pred smrtjo zaupala, da je »fajfa za doktorja«.

Eden od pretresljivih razstavnih predmetov v Bojanovem muzeju je tudi preprosta pocinkana pločevinasta plošča, velika nekaj manj kot kvadratni meter. Na določenih mestih je že malce poškodovana in obtočena, toda v glavnem je dobro ohranjena. Človek ob bežnem pogledu najprej ugleda številne vreznine, ki si v nekem redu sledijo po plošči. Ko pa ploščo pazljivo pogleda, ugotovi, da gre za seznam 33 italijanskih vojakov bataljona Cevo, padlih spomladi in poleti leta 1916 na pobočjih Rombona. Njihova imena in priimki s činom in številko pripadajoče stotnije ter z datumom smrti so z ostrim orodjem, verjetno manjšim sekačem ali izvijačem, lično vsekani v pločevino. Bojan je ugotovil, da je 26 vojakov s tega seznama pokopanih v kobariški kostnici. To ploščo mu je podaril Emil Mihelič iz Žage, po rodu iz Plužen, katerega oče je ploščo nekoč prinesel s planine Goričica, potem pa so z njo v Plužnah pokrivali »burh«, jašek na seniku, ki služi za spuščanje živinske krme v niže ležeči hlev.

Plošča v spomin padlega Antonia Benfatta

Na najdaljši steni muzeja visijo pod stropom tri ozke deske, kot neka-kšne letve, na njih pa napisi v nemščini, ki v slovenščini glasijo takole: *Idealnemu cilju naše misli in kri – Vedno vztrajno in zvesto – V boju veselo in z vsem pogumom.* Že na prvi pogled vidimo, da gre za običajne vojaške parole, s katerimi so nekoč vzpodbujali vojake. Deščice so služile za balkonsko ograjo hiše v dolini Lepene, a njihovi napisi so bili na notranji strani. Ko so hišo obnavljali, je nanje Bojana opozoril ribiški čuvaj Miran Kravanja – Tonšč iz Lepene. Kasneje je Bojan s pomočjo starih, vojnih fotografij ugotovil, da so bile te deščice med vojno postavljene pred avstro-ogrsko vojaško bolnišnico v Lepeni.

Od Blaževih iz Magozda je dobil dva italijanska telefona, po katerih sta se dva brata v času med obema vojnoma pogovarjala iz hiše v hišo. Ko je nekoč akumulator enega od telefonov presahnil, so Blaževi problem rešili z dvema Zmajevima ploščatima baterijama.

Nad vse zanimivo je, da so za domačo uporabo telefonoma priložena navodila v drežniškem narečju.

V Bojanovem muzeju je seveda še veliko drugih zanimivih predmetov. Med njimi velja omeniti še topniško merilno napravo, ki izhaja iz vasi Krn in ki jo je Bojanu prinesel Emil Žgajnar, avtomehanik v Bovcu. Bojanova posebna pozornost gre strelnim cevem za plinske granate (plinometi) in samim plinskimi granatami, ki so oktobra 1917 ostale na bojišču po plinskem napadu pri Bovcu. O njih je Bojan leta 2010 objavil tudi zanimiv članek v naši reviji *Na fronti* (št. 6), v katerem opisuje med drugim najdbe strelnih cevi ob preurejanju kampa v Vodenci. Med pomembnejše predmete zbirke vsekakor spada že omenjena italijanska plinska granata kalibra 305 cm, ki je cenjeno darilo Vasje Klavore. Med njimi je tudi dobro ohranjena okrogla pločevinasta posoda s štirimi prekatmi, ki je služila vojaškim kuratom za shranjevanje hostije, blagoslovljene vode, poslednjega olja in duhovniške štole. Po policah se svetijo številni spominki, ki so jih vojaki med vojno izdelovali iz tulcev granat, tesnilnih obročev in druge vojaške opreme. Ne manjkajo niti lisice za vklenitev ujetnikov.

Ko mu na koncu zastavim še običajno vprašanje, ali se počuti kot varuh kulturne dediščine, odločno odgovori, kot da bi izstrelil iz puške: *»Vedno sem spoštoval starejše in se od njih učil. Mirko iz Drežnice, Ivo iz Bovca, pokojni Šavli-Jaklč iz Idrskega, pokojni Ivo Krajnik iz Kobarida in ne nazadnje moj prijatelj in mentor v vseh ozirih, poklicnih in zbirateljskih, Vasja Klavora, so bili in so še resnični varuhi kulturne dediščine, neutrudni raziskovalci zgodovine prve svetovne vojne. Skušam se jim postaviti ob bok, a ne vem, če jih bom dosegel. Meni je zgodovina sveta, je taka, kakršna je, in ne da se je spreminjati. Zato se tudi moja zbirka imenuje po italijanskem vojaku, ki je del zgodovine. Zagotovo bi ta raje igral nogomet, namesto da se je boril na Krnu, na zemlji, ki mu je bila predstavljena kot njegova domovina, a na njej začuda nihče ni znal govoriti njegovega jezika. Za to domovino je na Krnu dal celo življenje. Mislim, da opravljam družbeno koristno delo, saj sem v vseh teh letih prispeval k ohranitvi mnogih pomembnih dokumentov, predmetov in pričevanj iz prve svetovne vojne. Da, tako je, imam se za varuha in ne roparja kulturne dediščine, kakor mi sedaj očita obstoječa neživiljska zakonodaja, čeprav imam vsa potrebna dovoljenja za zbiranje in posedovanje predmetov, tudi orožja. Če ne bi bilo nas zbiralcev, bi večina ostankov prve vojne, ki je bila in še je v zemlji, vodi, podstrešjih, kletih, na smetiščih in še marsikje, propadla. Tako je moje mnenje in za njim stojim.«*

Pogled v muzej

FOTO ALBUM

*Topniška podčastnika v gorah nad Lepeno. Desni ima na kapi lepo vidno značko 10. armade.
(iz zbirke Simona Kovačiča)*

*Vojaki 44. pehotnega polka v zaledju fronte. Desna podčastnika imata na kapah pripetih več vojaških značk.
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

FOTO ALBUM

*Pripadniki 59. gorske brigade na koroškem bojišču.
Nekateri izmed njih imajo kape dobesedno prekrte z vojaškimi in domoljubnimi značkami.
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

*Pripadniki 50. rezervnega polka poljskih topov na tolminskem bojišču.
Pri nekaterih so lepo vidne polkovne značke ter značke Tolmin,
Sveta Marija in druge. (iz zbirke Davida Erika Pipana)*

Sodelavci te številke:

- dr. Guido Alliney, biofizik, filozof in univerzitetni profesor, Trst (I)
- prof. Vinko Avsenak, prevajalec in publicist, Škofljica pri Ljubljani
- mag. Matjaž Bizjak, major SV in zgodovinar, Dolga Poljana pri Ajdovščini
- Andrej Jurančič, gimnazijec, raziskovalec krajevne zgodovine, Sežana
- Mitja Juren, zbiralec in publicist, Rupa - Peč (I)
- dr. Tomaž Kladnik, polkovnik SV in zgodovinar, Maribor
- mag. Vasja Klavora, primarij v pokoju in publicist, Nova Gorica
- Mitja Močnik, višji podčastnik SV, publicist in zbiratelj, Hum v Goriških Brdih
- mag. Branko Morenčič, farmacevt v pokoju in publicist, Nova Gorica
- Tadej Munih, predsednik Društva soška fronta, upokojenec, Nova Gorica
- David Erik Pipan, zbiratelj in publicist, Nova Gorica
- mag. Renato Podbersič, zgodovinar, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici (I)
- Ivan Rudolf, elektrotehnik, zbiratelj, Črni Vrh
- Aljaž Tulimirovič, sociolog kulture, pedagog in zbiratelj, Maribor
- Anka Vončina, administrativni tehnik, publicistka, Idrija

Izid revije so finančno podprli:

ISSN 1580-7282

9 771580 728004